

T. C.
NEVŞEHİR HACIBEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

KÜRESEL FİNANSAL KRİZİN KOOPERATİF SEKTÖRÜ ÜZERİNE
ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Döndü AKINCI

Danışman
Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK

NEVŞEHİR

Mart 2018

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Döndü AKINCI

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Küresel Finansal Krizin Kooperatif Sektörü Üzerine Etkisi” adlı Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Döndü AKINCI

Danışman

Prof. Dr. Serdar ÖZTURK

İKTİSAT Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Alper ASLAN

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK danışmanlığında, Döndü AKINCI tarafından hazırlanan “Küresel Finansal Krizin Kooperatif Sektörü Üzerine Etkisi” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İKTİSAT Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JURİ

Danışman: Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK
Üye: Yrd. Doç. Dr. Ali Eren ALPER
Üye: Yrd. Doç. Dr. Ebru TOPCU

İMZA

62/03/2018

.....
Eren.....

ONAY

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 17/05/2018 tarihi ve sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

2018.21.340

17/05/2018

Yrd. Doç. Dr. Vedat AKTEPE

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Tez çalıŐmamın planlanmasından sonuçlanmasına kadar olan süreçte değerli bilgilerini benden esirgemeyen hocam ve aynı zamanda danıŐmanım Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK'e; tezimin her aşamasında bana en büyük desteği sağlayan aileme sonsuz teşekkür ederim.

DÖNDÜ AKINCI

KÜRESEL FİNANSAL KRİZİN KOOPERATİF SEKTÖRÜ ÜZERİNE ETKİSİ

DÖNDÜ AKINCI

Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim

Dalı, Yüksek Lisans, Mart 2016

Danışman: Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK

ÖZET

2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz, faiz hadleri seviyesinin düşük olduğu bir zamanda gerçekleşmiştir. Varsayım gayrimenkul fiyatlarının hiç düşmeyeceği şeklindedir. Bankalar ya da aracı kuruluşlar geri ödeme riski yüksek olan kişilere peşin teminatlarla gerekli risk analizi yapmadan verdiği konut kredileriyle başlamıştır. Bu krizin etkisinin reel sektöre de yansması sonucunda kooperatifler de etkilenmiştir. Dünyadaki kooperatifler incelendiğinde krizden etkilenmediği ancak Türkiye'deki kooperatiflerin krizin etkisiyle kapanmalar yaşadığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı 2008 krizinin kooperatiflere etkisinin araştırılmasıdır. Araştırma sonucunda dünya kooperatifleri incelenmiş olup, kooperatif cirolarında bir azalma meydana gelmemiştir. Finansal kaynaklı kriz olmasına rağmen kooperatif bankaları bu krizden etkilenmemiştir. Bu krizler sonrasında ülkemizdeki tarımsal kooperatifler olumsuz yönde etkilenmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Krizler, Kooperatif, Tarımsal Kooperatifler, Kooperatif Bankası.

IMPACT OF THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS ON THE COOPERATIVE SECTOR

Döndü AKINCI

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Social Sciences Institute
Department of Economics, Master's of Art Thesis, August 2015**

Advisor: Assoc. Prof. Serdar ÖZTÜRK

ABSTRACT

The financial crisis which happened in 2008 was in a time when the interest rate levels were low. The supposition is that the price of real estate will never fall down. The banks have started by giving housing loans with advance security to the people who have risk of paying back. With the reflection of crisis to the real sector, cooperatives have also been affected. When we search cooperatives globally, we can see that the cooperatives in other parts of the world weren't affected as our country did. For example, in Turkey some cooperatives were even closed due to the crisis. The aim of this study is to discover the effects of the crisis on cooperatives. With the results of our research, it is clear that there hasn't been a decrease in the endowments of cooperative banks. Although it was a crisis which is financially based, the cooperative banks weren't affected by this crisis. After that crisis, farm cooperatives were badly affected because of that crisis.

KeyWords: Financial Crisis, Cooperatives, Agricultural Cooperatives, Cooperative Banks.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	iv
TEZ YAZIM KLAVUZUNA UYGUNLUK.....	v
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	vi
TEŞEKKÜR	vii
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR VE SİMGELER	xiv
GİRİŞ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KRİZİN TANIMI, TARİHSEL SÜREÇTEKİ GELİŞİMİ VE 2008 KÜRESEL KRİZİN SEBEP VE SONUÇLARI

1.1 Krizin Tanımı ve Sınıflandırılması	3
1.2 Krizlerin Tarihsel Süreçteki Gelişimi Ve Yaşanan Krizler	5
1.3 Kapitalizm, Küreselleşme Ve Küresel Finansal Kriz.....	7
1.4 Küresel Finansal Krizi Yaratıcı Faktörler.....	11
1.4.1 Menkul Kıymetleştirme	11
1.4.2 Derecelendirme Kuruluşları	11
1.4.3 Faiz Oranlarında Artışlar	11
1.4.4 Varlık Fiyatlarında Düşüşler	12

1.4.5 Menkul Kıymetlerin Fonlanmasında Yaşanan Sıkışıklık	13
1.4.6 Likidite Bolluğu ve Özensiz Krediler	13
1.4.7 Belirsizlikte Artış	14
1.4.8 Banka Panikleri	14
1.4.9 Saydamlık Eksikliği.....	15
1.5 ABD Mortgage Piyasası ve Küresel Finansal Kriz.....	15
1.5.1 Balonun Beş Evresi	15
1.5.1.1 Yeni Bir Şeyin Sunulması.....	16
1.5.1.2 Kredi Genişlemesi	18
1.5.1.3 Spekülatif Çılgınlık.....	19
1.5.1.4 Sıkıntı	20
1.5.1.5 Çöküş/Panik.....	20
1.6 Küresel Finansal Krizin Sonuçları	23
1.6.1 Konut Fiyatlarındaki Düşüş.....	23
1.6.2 Büyüme Oranlarında Düşüşler	23
1.6.3 İşsizlik Oranlarında Artışlar	25
1.6.4 Enflasyonist Etki	26
1.7 Türkiye’de Küresel Krizin Etkileri	26
1.8 Krizden Çıkış Paketleri	27

İKİNCİ BÖLÜM

KOOPERATİFÇİLİK KAVRAMI, KOOPERTAİFÇİLİK İLKELERİ, KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİNİN DÜNYADAKİ VE TÜRKİYE’DEKİ GELİŞİMİ

2.1 Kooperatifçilik Kavramının Tanımı.....	29
2.2 Kooperatif Türleri.....	34
2.2.1 Kooperatiflerin Amaçlarına Göre Sınıflandırılması.....	34
2.2.1.1 Tek (Özel) Amaçlı Kooperatifler.....	35
2.2.1.2 Çok Amaçlı Kooperatifler	35
2.2.2 Kooperatiflerin Faaliyetlerine Göre Sınıflandırılması.....	35
2.2.2.1 Tüketim Kooperatifleri	35
2.2.2.2 Üretim Kooperatifleri	36

2.2.2.3 Kredi Kooperatifleri	36
2.2.2.4 Yapı Kooperatifleri	36
2.2.2.5 Diğer Kooperatifler	36
2.2.3. Kooperatiflerin Hukuksal Düzenlemelere Göre Sınıflandırılması	37
2.2.3.1. Kooperatifler Kanunu'na Tabi Olan Kooperatifler	37
2.2.3.2. Özel Yasalara Tabi Olan Kooperatifler	37
2.2.4. Tarımsal Kooperatifleri	39
2.2.4.1 Tarım Satış Kooperatifleri	39
2.2.4.2 Tarım Kredi Kooperatifleri	39
2.2.4.3 Pancar Ekicileri Kooperatifi	40
2.2.4.4 Sulama Kooperatifleri	41
2.2.4.5 Su Ürünleri Kooperatifleri	41
2.2.4.6 Tütün Tarım Satış Kooperatifleri	42
2.2.5 Tarım Dışı Kooperatifleri	42
2.2.5.1 Tüketim Kooperatifleri	42
2.2.5.2 Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifi	42
2.2.5.3 Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri	42
2.2.5.4 Turizm Geliştirme Kooperatifleri	43
2.2.5.5 İşyeri Yapı Kooperatifleri	43
2.2.5.6 Temin ve Tevzi Kooperatifleri	43
2.2.5.7 Üretim ve Pazarlama Kooperatifleri	44
2.2.5.8 Tedarik ve Kefalet Kooperatifleri	44
2.2.5.9 Küçük Sanat Kooperatifleri	44
2.2.5.10 Yayıncılık Kooperatifleri	45
2.2.5.11 Hamallar Taşıma Kooperatifi	45
2.2.5.12 İşletme Kooperatifleri	45
2.2.5.13 Sigorta Kooperatifleri	45
2.2.5.14 Yardımlaşma Kooperatifleri	46
2.2.5.15 Eğitim Kooperatifleri	46
2.3 Kooperatifçilik Hareketinin Dünyadaki Gelişimi	46
2.3.1 İngiltere'de Kooperatifçilik Hareketinin Gelişimi	47
2.3.1.1 Robert Owen	47
2.3.1.2 Dr. William King	49
2.3.1.3 Rochdale Öncüleri	50
2.3.2 Fransa'da Kooperatifçilik Hareketinin Gelişimi	51
2.3.2.1 Charles Fourier	51
2.3.2.2 Philippe Buchez	52

2.3.2.3 Louis Blanc	52
2.3.2.4 Nimes Okulu	53
2.3.3 Almanya’da Kooperatifçilik Hareketinin Gelişimi	53
2.3.3.1 Hermann Schulze-Delitzch	53
2.3.3.2 Frederich Wilhelm Raiffeisen	54
2.4 Kooperatifçilik Hareketinin Türkiye’deki Gelişimi	55
2.4.1 Cumhuriyet Öncesi Kooperatifçilik	55
2.4.2 Cumhuriyet Sonrası Kooperatifçilik	58
2.4.2.1.5 1935 Tarihli Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL FİNANSAL KRİZİN KOOPERATİFLER ÜZERİNE ETKİSİ

3.1 2008 Küresel Finansal Krizin Dünyadaki Kooperatiflere Etkisi	64
3.1.1 ICA Global-300 Raporları	65
3.1.2 Fortune Global-500 Raporları	66
3.2 2008 Küresel Finansal Krizin Türkiye’deki Kooperatiflere Etkisi.....	72
3.2.1 Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin Genel Görünümü	75
3.2.1.1 Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri	80
3.2.1.2 Sulama Kooperatifleri	82
3.2.1.3 Su Ürünleri Kooperatifleri	83
3.2.1.4 Tütün Tarım Satış Kooperatifleri	84
3.2.1.5 Yaş Sebze Ve Meyve Kooperatifi	84
3.2.1.6 Tarım Satış Kooperatifleri	85
3.2.1.7 Tarım Kredi Kooperatifleri	90
3.2.1.8 Pancar Ekicileri Kooperatifleri	95
3.3 Kooperatiflerde Üst Örgütlenme	96
3.4 Kooperatiflerin Sanayileşmeye Katkısı	98
3.5 Türkiye’de Kooperatifçiliğin Genel Sorunları.....	99
SONUÇ.....	104
KAYNAKÇA	107
ÖZGEÇMİŞ.....	116

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1.1** S&P/Case-Shiller Endeksine Göre ABD’de Konut Fiyatlarının Gelişimi .. 23
- Şekil 1.2** Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin GSYİH Büyüme Oranları 24
- Şekil 1.3** Türkiye, ABD ve Gelişmiş Ülkelerin İşsizlik Oranları 25
- Şekil 1.4** Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Enflasyon Oranları..... 26

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2. 1 Türkiye’deki Kooperatif Türleri ve Ortak Sayıları	37
Tablo 3. 1 ICA Global-300 2007-2008 Yılı Listelerinde Yer Alan İlk Beş Kooperatif	65
Tablo 3. 2 ICA Global-300 2008 Yılı Listesindeki Yükselişte Olan Kooperatifler..	66
Tablo 3. 3 2006-2011yıllarında Fortune Global 500 Listesinde Yer Alan Bazı Kooperatifler	67
Tablo 3. 4 ICA 2008 Yılı Listesinde Yer Alan Kooperatiflerin Ülke Ekonomilerindeki Yeri.....	68
Tablo 3. 5 Ülkelerin GSYİH’sı ve Kooperatiflerin Ciroları Karşılaştırması	69
Tablo 3. 6 Türkiye’deki Kooperatif Türleri Ve Ortak Sayıları	73
Tablo 3. 7 Kurulan ve Kapanan Kooperatifler	74
Tablo 3. 8 Hukuki Durumu Kooperatif Olan Girişim Sayıları.....	75
Tablo 3.9 Tarım Kooperatiflerinin Sayısal Büyüklükleri.....	76
Tablo 3.10 Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin Hizmet Alanına Göre Kooperatif ve Ortak Sayısı	81
Tablo 3.11 Birliklerin çalışma konusu ürünleri ve çalışma bölgeleri	87
Tablo 3. 12 Tarım Kredi Kooperatifleri Sayısal Büyüklükleri.....	91
Tablo 3.13 Tarım Kredi Kooperatifleri Kooperatif Sayısı Değişimi	92
Tablo 3.14 Tarım Kredi Kooperatiflerinin Kredi Kullanan Ortak Sayısı ve Kredi Hacmi	93
Tablo 3.15 Kooperatiflerde Bir Üst Birliğe Katılım	96
Tablo 3.16 Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşunda Kooperatifler.....	98

KISALTMALAR VE SİMGELER

AAFLI: Asian-American Free Labour Institute

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BDDK: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

CIBE: International Conferation Of Europea Beet Growers

CICOPA: International Organization Of İndustrial, Artisanal And Service

CNAMPGC: China National Agricultural Means Of Production Group Corporation

ÇŞB: Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı

ÇAY-KOOP: Çay Ekicileri Kooperatifleri Merkez Birliği

DFİF: Destekleme Ve Fiyat İstikrar Fonu

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

ERM: Avrupa Döviz Kuru Mekanizması

FED: Federal Reserve System

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

GTH: Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı

GTHB: Gıda Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı

GÜBRETAS: Gübre Fabrikaları Türk Anonim Şirketi

HAY-KOOP: Hayvancılık Kooperatifleri Merkez Birliği

ICA: International Cooperative Alliance

ILO: International Labour Organization

IMF: International Monetary Fund

IMKB: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası

ISO: İstanbul Sanayi Odası

IRU: International Raiffeisen Union

KOBİ: Küçük ve Orta Ölçekli İşletme

KOOPKUR: Türk Kooperatifçilik Cemiyeti

KÖY-KOOP: Köy Kalkınma Kooperatifleri Merkez Birliği

NACF: National Agricultural Cooperative Federation

NBER: National Bureau Of Economic Research

OR-KOOP: Ormancılık Kooperatifleri Merkez Birliği

PANKOBİRLİK: Sınırlı Sorumlu Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği

SOK Corporation: Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta Corporation

STK: Sivil Toplum Kuruluşları

TAR-KOOP: Tarım Kalkınma Kooperatifleri Merkez Birliği

TARİŞ: Tarım Satış Kooperatifleri Birliği

TBY: Teminatlı Borç Yükümlülükleri

TİM: Türkiye İhracatçılar Meclisi

TKKB: Teminatlı Konut Kredisi Borçları

TOBB: Türkiye Odalar Ve Borsalar Birliği

TÜKOBİRLİK: Ankara Tüketim Kooperatifleri Birliği

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

YYA: Yapılandırılmış Yatırım Araçları

ZEN-NOH: National Federation Of Agricultural Co-operative Associations

ZENKYOREN: National Mutual Insurance Federation Of Agricultural Cooperatives

WABCG: World Association Of Beet And Cane Growers

GİRİŞ

Küçük sermaye sahiplerinin bir araya gelerek belirli ortak ihtiyaçlarını gidermek ve ekonomik menfaatlerini korumak amacıyla oluşturdukları bir işletme modeli olan kooperatifler insanlık tarihi kadar eskidir. Modern anlamda kooperatifçilik kavramı Rochdale Öncülerinin başlattıkları tüketim kooperatifleri olarak İngiltere’de, aynı zaman dilimi içerisinde üretim kooperatifleri şeklinde Fransa’da ve Almanya’da ise kredi kooperatifleri olarak kendini göstermiştir. Ülkemizde ise kooperatifçilik hareketi ise Mithat Paşa’nın öncülüğünü yaptığı Memleket Sandıkları’yla başlamıştır.

2008 yılındaki finans krizi, faiz hadleri düşük tutulduğu zamanda, gayrimenkul fiyatlarının şimdiki seviyesinden aşağı yönlü ilerlemeyeceği düşüncesi ile bankalar ya da aracı kuruluşlar geri ödeme riski yüksek olan kişilere peşin teminat seviyesini alçak tutarak yeterince gerekli risk analizi yapmadan verdiği konut kredileriyle başlamıştır.

Bu tezin amacı reel sektörü de etkileyen bu kriz sonucunda kooperatiflerin etkilenip etkilenmediğinin araştırılmasıdır. Yapılan araştırma sonucunda kooperatiflerin krizden daha az etkilenmesi için alınacak önlemlerin neler olması gerektiği incelenmektedir.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde krizlerin tarihi gelişimi mercek altına alınmakta olup 2008 küresel finansal krizini yaratan faktörler ve krizin sonuçları incelenmiştir.

İkinci bölümde ise, kooperatifçilik kavramı, kooperatif ilkeleri, kooperatifçilik türleri incelenip kooperatifçilik hareketinin dünyadaki ve Türkiye’deki gelişimine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise krizin kooperatifler üzerindeki etkisine hem dünyadaki hem de Türkiye'deki kooperatifler açısından incelenme yapılmıştır. Türkiye'deki tarımsal kooperatifler incelenmiştir.

Sonuç bölümünde dünya kooperatiflerinin krizin olduğu zaman zarfı içerisinde cirolarında bir azalma olmadığı görülmekte hatta finansal kaynaklı bir kriz olmasına rağmen kooperatif bankalarının bu krizden etkilenmediği ancak Türkiye'deki kooperatiflerin ise bu krizden etkilendiği, hem kooperatifler sayıca hem de kooperatif üyeleri bakımından azalmalar olduğu görülmektedir. Bu etkinin ortadan kalkması için dikey ve yatay bütünleşmenin gerçekleşmesinden söz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KRİZİN TANIMI, TARİHSEL SÜREÇTEKİ GELİŞİMİ VE 2008 KÜRESEL KRİZİN SEBEP VE SONUÇLARI

1.1 Krizin Tanımı ve Sınıflandırılması

Ekonomik krizler, herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasındaki fiyat veya miktarlarda, kabul edilebilir bir değişme sınırın ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar olarak tanımlanabilir. Makroekonomik krizleri ikiye ayırabiliriz. Bunlar reel sektör krizleri ve finansal krizlerdir. Reel krizleri, mal, hizmet ve işgücü piyasasındaki miktarda yani istihdamda veya üretimde ciddi azalmalar şeklinde gerçekleşir (Kibritçioğlu, 2001). Finansal krizin tam olarak bir tanımı yapılamamakla birlikte dört finansal kriz şeklinde bir ayırım yapılmıştır. Para, Bankacılık, Sistemik finansal ve Dış borç krizidir(International Monetary Fund(IMF), 1998).

Para krizi, paranın değerinde gerçekleşen kayıp, paranın değerini korumak amacıyla büyük miktarlarda döviz rezervlerin de azaltma veya faiz hadlerinde aşırı yükselme şeklinde gerçekleşiyorsa bu para krizi olarak tanımlanmaktadır(Işık, Duman ve Korkmaz, 2004). Yani para krizleri, paranın değer kaybetmesi ve sermaye akımında keskin düşüşlerin para otoritesi tarafından tutulan döviz rezervlerinde gerçekleşmesidir. Basit biçimde paranın belli bir ölçüde devalüasyonu bir para krizi olarak tanımlanabilir(Saxton, 2002). Para krizlerini ikiye ayırabiliriz. Bunlar ödemeler dengesi krizi ve döviz kuru krizidir. Ödemeler dengesinde gerçekleşen krizi kur sisteminde sabit kuru seçen ekonomilerde gerçekleşen para krizi diye adlandırabiliriz. Döviz kuru krizi ise diğer bir sistem olan esnek kuru uygulayan

ekonomilerdeki krizlere denir. Burada dikkat döviz rezervindeki azalmalara ödemeler dengesi krizi ile rezerv azalmaları yerine kur değişmelerine döviz kuru krizi ile dikkat çekilmiş bulunmaktadır(Kibritçioğlu, 2001).

“Para(döviz) krizlerinin belirleyicilerini şu gruplar altında toplayabiliriz, (1) zayıf makroekonomik göstergeler ve hatalı iktisat politikaları (2) finansal altyapı yetersizliği (3) ahlaki risk ve asimetrik enformasyon olgusu (4) piyasadaki kreditorlerin ve uluslararası finans kuruluşlarının hatalı his ve önsezileri (5) siyasal suikast veya terörist saldırıları gibi beklenmedik durumlardır”(Kibritçioğlu, 2001).

Bankacılık krizi ise bankaların sorumluluklarını yerine getirmesine engel teşkil etmesi veya hükümetin müdahaleye zorlanması durumuyla başarısızlığı önleyecek şekilde davranmaya zorlanması durumunda fiili veya potansiyel banka başarısızlıkları ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte, yatırımcıların mali piyasalara olan güveni sarsılacak dolayısıyla altın, döviz gibi güvenilir varlıklara yatırım yapmak istediklerinden ellerindeki hisse senetleri ve tahvilleri satarak nakit paraya dönüştürme yolunu seçeceklerdir. Bu durum da krizin derinleşmesine aniden başlayan satış dalgası sebep olacak ve borsayı çökertecektir(Seyidoğlu, 2007). Bu son zamanda en etkili ve sistematik banka krizlerinin büyük bir çoğunluğu makroekonomik krizlerle bağlantılıdır. 1950’ler ve 1960’larda bankacılık krizlerinin yaygın olmamasının sebebi sermaye işlemleri üzerindeki kontroller ve diğer finansal kısıtlamalardır. Lakin 1970’lerden şimdiki zamana kadar sıklıkla ve para krizleriyle artarda bankacılık krizleri ortaya çıkmaya başladı. 1970-1990 arasında yapılan çalışmalardan çıkarılacak sonuç; 1970-1985 yılları arasında daha çok para krizleri yaşanmışken 1985’lerden sonra bankacılık krizleri ile karşı karşıya kalınmıştır(Delice, 2003).1980-1995 yılları arasında 53 ülkede yapılan bir çalışmada finansal liberalizasyon ile bankacılık krizleri ilişkilendirildiğinde bankacılık krizlerinin liberal sistemde ortaya çıkmasının daha genel bir sonuç olduğuna ulaşılmıştır(Demirgüç-Kunt ve Detragiache, 1998). Bankacılık sisteminin tam anlamıyla oturmadığı ekonomilerde istikrarsızlığı finansal liberalizasyon daha da arttırmaktadır(Öztürk ve Gövdere, 2010). Gelişmiş ülkeler de İkinci Dünya Savaşı sonrasında banka odaklı 18 finansal kriz yaşanmıştır. Bu krizlerden beşi büyük kriz

şeklinde kabul görmüştür(İspanya 1977, Norveç 1987, Finlandiya 1991, İsveç 1991 ve Japonya 1992)(Akçay, 2012).

Sistemik finans krizleri, finansal piyasaların etkinliğini azaltarak reel ekonomide ciddi tahribatlara yol açan finansal bozulmalar şeklinde tanımlayabiliriz (Işık, Duman ve Korkmaz, 2004). Başka bir ifade ile söyleyecek olursak piyasalardaki işleyişi aksatan ve ekonominin reel kısmında sorunlar yaratan finansal çöküşlerdir(Taylor, 2009).

Dış borç krizi ise borcun ödememesi durumunda ister hükümet isterse özel sektör de ortaya çıkmaktadır(Işık, Duman ve Korkmaz, 2004). Hükümetler dış borç ödemeleri ve yeni kredi bulma konusunda sorun yaşadıkları için dış borç yeni ödeme planlarına bağlanmaktadır. Bu duruma yükümlülüklerin ertelenmesi de diyebiliriz(Delice, 2003).

1.2 Krizlerin Tarihsel Süreçteki Gelişimi Ve Yaşanan Krizler

Kapitalist sistem bugüne gelene dek gerçek manada ekonomik krizlerle oldukça fazla karşılaşmıştır.1929 yılında yaşanan dünya bunalımı bugüne kadarki süreçte bunların en önemlisidir. Borsa resmen dibi görmüş, çöküş kısa zamanda bütün ülkeleri etkilemiş ve devamında 10 yıl devam edecek bir bunalım gerçekleşmiştir. 1933 yılında Gayri Safi Milli Hasıla(GSMH) 1929'daki değer yaklaşık üçte ikisi kadar olmuştur. Yaklaşık 13 milyon kişi 1933 yılında işsiz kalmıştır. 1938 yılına gelindiğinde ise hala beş kişiden biri işsizdir. Fiyatlarda bu süre zarfında ortalama %25 bir düşüş gerçekleşmiştir. Kısaca kriz gelişimi, etkileri ve sonuçları itibariyle başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD)ilk sırada olurken diğer ülkelerde ciddi hasarlar yaratmış ve bu hasarların giderilmesi belli bir süre almıştır(Galbraith, 2009). Dünya ekonomilerinde şimdiye kadar yaşanan krizlere bakıldığı zaman hiçbir krizin tıpatıp özellikler göstermediği görülmekle birlikte pek çok ortak özelliği olduğunu söylenebilir(Perelman, 2008). Krizler genellikle birden fazla ortak özellik barındırmalarına rağmen özellikleri ve bunların göreceli ağırlıklarının farklı olduğunu söylemek mümkündür. Son yıllardaki ekonomik krizlerin en önemli özelliği hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde ciddi tahribatlar yaratmasıdır(Caramazza,Ricciand Salgado, 2000). 2007-2008 küresel finansal krizi daha önceki krizlerde olduğu gibi bir takım faktörlere dayanmaktadır. Ancak bu

krizde ülkelerin farklı etkilenmelerinin sebebi ise varlık fiyatları ve cari hesap açıkları gibi faktörlerdir. Sadece ABD’de başlamasına rağmen bu denli küresel çapta olmasını finansal entegrasyonun gerçekleşmiş olması ve toptan fonlara bağlılık ile açıklanabilir(Claessens vd. 2010).

1990 yıllarının başında Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde bir para krizi olarak ortaya çıkan ERM(Avrupa Döviz Kuru Mekanizması)ekonomik durumu daha iyi olan ekonomilerde de kriz çıkabileceğine örnek olarak gösterebiliriz. 1994 krizin de Türkiye ekonomisinde en belirgin iki açıktan söz edebiliriz. Bunlar kamu kesiminde gerçekleşen finansman açığı ve cari işlemler açığıdır(Oktar ve Dalyancı, 2010). 1994 krizi çok şiddetli fakat kısa sürelidir(Kazgan, 2012). ERM krizinin sebebi, sıkı para politikası iken, tüketimin aşırıya gitmesi sonucunda Meksika Krizi (1994-1995), yatırımda aşırılığın örnek olarak da Asya krizi (1997-1998) verilebilir (Yay, Yay ve Yılmaz, 2001). Ancak bu değişik sebeplere rağmen ortak özellikleri de mevcuttur. Krizler genelde makroekonomideki değişkenlerden gerçekleşir. Krizler genellikle sabit, yarı-sabit ve ortak bir para birimine bağlı döviz kuru sistemlerinden, reel döviz kurundaki aşırı yükselmeden, uluslararası likidite yetersizliğinden ve yoğun sermaye giriş/çıkışlarında kaynaklanmıştır. Ancak faktörlerin şiddetleri ve ortaya çıkış biçimleri oldukça farklıdır. Bankacılık kesiminin sorunları/zayıflığı Meksika ve Asya’da faktörlere ilaveten önemli rol oynamıştır. Brezilya krizindeki (1999) temel sebep makroekonomik değerlerdeki bozulmalardır. Kısaca 1990’larda gerçekleşen ekonomik krizlerin ortak özellikleri olmasına rağmen, hiç bir krizin etki ve sonucu aynı değildir(Öztürk ve Gövdere, 2010). Türkiye ekonomisinde yüksek rakamlarda üretim gerilemesi ve giderek artan bir enflasyon vardır. Buna ilaveten 1970’lerde gerçekleşen iki büyük petrol şoklarına para ve maliye politikası eklenince derin bir ödemeler dengesi krizi ile karşı karşıya kalmıştır. 1989 yılından sonra ekonominin “sıcak para” bağımlısı haline gelmesinin sebebi kamu kesiminin fazla açık vermesi, yurtdışında kullanılan faiz hadlerinin fazla olması, kısa vadeli sermaye girişi ve kur artışlarının düşük olmasıdır.

2000-2001 yıllarındaki ekonomik krizinin sebepleri irdelendiğinde temel faktör önceki krizlerde olduğu gibi, cari işlemler açığının fazla olmasından kaynaklandığı

görülmektedir. Ayrıca, 2000'den itibaren 3 yıl sürmesi planlanan istikrar programının döviz kuruna dayandırılarak bu program kamuoyunun büyük desteği alınarak başlatılmış ancak, 2001 yılının ilk çeyreğinde terk edilmiş ve programda revizyona başvurulmuştur(Kibritçioğlu, 2001). 2001 krizine etki eden temel sebepler, sermaye girişlerinin devamını kontrol etme ve beklentilerin yönetilmesinde hükümet hataları, IMF programındaki kur riski olmasına rağmen yeterli desteğin sağlanmasındaki eksiklik olduğu söylenebilir(Alper, 2001). Diğer taraftan, petrol varil fiyatındaki ve FED(Federal Reserve System) uyguladığı faiz oranlarındaki yükselmeler, dolar/Euro paritesinde gerçekleşen gidişatın olumsuz olması ile Türkiye'de bankacılık sistemindeki yapının kırılan olması sebebiyle 2001 Şubat krizinin gerçekleştiği vurgulanmıştır(Akyüz ve Boratav, 2002). 2008 küresel finansal krizinde faiz hadleri düşük olduğu bir dönemde, konut fiyatlarındaki varsayım mevcut fiyattan daha aşağı inmeyeceği şeklindedir. Bu varsayım ile bankalar veya aracı kuruluşlar kredileri geri ödemelerinde riski faktörünün yüksek olduğu kişilere peşin teminat karşılığında risk analizi yapılmadan vermesiyle başlamıştır(Akbulut, 2010). 2008 Küresel Finansal krizinde İstanbul Menkul Kıymetler Borsası(IMKB) bileşik fiyat endeksine göre 2008 yılı sonu itibarıyla menkul kıymetlerin değer kaybı yaklaşık %38'dir(Yıldırım, 2010).

Bu krizin daha önceki yaşanan krizlerden ayıran özelliği sadece standart bir kriz değil, aynı zaman da karmaşık ve türev ürünlerinin yüksek hacimli olanlarını da kapsamasıdır. Firmaların bilanço dışı işleri için Türev ürünleri oluşturlar. Bunlar ekonomik kriz yönetiminde kullanılan ve aslında varlığın değerine göre ortaya çıkarılan finansal araçlardır(Işık ve Tünen, 2010). Ekonomistler açısından 1929 Büyük Buhranından sonra dünya ekonomilerinin yaşadığı en kapsamlı ve etkili kriz 2008 küresel finansal krizi olarak kabul edilmektedir(Ünal ve Kaya, 2009).

1.3 Kapitalizm, Küreselleşme Ve Küresel Finansal Kriz

Kapitalizmi tanımlayacak olursak, üretim araçları mülkiyetini özel kişilerin elinde bulunduğu pazara dayalı kaynak dağılımı ve hiyerarşik işbölümü üzerine kurulmuş sistemdir (Albert, 2004). Kapitalizm çevresel ve dalgalı bir büyüme politikası izler.

Uzun dalgalar (Kondratief Dalgaları) ve iktisadi devreler (Business Cycles) bunların en yaygın bilinenleridir. Genişleme-daralma evrelerinin birbirini takip ettiği, süre ve şiddet açısından düzensizlik arz eden lakin kaçınılmaz şekilde ortaya çıkan iktisadi devreleri açıklamaya yönelik olarak pek çok teori gelişmiştir; Marksist kriz teorisi, Keynezyen hızlandırıcı-çoğaltıcı modeli, sun-spot teorisi, reel iktisadi devreler vs. bunlardan bazılarıdır(Aydoğuş, 2009).

Küreselleşme ilk kez 1833'te İngiliz iktisatçı W.FOSTER'in kaleme aldığı Dünya Üzerindeki Kaynakların Dağılımına ve Kullanımını anlatan makale de geçmiştir. Küreselleşme süreci öncelikle Batı'da başlamış ve zaman içinde çok kültürlü bir Batılılaşma olgusunu öne çıkarmıştır. Batılılaşma bugün dünya boyutunda küreselleşmenin temel ölçüğü haline gelmiştir(Devrim ve Altay, 1997; Kılıçbay, 1993). Küreselleşme, ülkeler arasındaki ekonomik, politik, sosyal ilişkilerin daha geniş alana ulaşması, gelişim göstermesi, farklı kültürlerin, inançların ve beklentilerin daha iyi karşılanması, ideolojik ayrımlara ilişkin uzlaşmazlıkların çözülmesi ve ulusal sınırları aşarak yöresel birikimlerin uluslararası bir düzeye gelmesi diyebiliriz(Karabıçak, 2002). Ya da küreselleşmeye her biri diğeriyle etkileşim halinde olan ve birbirini etkileyen ancak birbirinden ayrı hassasiyeti olan dengeler üzerinde kurulu bir kavram şeklinde bir tanımda getirilebiliriz.

Günümüzde küreselleşmeye ilişkin yaklaşımlar üçlü bir ayrıma tabi tutulabilir; aşırı küreselciler, kuşkucular ve dönüşümcüler. Aşırı küreselleşmeciler bugünkü ulus devletin sonu küreselleşmenin varlığının olarak algılanırken, kuşkucular buna biraz daha ileriye götürerek ölçülü davranarak küreselleşmenin başarısında devletin onayı ve desteğini de aramakta, dönüşümcüler ise küreselleşmenin devletin gücünü ve dünya siyasetini değiştirdiğini iddia etmektedirler(Kök, 1999). Robert Cox'a göre küreselleşmenin iki önemli ayağı vardır. Bunlar üretim ve finansmandır. İşgücü maliyetleri ve siyasi istikrar nedenleri ile üretim bir sistem şeklinde organize edilmekteyken, para-kredi ve hisse senedi piyasalarında ki düzenlenmemiş işlemleri finansman kapsamaktadır. Bu iki unsur küresel ekonomiyi oluşturmaktadır. Buna göre küreselleşmenin ilk adımı devletin uluslararası piyasaya girmesi, ikincisi ise

toplumların yeniden örgütlenmesi ve yeni bir küresel-sosyal yapının ortaya çıkmasıdır(Gökal, 1997).

Küreselleşmenin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı değişik şekilde kabul görmüştür. Bazılarına göre modernleşme ve kapitalizmin gelişmesiyle yaşıtlı kabul edilirken, bazılarına göreyse tarih ile var olan bir süreçtir(Esen, 1997). Kimilerine göre sadece 20. yy üç küresel dalga ortaya çıkmıştır. Birincisi 19.yy sonlarında başlayıp Birinci Dünya Savaşı'na kadar süren dönemi kapsamaktadır. İkincisi, İkinci Dünya Savaşı ile başlayıp ABD, AB, Kanada Japonya gibi gelişmiş ekonomilerin üretim hızının düştüğü 1970'li yıllara kadar sürmüştür. Üçüncüsü ise 1980'li yılların başında başlayıp halen devam eden süreçtir. İkinci dalgayı öne çıkaran nitelik seri üretim ve bilimsel yöntemdir. Üçüncü dalga özellikle uluslararası ticarete olağanüstü büyümeyi sağlayan finansal piyasaların yapısında önemli gelişmelere neden olmuştur. Küreselleşmeyi bu haliyle daha çok birinci dalgayı hatırlatmaktadır(Karabıçak, 2002).

Ekonomik krizle alakalı fazlaca tanım bulunmaktadır. Bir tanıma göre “...finansal kriz, finans piyasalarının işleyişinin altüst olması demektir”. Genelde bir finansal krizde ya finans kurumlarının mali sıkıntıya düşmesi ya da varlık fiyatlarının aniden düşmesi gerekmektedir. Bu iki sorunun birlikte ortaya çıkması da söz konusudur. Ayrıca finansal krizin başlıca özellikleri finansal piyasalardaki fazla ısınma ve buluşma gibi epidemiyolojik metaforlardır. Finansal krize ilişkin diğer bir tanıma göre “... finansal kriz ortaya çıkan yoğun tersine seçim(adverse selection) ve ahlaki tehlike(moral hazard) sorunlarının finansal piyasaların işleyişini bozmasıdır”(Akçay, 2012). Teoride kriz kavramı Aktan'ın (2004) krizle ilgili görüşü “Kriz, önceden tahmini olmayan veya görülmeyen bazı gelişmelerin mikro açıdan firmaları, makro açıdan devleti gerçek anlamda etkileyecek sonuçlarının olmasıdır” der. Taylor'a göre finansal kriz reel ekonomi üzerinde ciddi tahribatlar yaratan ve piyasanın olağan işleyişini bozan finansal piyasalarda meydana gelen çöküşlerdir (Taylor, 2009). Mishkin'e göre finansal piyasalar verimli yatırım olanaklarına sahiptir. Ahlaki tehlike ve ters seçim problemlerinin artmasıyla fonlar etkin bir şekilde kullanılmaması sonucu ortaya bozulmaları finansal kriz şeklinde adlandırabiliriz(Miskhin, 1999). Kriz olarak adlandırmak için sadece birden ve

düşünülen zaman dışında bir anda gerçekleşmesi gerekmektedir. Yoksa her sorunların hepsine kriz demek doğru değildir. Kriz bu açıdan aniden ortaya çıkan “ciddi bir sorun” olarak düşünülmelidir.

Finansal kriz için söylenebilecek en genel görüş ise “krizin ortamı ve göstergeleri vardır ama krizin kesin olarak olacağını söylemek ve birde zamanını öngörmek mümkün değildir”.Dombusch’un söylemiyle “Kriz, ancak patladığında görülür.” Zaten krizde bir öngörü olsa ve zamanı bilinse, krizi önlemek için gerekli önlemler alınır, kısacası kriz olmaz. Genel kriz tanımından hareketle “iktisadi sistem ya da bileşenlerinin durumunda beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan ve sistemin işleyişini önemli ölçüde olumsuz etkileyen durum” şeklinde tanımlayabiliriz(Uygur, 2001).

Dünyada 2007 yılının Ağustosun da patlayan kriz, 1929 Büyük Buhranından beri görülen finansal sistem merkezindeki kurumlarda ve piyasaların işleyişinde ciddi tahribatlar yaratmış en büyük şoktur(IMF, 2008).

2007-2009 yılları arasındaki krizi iki evreye ayırabiliriz. İlk evre Ağustos 2007 ve Ağustos 2008 arasındaki dönemdir. Bu dönemde ilerleyen zamana göre nispeten daha küçük kayıplar gerçekleşmiştir. ABD’de reel GSYİH 2008 ikinci çeyreğine kadar büyümeye devam etmiştir. Bu yüzden tahminçiler gerçekleşen bu durumu hafif bir durgunluk dönemi olarak görmekteydiler. İkinci evre ise 2008 Eylül ortası ile başlayıp Lehman Brothers ve sigorta şirketi AIG’nin çökmesiyle devam etmektedir(Mishkin, 2011).Nitekim National Bureau Of Economic Research(NBER) tespitlerine göre iktisadi faaliyetler 2007 Aralık ayında zirveye ulaşmış daha sonra yavaşlamaya ve özellikle de ABD ve AB ülkeleri başta olmak üzere 2008’in ikinci yarısından itibaren gerilemeye başlamıştı. Bu tarihten itibaren en fazla düşüş milli gelir, istihdam, kredi, sermaye akımları ve dış ticaret akımlarında yaşanmıştır. Savaş sonrasında ilk defa bu düzeyde bir işsizlik gerçekleşmiştir(Aydoğuş, 2009). Bu açıdan kapitalist sistem tarihine bakarsak ilk kez küresel bir kriz yaşadığı söylenebilir. Dolayısıyla, daha önceki krizlerle birlikte 1929’daki Büyük buhran dâhil küresel adını tam anlamıyla taşımamaktadır. Çünkü 1929’da yaşanan krizde sistem dışında kalan krizden etkileşimi az olan ya da hiç etkilenmeyen ülkeler mevcuttur. Yani Büyük Buhranın yaşandığı zamanda dünyada şimdiki gibi bir

entegrasyon yoktur(Eğilmez, 2008). Ama 2008 krizinde hem ülkeler arası entegrasyon artmış hem de etkilenmeyen ülke yoktur.

1.4 Küresel Finansal Krizi Yaratan Faktörler

1.4.1 Menkul Kıymetleştirme

Nakit akışlarının bir yerde toplanıp ve yatırımcılara daha sonra satışı gerçekleştirilecek şekilde mali varlık şeklinde menkul kıymetler üretilmesi olarak söyleyebiliriz(Alantar, 2008). ABD’de likidite kıtlığının yaşanmadığı zamanda (2000-2006) menkul kıymetleştirme sayesinde kişiler normal şartlardan daha fazla kredi kullanmışlardır. Menkul kıymetleştirmeyi cazip hale getiren hususlar risk paylaşımı, yüksek getiri, bankalar tarafından sağlanan kolaylıklar ya da daha fazla mevduata gereksinim olmadan bankaların yeni kredi finansa etmelerinin sağlanmasıdır(Aslan, 2008).

1.4.2 Derecelendirme Kuruluşları

Derecelendirme kuruluşlarındaki problemler açısından ilk sırayı çıkar çatışması almaktadır.Rating kuruluşlarının finansmanı bankalarca ve diğer mali kuruluşlarla temin edilmektedir. Bu durumda derecelendirme kuruluşlarının objektif değerlendirme yapma özelliği sekteye uğramaktadır(Alantar, 2008). Derecelendirme kuruluşları 2008 finansal kriz öncesinde de fazla etkin olduğu söylenemez. Ancak ekonomik kriz kendini hissettirmeye başladıktan sonra kredi notunda düşüş yoluna gitmişlerdir. 2007 yılının son iki çeyreği ile 2008 yılının ilk iki çeyreğine arasındaki bir yıllık süre de mortgage destekli 1,9 trilyon Dolarlık menkul kıymetin notu iki büyük derecelendirme kuruluşu tarafından düşürülmüştür(Wikimedia, 2015).

1.4.3 Faiz Oranlarında Artışlar

Faiz oranındaki artışların bir takım sebepleri vardır. Bunlar bir ekonomide riskli krediye yüksek faiz uygulanmasından, talep artışından dolayı kredi arzının

daralmasından veya piyasada oluşan belirsizlik ortamında kreditorlerin normal faiz oranının üzerinde bir oran uygulamasından kaynaklanabilir. Nitekim yaşanan son finansal krizin ABD'de çıkışına kaynaklık eden subprime konut kredileri, kredi değerliliği düşük konut alıcılarına piyasadaki düzeyin oldukça üzerinde bir faizle verilmiştir. Varlık fiyatlarında düşüşe geçtiği zaman piyasa ortamında firmaların çoğu varlıklarını gerçek değerinin çok altında satmak istemeyecekler veya satmak isteseler dahi aynı zamanda fazla kişi elindeki varlıkları elden çıkarmak istediğinden son yaşanan kriz de olduğu gibi piyasada alıcı taraf olmayacak, dolayısıyla varlıkların genelinin fiyatı oluşamayacaktır. Ayrıca finans kurumları bu ortamda yeni kredi açmada da isteksiz olacaktır. Dolayısıyla kredi arzı daraldığından artan kredi talebine piyasanın tepkisi faiz oranlarının yükselmesi ile gerçekleşecektir.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun (BDDK) yayınladığı rapordaki rakamlara bakacak olursak eğer; Kredi faiz oranlarının %1,5'ten %6,5'e yükselmesi 200.000 dolarlık kredi kullanıcısına ortalama yıllık 6.400 dolar ek maliyet getirmiştir. 20 yıl vadeli yıllık % 1,5 faiz üzerinden aylık taksit tutarı 964 \$ iken aynı koşullarda faizin % 6,5'e yükselmesi taksit tutarını 1490 \$'a yükseltmektedir. ABD'de yıllık kişi başı gelirin 46.000 \$ olduğu düşünülürse özellikle değişken faizli konut kredisi kullanan düşük gelirli kesim için göreceli olarak ipotek kredisinin sürdürülmesi zorlaşmaktadır(BDDK, 2008). Toplam yatırım ve toplam üretim düzeyinde azaltıcı etkiyi piyasada artan faiz oranları sebep olmaktadır(Akçay, 2012).

1.4.4 Varlık Fiyatlarında Düşüşler

Spekülatif balon sürecinde yatırımcıların beklentisi varlık fiyat artışlarının süreceği şeklindedir. Böyle bir beklenti karşısında talep artacak ve buna tepki olarak varlık fiyatlarında da yükselmeye sebep olacaktır. Böylece varlık fiyatları, varlıkların beklenen getirilerinin bugünkü değerinin çok üzerine çıkmaktadır. Dolar faizlerinde kısa vade de yükselmeye birlikte, konut fiyatlarındaki sürekli artışın düşmeye başlaması 2006'da gayrimenkul piyasasındaki durgunlukla başlamıştır (BDDK, 2008). Bu noktada varlık fiyatlarının aşırı yükselmesinden endişe duyanlar, ellerindeki varlıkları satmaya başlamakta, piyasada artan arz, fiyatların düşmesine

neden olmaktadır. Piyasada güven ortamının sarsılması düşen varlık fiyatları ile gerçekleşip daha fazla varlık satışı-daha da azalan fiyatları- daha fazla varlık satışı kısır döngüsünü başlatmaktadır(Akçay, 2012).

1.4.5 Menkul Kıymetlerin Fonlanmasında Yaşanan Sıkışıklık

Menkul kıymetler piyasasında fon kaynağı Mortgage kredilerdir. Bu kredilerin ödenme sürecinde yaşanan aksaklıklar sebebiyle ikincil piyasalarında fonlanmasında sıkıntı kendini göstermeye başlamıştır. ABD'de 1996 yılında mortgage kredilerine dayalı toplam 492,6 milyar \$ menkul kıymet ihraç edilmiş, 2007 yılında bu rakam 2.050,1 milyar \$'a yükselmiştir. Bu durum ikincil piyasada bu kadar geniş hacimli bir piyasa yaratmış ve mortgage kredileri bu piyasanın fon kaynağı olup geri dönmeye başlayınca da tahvil geri ödemeleri yapılamamıştır. Finans kuruluşları Mortgage kredilerine dayalı menkul kıymetler ile riskini dağıtmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Zarar açıklaması sonucunda piyasalarda panik havası oluşmuştur. Bu panik havasıyla birlikte bankalarda para çekilmesi, sermaye hareketlerinin yavaşlamasına neden olmuş buda likidite sorununu gündeme getirmiştir(Demir vd, 2008).

1.4.6 Likidite Bolluğu ve Özensiz Krediler

Çin ve Asya ülkelerinde Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın (GSYİH) yaklaşık %40'ına varan tasarruflarını dış varlık değerlendirmeleri şeklinde gerçekleştirmişlerdir. Bu değerlendirmeyi yani krize ortam hazırlayan likidite fazlasını satın alma şeklinde gerçekleştirmişlerdir. Tüketici kredilerinin aşırı genişlemesinin sebebi Küresel likiditenin olması gerekenden fazla olmasıdır. Bu durum konut ve emtia fiyatlarında ise tarihindeki en yüksek seviyeye ulaşmasına sebebiyet vermiştir. ABD'ye 1995'den beri küresel likidite fazlası sebebiyle giren yabancı sermaye 6,5 trilyon doları aşmıştır. Aslında bu rakam, ABD için yine aynı dönem oluşan kümülâtif dış ticaret açığının 1,7 trilyon dolar fazlasına tekabül etmektedir. ABD kamu borcunun % 52'sini, 2008 yılı itibariyle yaklaşık 10 trilyona ulaşan yurtdışı yatırımcılar finanse etmektedir.Çin ekonomisi 1980'de 18 milyar dolar ihracat yaparken, 2007 yılında

geldiğimizde bu rakam 1,2 trilyona ulaşarak dünya ekonomileri içerisinde ikinci büyük ihracatçı konumuna gelmiştir. ABD hazine bonusu satın alan yabancı yatırımcıların yaklaşık %44'ünü Çin ve Japonya oluşturmaktadır(Akbulut, 2010).

1.4.7 Belirsizlikte Artış

Finansal krizin kaynaklarından biri de piyasalarda artan belirsizlik ortamıdır. Finans piyasalarında belirsizlik ortamında finans kurumlarının yüksek kredi riskleriyle düşük kredi risklerini ayırt etmelerini zorlaştırır. Piyasalarda belirsizlik ortamı finans ya da finans dışı bir kurumun ödeme taahhütlerini yerine getirmemesi ya da iflasını açıklamasıyla gerçekleşir. Bu durumda ekonomi ya resesyona girer ya da borsa çöker. Bu kurumların, tersine seçim sorununu çözme aczi içinde olmaları daha az kredi açmalarına neden olur ve daha az açılan krediler ise yatırımlarda ve toplam üretimde azalmaya yol açar(Akçay, 2012).

1.4.8 Banka Panikleri

Ekonomide verimli yatırımların yapılmasına imkan verilmesi sürecinde bankalar, finansal piyasa fonlarını arz edenlerden talep edenlere yönlendirilmesin de önemli aracılık görevini yerine getirmektedir. Ancak, banka paniğine yol açan ve birden fazlanın bankanın aynı zamanda iflas etmesine neden olan bir finansal kriz, nedeniyle bankaların üstlendiği mali aracık boyutlarını daraltmakta ve tüm bunların sonucunda yatırım ve ekonomik faaliyetlerde bir daralmaya neden olmaktadır. Banka paniğinin gerçekleşmesinde diğer bir etken ise asimetrik bilginin eksikliğidir. Panik ortamında mevduat sahipleri, mevduatların güvenliğinden endişe duyup bankadan mevduatı çekerler ve bu durum bankaların topladıkları mevduatlarda azalmaya sebep olur böylece kredi hacminde daralma gerçekleşir. Banka paniği piyasalarda likiditeyi olumsuz etkileyeceğinden faiz oranlarının yükselmesine yol açacaktır. Faiz oranlarının artışı, doğrudan kredi piyasalarında tersine seçim problemlerini artırması ve yine firmaların net piyasa değerini azaltması mümkündür. Böylece banka paniklerinin diğer bir etkisi finans piyasalarında tersine seçim ve kurumların mali sorunlarının artması ve bu kanallar aracılığı ile ekonomik daralmaya ya sebep olmasıdır(Akçay, 2012).

1.4.9 Saydamlık Eksikliği

Son yaşanan krizde banka ve brokırın varlıklarının çeşitliliği ve bu varlık muhatabının kimler olduğu hatta bu varlıkların değerinin ne olduğu yeterince şeffaf olarak belirlenmemiştir. Türev diye adlandırılan bu problem kompleks ticari sözleşmelere sahip Lehman Brothers gibi firmaların iflas etmeleriyle gerçekleşen riskin hesap ve analizini de zorlaştırmıştır(Akçay, 2012).

1.5 ABD Mortgage Piyasası ve Küresel Finansal Kriz

Finansal kriz, finansal piyasaların işlevleri etkin olarak yerine getirmesine engellemekte, fonların verimli yatırım alanlarına aktarılmasını engelleyerek ve etkin dağılımını bozarak hem finansal piyasayı hem de tüm ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum, ekonomiyi üretim düzeyini aniden gerilediği bir denge noktasına finansal piyasaların işlediği yüksek bir üretim düzeyindeki denge noktasından itebilir. Pek çok ülkede krizin kilit bileşenleri sermayenin ülkeden kaçışı ve yerli paranın yabancı para karşısındaki değerinin azalmasıdır. 1997 yılında Doğu Asya ülkeleri ve 2001 yılında Arjantin gibi yükselen ekonomileri vuran krizlerde de bu durum görülmüştür. Finansal krizlerin kaynakları farklılık arz etmesine karşın unsurları varlık fiyatlarındaki ani değişimler (genelde düşmeler) ve iflas eden finans kurumlarıdır. ABD tarihindeki en büyük krizlerin başında 1929-1933 finansal krizi (büyük depresyon)gelmektedir. Bu kriz borsanın çökmesine ve banka paniklerinin yaşanmasına neden olup, ekonomide depresyon yaratarak diğer gelişmiş ülkelere de hızla yayılmıştır. Bu krizden daha derini ise 2007 yılında başlayan ve küresel krize dönüşen subprime mortgage krizi ile yaşanmıştır(Akçay, 2012).

1.5.1 Balonun Beş Evresi

2000 yılında hisse senedi borsasındaki hızlı düşüş, ciddi bir iktisadi daralmanın habercisi olmakla birlikte, gerçek konut balonu, 2001 yılında sadece görece küçük

bir gerileme yol açarak işletme zararlarının artmasına ve daha yaygın iktisadi bozulmaları önlemiştir (Foster, 2011). Faiz seviyesinin düşük olduğu zamanlarda artan risk alma isteğiyle bireylerin kredi geçmişleri incelenmeden verilen subprime mortgage kredilerinde, faizlerin düşük seviyeden artmaya başlamasıyla birlikte temerrütler ve icra kanalıyla satış artmaya başlamış ve bu satışların etkisiyle bu durum karmaşık türev araçlarla finansal sisteme yayılarak dalgalanmaya neden olmuştur (BDDK, 2008). Yani bankaların rezerv karşılıklarında yapılan değişikliklerle desteklenen sermaye ve düşük faiz oranları, yoğun biçimde konut piyasasını aktı, konut kredileri hızla arttı, konut fiyatları fırladı ve kısa sürede hiperspekülasyon ortaya çıktı. Charles Kindleberger'in Manias, Panic sand Crasher (Çılgınlar, Panikler ve Çöküşler) adlı kitabında ünlü anlatımına uygun şekilde kapitalizmin tarih boyunca ortaya çıkan spekülative balonların temel biçimini izledi: yeni bir şeyin sunulması, kredi genişlemesi, spekülative çılgınlık, sıkıntı ve çöküş/panik(Foster, 2011).

1.5.1.1 Yeni Bir Şeyin Sunulması

Son krizde sunulan yeni şey teminatlı borç yükümlülükleri (TBY) olarak bilinen yeni bir finansal araç yoluyla konut kredilerinin “menkul kıymetleştirilmesi” olmuştur. Bankalar 1970’lerden beri konut kredilerinin sağladığı nakit akışlarını kullanarak bireysel konut kredilerini bir havuzda toplamaktaydılar. Menkul kıymet halini alan bu krediler, bir sonraki aşaması Teminatlı Konut Kredisi Borçları(TKKB) biçiminde yeniden paketlenerek piyasaya sürülmesidir(Foster, 2011). Finansal alandaki bu genişlemenin nedeni finans kuruluşlarının çeşitli finans ürünleri olan ipotek, krediler veya sigorta gibi ürünleri çoğaltıp, bu çoğaltma sonucunda satış alanını genişletmeye yönelince, kredi ile ifade edilen varlıklara dayalı yeni krediler ve yeni fiktif varlıklar ortaya çıkmasıdır(Önder, 2009).1990’larda ve özellikle 1990’ların sonlarında bankalar diğer borç türlerinin yanı sıra düşük riskli, orta riskli ve yüksek riskli eşik altı konut kredilerinin (subprimemortgages) bir bileşimi şeklindeki TKKB’leri oluşturmaya başlamışlardır(Foster, 2011). ‘Mortgage’ bilinenin aksine bir kredi değil, hukuki niteliği olan dokümanın ismidir. Türkçeye “ipotekli emlak kredisi senedi” olarak çevrilebilir(Özsan, 2005).ABD mortgage piyasasında mortgage

kredileri bir takım ayrımlara tabi tutulmuştur. Bunlar ödeme şekli, faizin yapısı, kredi talebinde bulunanın itibarı şeklindedir. Bu açıdan mortgage kredilerini üçe ayrılabilir: (Öztürk ve Gövdere, 2010).

i-) Prime ya da A kalite (üst gelir grubu)

ii-) Alt A(orta gelir grubu)

iii-) Subprime ya da riskli grup (alt gelir grubu)

Bu ayırmadaki temel amaç, kişiler ilk başta risklere göre gruplara ayrılıp daha sonra hangi risk yapısında ise bu gruba göre en uygun faiz oranından kredi kullandırmasıdır(Weaver, 2008).Subprime mortgage kredileri asıl olarak kredi ile ilişkili risk faktörlerinden ya da düşük kredi kalitesinden dolayı ödeyememe olasılığı yüksek olan, ABD’de ki alt gelir grubunda bulunan kişilerin ev sahibi olmaları için tasarlanmış bir yeniliktir(Bajari, Chenghuan ve Minjung, 2008). Finans kuruluşlarının risk analizi yapmadan konut kredisi vermesine sebep olan 2000 yılından 2006 yılına ürekli artan küresel likiditedir. Yüksek likidite olmasından dolayı finans kuruluşları işi ve geliri olmayan kişilere bile kredi vermeye başlamıştır(Kutlu ve Demirci, 2011). ABD’deki mortgage piyasası 12 trilyon dolar gibi bir hacmi sahip olup birden fazla katmandan oluşan bir piyasadır. Piyasanın böyle bir hacme ulaşmasında 2008 öncesinde verilen riskli mortgage kredilerinin etkisi büyüktür(Brownell, 2008). Bu kısa sürede, kredi sicilleri kötü olan veya düşük gelirlili olan ve daha önce konut kredisi piyasasının dışında kalan “eşik altı” kredi alıcılarını da kapsamıştır(Foster, 2011). “Hedge Fund” şeklinde isimlendirilen yapay fonlarla kredi araçları olağanüstü boyutlarda geliştirilip ve finans kesimi reel kesimin boyutlarını aşarak, gerçek ortam dışında hesabı olarak normal şekilden fazlaca şişti(Önder, 2009).

Konut balonunun da çok önemli olan bir olay da, yapılandırılmış yatırım araçları (YYA) olarak bilinen araçlardır. Bunların kendileri birer sanal bankadır. Bu özel birimler TBY alımlarını ticari menkul değer piyasasında kısa dönemli fonlar sağlayarak finanse etmişlerdir. Yatırımcıların güvenini kazanmak amacıyla Bank of America gibi büyük bankalarında bulunduğu bankalarla “kredinin geri ödenmemesi swapı” anlaşmaları yapılmıştır(Foster, 2011).

1.5.1.2 Kredi Genişlemesi

Kredi genişlemesi kişilerin ve şirketlerin daha fazla borçlanmasını ifade etmektedir. Kredi genişlemesi varlık fiyatları balonunu beslemek için gereklidir. Hisse senedi piyasasındaki balonun patlaması ve bankaların rezerv karşılıklarının değiştirilmesi neticesinde kredi sicillerinin ne olduğu tam anlamıyla araştırılmadan çok düşük faiz oranları ile kredilerde artış sağlamıştır(Foster, 2011). ABD'deki Subprime Mortgage kredilerinin hacmi 2008 yılı ortalarında 1,5 trilyon gibi bir rakama ulaşmıştır(Reinhart ve Kenneth, 2008).

FED Yönetim Kurulu Ocak 2001'den başlayarak faiz oranlarını arka arkaya 12 kez düşürerek, federal fon faiz oranını Haziran 2003'te yüzde 6'dan yüzde 1'e düşürmüştür. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'ndan beri en düşük düzeydir. Böylesi yapay mekanizma sonucunda şişirilen talep, yapay olarak ev ya da servet unsurlarının kurmaca değerini yükselterek, bireylerde yapay varsıllık algılamasını oluşturdu(Foster, 2011). ABD'de özellikle subprime ve mortgage kredilerinin nakit akışlarındaki olumsuz değişimler, bu kredilerin bağlantılı olduğu menkul kıymet piyasası üzerinde olağanüstü ciddi etkiler yaratmıştır. Sistemdeki temel sorun normalde Subprime kredileri riskli krediler grubunda yer almaktadır. Ancak risksiz kredi şeklinde kullanılmasıyla gerçekleşmiştir. Burada bankaların uyguladığı yöntemse risk oranı yüksek kişilere kredi vermemek yerine daha yüksek faiz oranları ile mortgage kredisi kullanılmıştır. Bir süre sonraysa ödemelerde aksaklıklar baş göstermiştir(Faruk vd., 2008). Konut balonunun ucuz finansmanına dayanarak konut fiyatlarındaki artışa rağmen konut kredisi alanların sayısı da artmıştır. Bir süre sonra ise bu durum faizlerin belirlenen bir giriş döneminin sonunda, genellikle üç ile beş yıl içinde veya daha kısa süre sonra yeniden belirleneceği, düşük "kandırmaca" faiz oranlı faizi ayarlanabilir konut kredisi biçimini almıştır. Konut alıcıları gayrimenkuldeki hızlı genişlemenin canlılığına kolayca kapılmış ve konutlarının fiyatlarındaki sürekli artışın, kandırmaca faiz oranları sona erdiğinde, aldıkları konut kredilerinin yeniden finans etmelerine olanak vereceğine hemen inanmışlardır. İhraç edilen konut kredisine dayalı menkul değerlerin içerdiği eşik altı konut kredilerinin

miktarı 2000 yılında 56 milyar dolar iken 2005 yılında rekor düzeyde olan 508 milyar dolara fırladı(Foster, 2011).

Mortgage sisteminin işleyişi yatırımcılar gayrimenkul alma düşüncesiyle mortgage kredisi veren finansal kuruma başvurmasıyla başlar. Daha sonra bu finans kurumları ekspertiz bedelinin tespiti ve krediye başvuru kişinin bu krediyi geri ödeme kabiliyetinin doğru bir biçimde ölçülmesi gerekmektedir. Bu işlemler gerçekleştikten sonra düzenlenen ipoteğe dayalı kredi sözleşmesi oluşturulmaktadır. Sistemde ki aksaklıklara sözleşmenin hazırlanması sürecinde yaşanan sorunlar neden olmaktadır.Mortgage kredi piyasası, krediyi talep eden kişiye birden fazla kullanım alternatifini de sunmaktadır. Ancak, alternatifler tüketici açısından menfaat içermeyip krediyi kullandıran açısından menfaat içermektedir. ABD hükümetinin subprime mortgage kredisindeki asıl amaç, dar gelirli vatandaşını konut sahibi edindirmektir. Ancak, bir süre sonra amaç hedeften sapmıştır(Faruk vd., 2008).

1.5.1.3 Spekülatif Çılgınlık

Spekülatif çılgınlık borç miktarındaki hızlı bir artış gerçekleşirken aynı hızda ters yönde borcun kalitesinde düşüş gerçekleşmesidir. Finansal varlıkları satın almak için ağır borç yükü altına girilmektedir. Bu borçlanma varlıkların sağlayacağı gelir akışlarına değil, sadece bu varlıkların fiyatlarının sürekli artacağı varsayımına dayanmaktadır. Bu, HymanMinsky'nin çok iyi bilen adlandırmasıyla “Ponzi Finansmanı” ya da “Hiperspekülasyondur”.

Bu çılgınlığa tutunanlar sadece konut kredisi verenler ve eşik altı konut kredisi alanlar değildir. Sayıları giderek artan kalabalık bir gayrimenkul spekülörü grubu da, daha sonra daha yüksek fiyattan satmak için konut satın alma işine girmiştir. Birçok konut sahibi de evlerinin değerindeki hızlı artışı doğal ve sürekli bir gelişme olarak görmeye başlamış ve konutlarını yeniden finanse etmek ve konutlarının artan net değeri üzerinden nakit kredisi almak için düşük faiz oranlarından yararlanmıştır. Balonun tepe noktasında sadece Ekim ve Kasım 2015 ayları arasında yeni konut kredileri yoluyla alınan borçlar 1,11 trilyon dolar artış göstermiş ve mevcut konut

kredisi borcunu GSYİH'nın%69,4'ünü oluşturan 8,66 trilyon dolara çıkarmıştır(Foster, 2011).

1.5.1.4 Sıkıntı

Konut balonuna ilk defa 2006'da faiz oranlarının yükselmesi ile birlikte iğne batırılmış ve bu California, Arizona ve Florida başta olmak üzere eşik altı konut kredisi verme faaliyetinin yoğun olduğu bölgelerde konut fiyatlarının yönünün tersine dönmesine neden olmuştur. Evlerini satmak için, düşük faiz oranlarını ve konut fiyatlarındaki iki haneli artışlara güvenen borçlular, birdenbire düşen ev fiyatları ve yönünü yukarı çeviren konut kredisi geri ödemeleri ile karşı karşıya kaldılar. Bu türden sıkıntıların bir göstergesi olarak, yatırımcıları korumak ve kredi kalitesi üzerinde spekülasyon yapmak üzere tasarlanmış swapların 2007'nin ilk yarısında 42,5 trilyon dolarlık yazılı borcu kapsamak için küresel ölçekte yüzde 49 artması gösterilebilir(Foster, 2011).

1.5.1.5 Çöküş/Panik

Kredi borcunun geri ödemesinde yaşanan aksaklıklara ilaveten finansal kuruluşların çökmesiyle birlikte, piyasalarda tüketici güveninin zedelenmesine ve panik ortamının gerçekleşmesine sebep olmuştur. Bu durum reel sektörde talebin gerilemesine yol açmış ve bu şekilde finansal alanda gerçekleşen kriz reel sektörü de etkilemiştir(Önder, 2009). Piyasayı şoke eden ilk çıkış BearSterns'ün2007 Temmuz'unda iki serbest yatırım fonunun yaklaşık olarak 10 milyar dolarlık konut kredisine dayalı menkul değer çöküşüyle gerçekleşmiştir. Bunlardan biri değerinin yüzde 90'ını kaybederek, diğeri tümüyle eriyip gitti. Serbest yatırım fonlarının ellerinde bulunan varlıkların değerinin hesaplayamaz duruma düştükleri ortaya çıkınca ellerinde toksik eşik altı konut kredileri bulunduğunu ABD'nin yanı sıra Avrupa ve Asya'daki birçok banka kabul etmek zorunda kaldılar. Finanslar kurumlar diğerkurum ve kişilerin elinde ne kadar toksik finansal atık bulundurduğundan emin olmadıkları için kurumlar arasında korku yayıldı. Bu korkunun sebebiyle şiddetli bir kredi çöküşü ortaya çıktı. Kredi çöküşünün ticari kağıtlara yayılması bankaların

sponsor oldukları yine YYA'ların temel fonlama kaynağının kesilmesine neden oldu. Büyük bankalar kredilerin geri ödenmemesi durumunda yaptıkları swaplardan dolayı büyük riskler taşıdıklarını gözler önüne serdi.

Bu süreçteki en önemli olay ise 2007 Eylül ayında, mevduat sahiplerinin tasarruf mevduatlarını çekmek için bankalara hücum etmeleridir. Yüz yıllık bir geçmişe sahip olan İngiliz bankası konut kredisi sağlayıcı olan Northern Rock'ın iflasıdır. Bu banka daha sonra kurtarılarak devletleştirilmiştir. ABD'li tahvil sigorta şirketleri de konut kredisine dayalı menkul değerler için yapılan kredi geri ödenmesi swaplarını taahhüt etmelerinden dolayı çökmeye başladılar ve bu durum sermaye için özellikle tehdit edici bir durumdu(Foster, 2011). Küresel finansal kriz, yatırım bankaları arasında ABD'de öncülük yapan Lehman Brothers'in iflas başvurusunda bulunmasıyla 2008 yılının son çeyreğinde zirveye ulaşmıştır(Mendoze ve Quadrini, 2010).

Finansal panik hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayıldı. Bunun sebebi ise uluslararası yatırımcıların da ABD'deki konut kredilerine dayalı menkul değerler üzerinden yapılan spekülasyon da büyük ölçüde yer almış olduklarıdır. Asıl korkutan durum ise finansal toksik atıklarının nerelerde gömülü olduğunu kimsenin bilmemesidir. Bu sistem çok karmaşık ve şeffaflıktan uzak bir sistemdir. Bu durumdan dolayı kredilerde ciddi bir azalma ve ABD hazine bonolarının doğru bir kaçış başlamıştır. Aslında gelişmiş ekonomilerde potansiyel olarak reel sektörün de krize oldukça açık olduğunu ABD'de finansal sektörde baş gösteren krizin reel sektöre ve diğer ekonomilere yansımaları göstermektedir. İleri kapitalist ekonomilerde tüketicilerin doyum halinde olduklarından gerçekleşen panik durumuna verdikleri cevap reel sektörde aşırı talep kısılması şeklinde olacaktır(Önder, 2009). Ayrıca bu dönemde bankalar arası faiz oranlarının daha yüksek olduğu ülkeler, krizin zirvesinde olan ABD'ye ihracatı azalttı. Finansal açıdan savunmasız sanayicilerin ihracatı dış sermaye maliyetine daha duyarlıdır ve bu hassasiyet finansal kriz sırasında daha da artmıştır(Chor ve Manova, 2012).

Amerikan Merkez Bankası Yönetim Kurulu, federal fonlar faiz oranını, Eylül'deki 4,75 düzeyinden Ocak ayında % 3'e çok hızlı bir şekilde indirmesi sonucunda

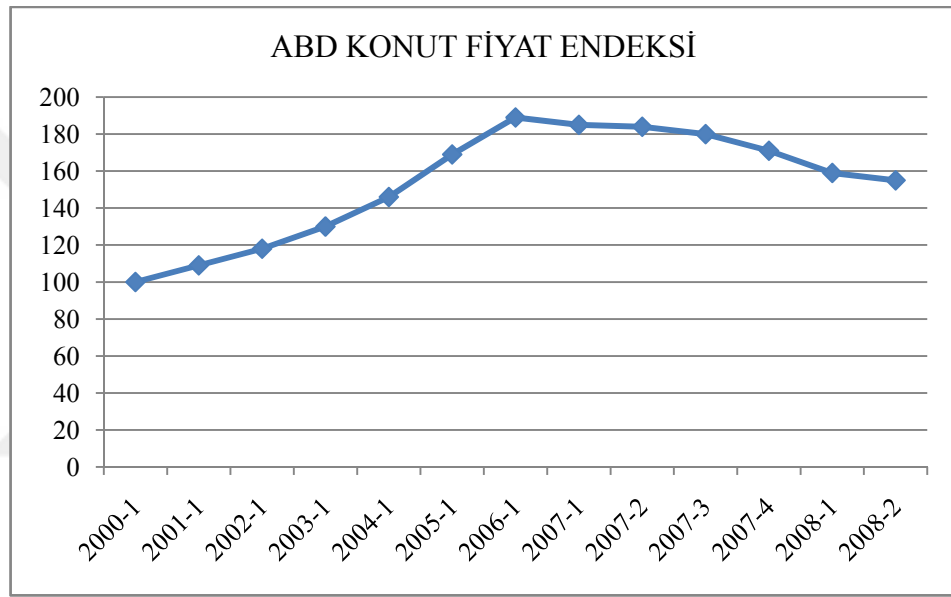
faizlerin ilerleyen zamanlarda daha fazla düşeceği beklentisine neden olmuştur. FED kredi verme fonksiyonunu yerine getirmek için bu yolla sisteme tekrar likidite sağlayarak bir tepki vermiştir. Federal hükümet devreye 150 milyar dolar tutarında bir ekonomiyi canlandırmak paketi ile girmiştir. Her şeyden önce konut balonunun sona ermesi zaten ağır borç altına girmiş zor durumda bulunan ve yaptığı alımları GSYİH'nın %72'ini eşit olan ABD tüketicilerinin finansal durumunu iyice zayıflatmıştır(Foster, 2011). İleriki zamanda likiditeyi tekrar bollaştırmaya yönelik genişletici para ve maliye politikalarının, bütçe üzerindeki etkilerinin olumsuz olduğu ve durumun geçici bütçelerle idare edilmeye çalışıldığı görülmektedir(Faruk vd., 2008).

2008 Küresel Finansal Krizi 2007'nin Ağustos ayında ABD emlak piyasasında kendini göstermeye başlamıştır. Ardından para ve sermaye piyasasına sıçrayıp, 2008'in eylülünde başta ABD'de olmak üzere bazı büyük mali kuruluşların iflas etmesiyle derinlik kazanmıştır. Bu iflaslarında etkisiyle mali piyasalarda çalkantılar devam etmektedir. Finansal kriz olmasına karşın reel sektörde etkilenmiş, başta sanayileşmiş ekonomiler olmak üzere birçok ülke resesyona girmiş, ekonomik yavaşlama küresel ölçekte belirginlik kazanmıştır. 2009 yılında ekonomik anlamda yavaşlama ve şiddetin boyutundaki belirsizlik devam etmekte olup, risk algılamalarındaki bozulma ve güven kaybı nedeniyle ortaya çıkan likidite sıkışıklığı gerçekleşmiştir. Ancak merkez bankaları ve kamu otoriteleri koordineli ve büyük ölçekli müdahaleyle ciddi manada bu likidite sıkışıklığı giderilmiştir. FED başta olmak üzere, gelişmiş ülke merkez bankalarının likidite operasyonları yılın son çeyreğinde yeni sorunlu varlıkları da kapsayacak şekilde genişleyerek devam etmiştir. Tüm bu tedbirlere rağmen, küresel finans krizin neden olduğu güven kaybı ekonomik aktiviteyi küresel ölçekte yavaşlatarak büyüme oranlarının ciddi bir şekilde azalmasına sebep olmuştur. 2008 yılının üçüncü çeyreğinde büyümedeki yavaşlama belirginlik kazanmış ve son çeyrekte daha da derinleşmiştir. Bazı gelişmiş ülkelerin büyüme oranları eksiye düşmüştür(Durmuş, 2009).

1.6 Küresel Finansal Krizin Sonuçları

1.6.1 Konut Fiyatlarındaki Düşüş

Konut fiyatındaki yükseliş finansal krizin sebebinden birisiyken konut fiyatının düşüşe geçmesi bu krizin sonuçları arasında yer alır. Mortgage kredilerinin belli bir kısmının geri ödenmemesi sonucu piyasa kısır döngüye girmiş ve konut fiyatlarında önemli düşüşler ABD’de 2007’nin ilk aylarından itibaren yaşanmıştır. Aşağıdaki grafikte S&P/Case-ShillerEndeks’ine göre konut fiyatlarının gelişimi görülmektedir.

Şekil 1. 1 S&P/Case-Shiller Endeksine Göre ABD’de Konut Fiyatlarının Gelişimi

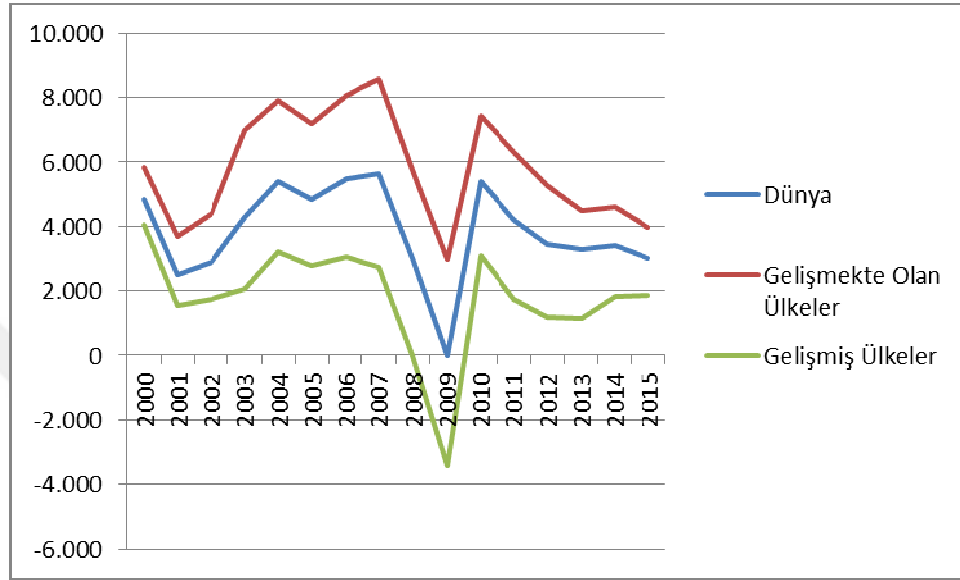
Kaynak: wikipedia.org

Grafikten de anlaşılacağı üzere ABD konut fiyatları 2001-2007 döneminde yaklaşık yüzde 90 oranında artmıştır. Düşüş 2007’nin ilk çeyreğinden itibaren başlamış ve düşüş eğiliminin devam ettiği görülmektedir. Benzer düşüşler İngiltere’de de görülmüştür(Alantar, 2008)

1.6.2 Büyüme Oranlarında Düşüşler

Gerek gelişmekte olan gerekse gelişmiş ekonomilerde krize yönelik bir takım tedbirler alınmıştır. Ancak bu tedbirlere rağmen büyüme oranlarının belirgin bir şekilde azalmasına sebep olmuştur. Bunun nedeni ise küresel krizden dolayı oluşan güven kaybıdır(Yılmaz, 2009). Krizin finansal sektörden reel sektöre yansımaları

nedeniyle finansal krizin hem ABD ve AB gibi gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülke ekonomilerinin büyüme oranında azalışlara sebep olmuştur. Aşağıdaki grafik 2007 yılından sonra büyüme oranlarındaki düşüş eğilimi hem gelişmiş ekonomileri hem de gelişmekte olan ekonomilerin de görülmektedir.

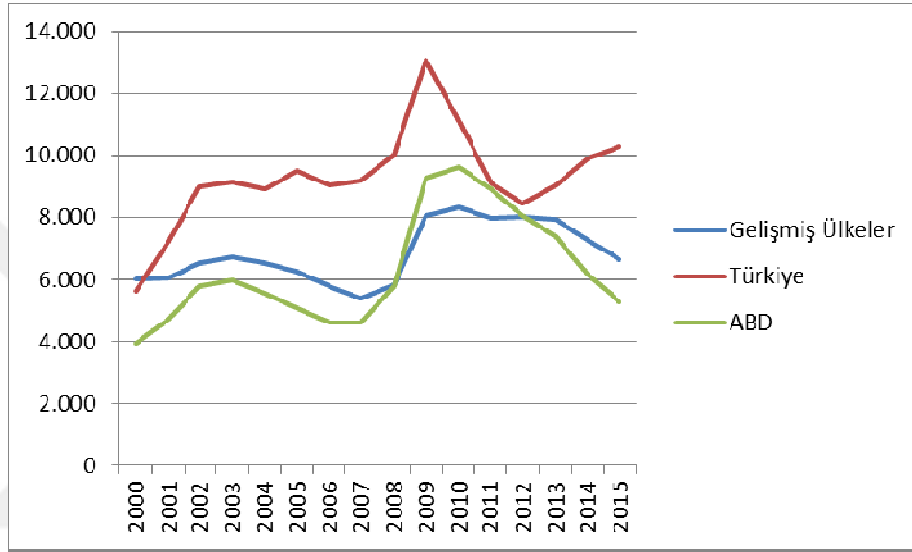
Şekil 1. 2Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin GSYİH Büyüme Oranları

Kaynak: IMF

Konut kredisi kaynaklı krizler sonrası iyileşme Bankacılık ve hisse senedi krizlerine göre daha fazla zaman alacağı bilinen bir durumdur. Bu nedenle 2009 yılında düşük büyüme oranları beklentiler arasındadır (Alantar, 2008). Türkiye’de GSYİH büyüme rakamları 2008 yılının ikinci çeyreğinden itibaren hissedilir bir şekilde yavaşlama eğilimine girmiştir. Ekonomik faaliyette oldukça fazla bir gerileme 2008 yılının sonu ve 2009 yılının ilk dönemlerinde yaşandığı görülmektedir. 2008’in son çeyreğinde büyüme oranı eksi 6,2 ve 2009’un ilk çeyreğinde ise eksi 13, 8 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2010). Verilere göre, 2009 yılı boyunca büyümedeki düşüş trendinin sürmesi muhtemel görünmektedir (Öztürk ve Gövdere, 2010). Finansal kriz döneminde bu aşırı borçlanma altına giren kişilere yeni kredilerin açılması 2008’in dördüncü çeyreğinden bir önceki çeyreğe göre %47, 2007 yılının ikinci çeyreğine göre %79 oranında düşüş göstermiştir. Reel yatırım için yeni kredi borçlanması ise 2008’in son çeyreğine göre sadece %14’lük bir düşüş göstermiştir (Ivashina ve Scharfstein, 2010).

1.6.3 İşsizlik Oranlarında Artışlar

Küresel krizi en fazla işsizlik rakamlarında değişikliğe sebep olmuştur. Özellikle ABD ve gelişmiş ülke ekonomisinde yukarı yönlü eğilim dikkat çekmektedir. 2006 ve 2007’de Türkiye’de %10’ların altına inen işsizlik rakamları yeniden %10’un üzerinde gerçekleşmiştir.

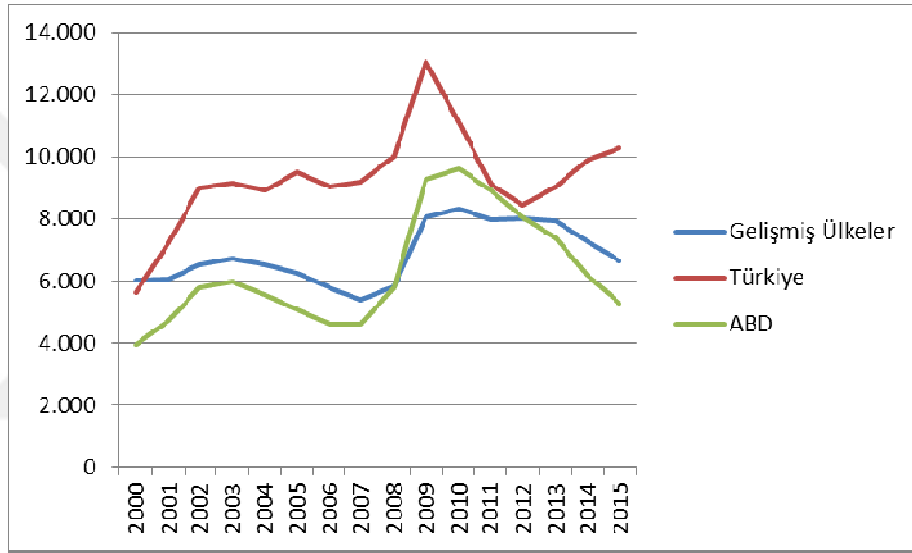
Şekil 1. 3Türkiye, ABD ve Gelişmiş Ülkelerin İşsizlik Oranları

Kaynak: IMF

ABD’de 2008 kriziyle gerçekleşen mali çalkantı Türkiye’de istihdama aşırı bir etkisi yaratmamıştır(Alantar, 2008). Türkiye’deki işsizlikteki artışın nedenleri incelendiğinde, en belirgin unsur erkek nüfustaki istihdam kaybıdır. Buna karşılık işgücüne katılım eğilimindeki yükselişin bu artışta sınırlı bir rol oynadığı görülmektedir. İstihdamın gelecekte nasıl bir seyir izleyeceği talep ve enflasyon görünümü açısından da oldukça ciddi bir önem arz etmektedir(TCMB, 2009) Ancak bu kriz sonucunda Türk mali sisteminin daha temkinli olacaktır. Dikkat edeceği hususlar ise büyüme konusunda daha az istekli bir mali sektörle ve kredi politikasında daha seçici bir bankacılık kesimidir. Böylece, yatırımlar ve istihdam üzerinde baskı mali sektörün kendisini koruma refleksi yüksek kredi maliyetleri nedeniyle oluşturabilir(Alantar, 2008).

1.6.4 Enflasyonist Etki

2007 ve 2008'deenflasyonun yükselmesindeki tek sebep finansal kriz değildir. Önemli miktarda enflasyonist etkiye bu dönem de petrol ve gıda fiyatlarındaki yükselmeler yol açmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde hızla artan enerji talebi ve enflasyon oranları aynı seyirde hareket etmiştir. 2009 yılında ise petrol fiyatlarındaki düşüşü baz alarak krizin etkisinin azalacağını ve bundan mütevellit enflasyonist eğilimlerde düşüş beklenmiştir(Alantar, 2008).

Şekil 1. 4Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Enflasyon Oranları

Kaynak: IMF

1.7 Türkiye’de Küresel Krizin Etkileri

- Dış Talepte Gerileme: 2008 Küresel Finansal Krizi küresel düzeyde ekonominin daralması, ulusal çapta ise gelir düzeyinin düşmesi ve talepte gerileme anlamına gelmektedir. Bu kriz bundan önceki gerçekleşen krizlerden farklı olarak ihracat edilen mallara olan talebin azalması şeklinde gerçekleşmiştir. Mevcut krizde gerileme ve yeni pazar arayışları gözlenirken 2001 krizi sonrası ihracat artışları yaşanmıştır(Özatay, 2009). Bunun

sonucunda işletmeler oluşan yeni ekonomik koşula uygun harcamalara ve sıkı kredi politikaları uygulamaya yöneltti(Selçuk, 2010).

- Uluslararası Kredilerde Azalma: küresel finansal kriz birçok finansal kuruluş üzerinde negatif etki yaratmıştır. Yüksek zararlar ya da yaşanan iflaslar sebebiyle sermaye akımları çevre ülkelerden krizin yaşandığı merkez ülkelere kaymaya başlamıştır. Finansal piyasalarda güvenin azalması, belirsizliklerin artması, Türkiye gibi ülkelerde başta bankacılık sektörü ve dış kredilerden yararlanan şirketler kesimi açısından ülke dışı kredi kaynaklarında gerileme anlamına gelmiştir (Selçuk, 2010).
- Yurt içi Kredilerde Azalma: Bankacılık sektöründe verilen kredilerde(kurumsal/ticari, bireysel ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletme(KOBİ)) küresel krizin devamında azalma beklenmiştir. Kişilerin yatırım harcamaları ve tüketim harcamalarında çekimser kalmaları sonucu kurumsal/ticari KOBİ ve bireysel kredi taleplerinin azaldığı ifade edilmektedir(BDDK, 2008).
- Türkiye’de Yerleşik Yabancı Finans Kuruluşlarının Durumu: Küresel kriz sonrasında krizden etkilenen banka ve diğer finans kuruluşları kendi ülkelerinde yaşanan sorunlara nazaran Türkiye’de mevcut şubelerinde daha minimum seviyededir. 2001 sonrası etkin şekilde yer aldıkları bankacılık ve sigortacılık sektöründe kırılma eğilimi arttıracak etkiler yaratmamıştır. Küresel krizden yabancı bankalar ülkelerinde etkilenirken ülkemizdeki şubeleri krizde yaşanan sorunlardan etkilenmemiştir(Selçuk, 2010).

1.8 Krizden Çıkış Paketleri

Kriz, ilk seviyede önemsenmemiş, faiz indirimleri ile krizden etkilenmeden çıkılabileceğine inanılmıştır. FED kısa aralıklarla faiz indirimine gitmiş bu şekilde bankacılık sektörü borçlanma maliyetlerini düşürerek, ipotek karşılığı krediden (mortgage) doğan sorunu hafifletmeye başlamıştır. Lakin faiz indirimindeki süreklilik ADB ve Japonya’da efektif olarak sıfıra yaklaşan faiz hadleri, sorunu

hafifletmemiştir. Kriz zamanlarında J.M.Keynes'in likidite tuzağı olarak açıklamış olduğu resesyondan çıkışta faiz indiriminin etkisiz kalacağı durumuna karşın ekonomiler likidite tuzağına tekrar düşmesine neoliberal politikalar çerçevesinde para politikası ile faiz indirimi sorununu çözebileceği sanısı yol açmıştır(Akgüç, 2009). Krizden etkilenen bazı ülkeler ise çözümü tüm dünya ekonomilerinde yavaşlamanın yaşandığı böyle bir dönemde ihracat öncülüğünde ekonomik iyileşme yolunu tercih olarak sunulsa da çözüm olmamıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ekonomi de hem ihracat hem de ithalat rakamlarında ciddi düşümler gerçekleşmiştir(Bocutoğlu ve Ekinci, 2009).

ABD'de faiz indirimi ile sorunun çözülemeyeceğinin anlaşılması üzerine kurtarma paketlerinin kapsamında genişleme yoluna gidilmiştir. Bu hazırlanan paketlerin içeriği ve bu içeriğin nasıl finanse edileceği belli değildir. Paketlerdeki seçenekler; hisse alımı şeklinde sermaye artışı, değeri düşen varlık ve batık kredileri satın alma, sermaye benzeri kredi verme, vergi indirimi, sosyal amaçlı harcamaların artırımı, altyapı projelerine girişimlerdir(Akgüç, 2009).Diğer seçenek olan Para politikası ise kısa dönem de beklenen etkiyi göstermekten uzak kalmıştır. Bunun nedeni finansal krizlerin olağan yapısı parasal aktarım mekanizmasının zayıflamasından dolayıdır. ABD bir mali canlandırma paketini yasalaştırılmış bu amaçla toplam talebi artırmak yüksek kredi faiz ödemeleri ile düşen konut fiyatları ve satışları dengelemek ve maliye politikasını yetersiz gördüğü para politikası yerine çare olarak görmek zorunda kalmış bulunmaktadır(Batirel, 2008). Böyle bir ortamda, kısa dönemde gerileyen toplam talebi süratle eski seviyesine çıkaracak en önemli politika seçeneği Maliye politikası olarak düşünülmüştür.

Krizden etkilenen sanayileşmiş ekonomiler ilk sıralarda olmak üzere birçok ekonomi genişletici maliye politikalarına ağırlık vermeye başlamıştır. IMF krizden çıkış için dünya ekonomilerine geçerli yolun mali genişleme olduğunu ilan etmiş ve son olarak 2009 Nisan ayında G-20 zirvesine katılan ülkeler, ekonomik büyüme için mali genişleme üzerinde anlaşmaya varmışlardır(Bocutoğlu ve Ekinci, 2009). Bu dönemde Mali kural uygulamayı seçen ülke sayısında bir artış gerçekleşmiş olup bu sayı 1990'da 7 iken 2009 sonu itibariyle 90'a yükselmiştir. Yine mali kurala 1990

yılında AB ülkelerindeki rakam 16 iken, 2008 yılında 67'ye yükselmiştir. Almanya'da 1969'dan itibaren, ABD 1985'te, Yeni Zelanda 1994'te Brezilya 2000'de ve İsviçre 2001'de uygulanmaya başlamıştır. Bununla birlikte 2007 yılında ABD'de mali piyasaların da gündeme gelen ve 2008 yılında tüm ekonomileri etkileyen küresel mali kriz, ekonomide gerçekleşmesi ihtimali olan risklere karşı çıpa olması için mali kural gündeme gelmiştir(Şengönül ve Songur, 2010).

İKİNCİ BÖLÜM

KOOPERATİFÇİLİK KAVRAMI, KOOPERATİFÇİLİK İLKELERİ, KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİNİN DÜNYADAKİ VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ

2.1 Kooperatifçilik Kavramının Tanımı

Kooperatif kavramı Latince “coopera'tion” kelimesinin kaynağını teşkil eden Fransızca “coéperer” kelimesinden türemiş ve genel kabul görüp, birlikte iş görmek, iş birliği şeklinde tanımlanabilir(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). Türk dilinde teşkilatsız bir kooperasyonu ifade eden imece kelimesinden herhangi bir türetme yoluna gidilmemiş olması dolayısıyla bilim ve idare çevrelerinde olduğu gibi, halk tarafından da kooperatif kelimesi uzun yıllar kullanılmamış ve kelime telaffuz şekliyle kooperatif olarak yerleşmiş bulunmaktadır(Öksüz, 1982).

Kooperatifin birden fazla tanımı bulunmaktadır. International Cooperative Alliance'ye (ICA) göre kooperatifin tanımı“ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamak amacıyla demokratik ve ortak girişimlerle kişilerin birleşmesinden oluşan özerk bir dernektir”(ICA, 2011).1163 sayılı kooperatif yasasına göre “kooperatif, tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortakların belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve kamu tüzel kişileri ile özel idareler, belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli teşekküllerdir”(Kooperatif yasası, 1969). Ülkeler arasında Kooperatifçilik konusunda önemli bir yere sahip Almanya Kooperatifler Kanunu'nun 1. maddesinde ise kooperatifler; “Üye sayısı sınırlı

olmayan, amaçları üyelerinin kazancını veya ekonomik gereksinimlerini yahut sosyal veya kültürel gereksinimlerini ortak ticari işletme işletmek yoluyla desteklemeyi amaçlayan ortaklardır” şeklinde tanımlanmıştır(Ayanoğlu, 2013).Mülayim kooperatifi “bireylerin tek başına yapamayacakları veya birlikte yapmalarında yarar bulunan işleri en iyi biçimde ve maliyet fiyatına yapmak üzere dayanışma suretiyle ekonomik güçlerini bir araya getirmeleridir”(Mülayim, 2003). “Kooperatif; birlikte sahip olunan ve demokratik kurallara uygun olarak yönetilen bir işletme aracılığı ile kişilerin ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını, karşılamak üzere gönüllü olarak oluşturdukları özerk işletmelere” denir (Tokgöz, 2014).

Herhangi bir kuruluşun kooperatif olarak nitelendirilebilmesi için, uyması gereken temel ilkeler vardır. Bu ilkelerin geçerli olmadığı kuruluşlar kooperatif olarak nitelendirilemez(Karalar, 2002). Kooperatifçilik ilkeleri ilk kez, 1844 yılında İngiltere'nin Manchester şehrinin yakınlarındaki Rochdale kasabasında yirmisekiz dokuma işçisinin aralarında birer sterlin toplayıp bir tüketim kooperatifi kurmalarıyla gerçekleşmiştir. Bu durum Dünya Kooperatifçiliğinin doğuşu ve gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. ICA, tarafından ilkeler zaman zaman ele alınarak gözden geçirilmiştir. İlk olarak 1937'de 7 ilke, 5-7 Eylül 1966 tarihleri arasında Viyana'da yapılan yirmi üçüncü Kongrede 6 ilke ve son olarak 20-23 Eylül 1995 İngiltere'nin Manchester kentinde 7 ilke kooperatifçiliğin evrensel ilkeleri olarak bütün ülkelere kabul edilmiştir(İnan, 2004). ICA tarafından tespit edilen bu ilkeler şunlardır(ICA, 2011):

- Gönüllü ve Açık Ortaklık(Serbest Giriş): Kooperatiflere ortakların tamamen kendi istekleri ve herhangi bir mecburiyet gerektirmeden katılmaları gönüllülük esası ile ifade etmektedir(Ayanoğlu, 2013). Kooperatife üye olmak isteyen kişiler arasında politik, sosyal, dinsel veya ırk yönünden bir ayırım yapılmaz(İnan, 2004). 1934 yılında ICA'nın kabul ettiği temel ilkeler içinde “Serbest Giriş İlkesi” olarak isimlendirilmiştir. Pratikteki sonucuna bakarak serbest giriş ilkesinin kooperatifler açısından büyük önem taşıdığını görmekteyiz. Kooperatiflere üye olmak ilk zamanlar ilk ortaklar ve belirli bazı kimselerin elindeydi. Bu ilke sayesinde paylarda eşitlik ve buna bağlı olarak her çeşit spekülatif hareket ortadan kaldırılmaktadır(Ökçesiz, 1999). Açık üyelik ilkesinin 3 yönü olduğu görülmektedir. Kooperatiflere

üyelilikte gönüllülük esası, kooperatifin açık niteliğinin devamlı olarak korunması, dini ve politik tarafsızlıktır. Ortak olup olmama isteği ile ortaklıktan vazgeçme tamamen serbest katılımın gönüllü olma niteliğidir. Dini ve politik tarafsızlık; kooperatif içinde birliği sağlamak anlaşmazlıkları kooperatifin dışında tutmak için ırksal, dinsel ve siyasal konularda taraf tutmaktan kaçmak gerekir(Yüksel, 2006). Bu ilkeye göre ortaklığın sorumluluklarını kabul eden ve yerine getirebilecek kişilere kooperatif ortaklığı açıktır(İnan, 2004).

- Demokratik Ortak Kontrolü: Kooperatifler kendi ortaklarının aldığı aktif politikalarının karar alındığı ve alınan kararların kontrol edildiği demokratik kuruluşlardır(Tutar vd., 2014). Kooperatif belirli bir amaca ulaşmak için bir araya gelen bireylerin oluşturduğu bir örgüt biçimi olup, kooperatif yönetiminin ortaklarca genel kurullarda denetlenmesi gerekir(İnan, 2004). Türk kooperatif mevzuatının birim kooperatifler, birlikler ve üst örgütlenmelerin genel kurullarında, ortak sayılarına göre ama beş kişiyi geçmemek üzere farklı şekillerde temsil edilmektedir(Güloğlu ve Korkmaz, 2005). Kooperatifleri şirketlerden ayıran en önemli özellik bu ilkedir. Kooperatifçiliğin temelini bu ilke oluşturmakla birlikte, yönetimde insan faktörünü ortaya koymaktadır(İnan, 2004). Genel ve yüzeysel bir bakış açısı ile kooperatifin içinde bulunduğu ülkenin politik yapısı ile kooperatifteki demokratik yönetim bağlantılıdır(Ökçesiz, 1999).

- Ortağın Ekonomik Katılımı: Bu ilke, ICA'nın 1937 yılında gerçekleştirdiği toplantıda "gelir gider fazlasının alım satım oranında" ortaklar arasında pay edilmesiyle ifade edilmiştir. 1966 yılındaki ICA'nın toplantısında bu ilke baştan değerlendirilip elde edilen fazlanın kooperatiflerle yapılan işlem ve kooperatif faaliyetlerine iştirak oranlarında dağıtılması şeklinde değiştirilmiştir(Yüksel, 2006). Ortakların eşit miktarda katkıda bulunmasıyla kooperatif sermayesinin demokratik bir şekilde kontrolü gerçekleşir. Sermayenin belli bir oranı genellikle kooperatifin ortak malıdır(Tutar, 2014). Kooperatiflerin ortakların maliyetine mal ve hizmet sunmayı amaç edinmesi, işletme fazlasının ortaklara dağıtılmasını gerekli

kılmaktadır. Öncelikle bir ticari işletme gibi aktif fiyat politikası uygulaması kooperatiflerde bir fazlalık oluşumuna neden olacaktır. Oluşan fazlalık, ortakların isteğine bağlı olarak risturn olarak dağıtılabılır(Güloğlu ve Korkmaz, 2005). Bir açıdan kooperatifin sigortası işletme fazlalarıdır(risturn). ICA komisyonunun kooperatif ilkelerine ilişkin raporunda bu ilkeye şu şekilde açıklama getirmiştir. Kooperatif kuruluşlarında temel amaç yarar olduğundan hem kendi ortaklarına hem de içinde buldukları topluma yararlı olabilmek için bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliğine gitmelidirler. Risturnların kullanım şekli ortakların kararlarına bağlıdır(İnan, 2004). Kooperatif ortaklarına ödenecek kaynakların miktarının saptanmasında kooperatif yönetiminin veya yönetim kurulunun benimsediği görüş ve politikalar da son derece önemlidir. Ancak bazı kooperatif üyeleri genel kurulda yeniden seçilebilmek ve başarılı bir imaj yaratabilmek için rasyonel olmayan bir şekilde yatırıma önem vermeyerek risturn dağıtımını yapmasıyla kooperatifler uzun dönemde zarar görmektedir(Ökçesiz, 1999). Risturn dağıtılması kooperatifleri özel firmalardan ayıran en önemli özelliktir. Kooperatif kanununda 1988'de yapılan değişiklikler sonucu kooperatiflerde yasal kesintiler şu şekilde saptanmıştır: gelir gider farkının %10'u yedek akçe için, üst kuruluşlarda buna ilaveten en az %5'i fevkalade yedek akçe için ayrılır. Gelir gider farkında minimum %50'si ortaklara dağıtılır(İnan, 2004).

- Özerklik ve Bağımsızlık: Kooperatifler, üyeleri aracılığıyla kendi kendine kontrol sistemi olan özerk kuruluşlardır(Tutar, 2014). Kooperatiflerin bu ilkeyi dikkate aldıkları durumlar, devlet ve kooperatifler dışındaki şirket vb. örgütlerle anlaşmalara girdiklerinde ya da dış kaynaklardan fon sağlayarak sermaye artırımına gittikleri zamanlardır(İnan, 2004). Demokratik yönetim ilkesinin içinden alınarak bu ilke ayrı bir biçimde düzenlenmiştir(Karalar, 2002).

- Eğitim, Öğretim ve Bilgi: Eğitim ilkesi dar anlamda ortakların, yetkili kurul üyelerini ve çalışan personelin, geniş anlamda bütün halkın kooperatif ilke ve yönetimleri hakkında bilgilendirilmesi, kooperatif bilincinin

artırılması, toplumun demokratik yolla sosya-ekonomik gelişimini sağlamak amacıyla kooperatiflerin faaliyetlerde bulunması ve fonlar kurmasını saptamaktır(Mülayim, 2003). Kooperatifçilikte eğitim, sorumluluklar ve kooperatifin işleyişi bakımından farklılık arz ederek değişiklik göstermektedir(Ayanoğlu, 2013). Kooperatif eğitiminin geliştirilmesi az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için büyük önem taşımaktadır. Az gelişmiş ülkelerde genel olarak bir değerlendirme yapacak olursak halkın eğitim seviyesi düşük olduğundan kooperatifçilik eğitimi ile ilgili diğer kooperatif ilkeleri uygulama alanı bulabilmektedir(Ökçesiz, 1999). Kooperatiflerin gerçek anlamda ortak tarafından denetimi ortakların eğitim durumu yeterli değilse söz konusu olamaz(İnan, 2004).

- Kooperatifler Arası İş Birliği: Kooperatifler yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası yapılarla birlikte çalışarak, üyelerine hizmet amacıyla kooperatifçilik hareketini güçlendirmektedir(Tutar, 2014). Kooperatifler sosyal ilişkileri geliştirmek için ICA'yı oluşturmuşlardır(Güloğlu ve Korkmaz, 2005). Kooperatifler ve kooperatifçilik ahlakına uygun davranmalıdır. Daha sonra yatay ve dikey bütünleşme ile küresel tekelleşmenin bir parçası olmamak için pazarda etkin rol almanın yollarını aramalıdır. Tek üretim türüyle faaliyetlerine devam eden kuruluşlardaki ekonomik ve hukuki birleşmeler yatay bütünleşme diye tanımlarken, farklı üretim türü üzerinde faaliyetlerini sürdüren kuruluşları hem hukuki hem de ekonomik olarak faaliyet göstermelerini dikey bütünleşme şeklinde ifade edebiliriz(Yüksel, 2006). Kooperatifler arası iş birliği ilkesine farklı bakış açıları getirilmiştir. S.Pollard'a göre herhangi bir bölge veya ülke de mevcut kooperatifler her şeyden önce kendi aralarında uyum ve iş birliği sağlamalı daha sonrada uluslararası iş birliğine gitmelidirler. H.Cowder'a göre kooperatifler rakipleri ile mücadele edebilecek bir güce ancak kendi aralarında iş birliği yoluna başvurarak birim maliyetleri düşürebilirler ve ancak bu yolla pazarlamada etkinlik sağlayarak kavuşabilirler. Robert Kohler'in bakış açısı kooperatiflerin belirli piyasalarda birleşmesi ve yoğunlaşmasını dayalıdır. Kohler'e göre yukarıda bahsedilen örgütlerin bir

ekonomik güç oluşturabilmeleri ve söz sahibi olabilmeleri için birim düzeyde başlayacak şekilde sayısal azalma yoluna gitmeleri gereklidir(Ökçesiz, 1999).

- Topluma Karşı Sorumluluk İlkesi: Kooperatifler ortaklarının aldığı kararlar doğrultusunda toplumların sürdürülebilir kalkınma sağlanabilmesi için çalışır(Tutar, 2014). Toplumsallık ilkesi kooperatiflerin toplumun menfaatlerinin korunmasını amaçlayan 1995 ICA kongresinde “Topluma Karşı Sorumluluk” adıyla yeni bir ilke olarak benimsenmiştir(Güloğlu ve Korkmaz, 2005)

2.2 Kooperatif Türleri

Kooperatifçilik yapısı gereği ortaklık üzerine kurulduğundan çok sayıda sektöre yaygınlaşmamıştır. Bu sebeple ülkelerin tercih ettikleri ekonomi politikaları ve yine ortakların tercihine bağlı olarak farklılık arz eder. Kooperatif sınıflandırılmasında tek bir yaklaşım bulunmamasının sebebi geniş kitlelere yayılım ve faaliyet çeşitliliği gibi nedenlerdendir. Bazı ayırım türleri mevcuttur. Kooperatifleri özelliklerine göre iki ana gruba ayırabiliriz. Bu iki gruptan birincisi kooperatiflerin amaçlarına göre tasnif edilmesi diğeri ise faaliyet alanlarına göre tasnif edilmesidir. Diğeri bir ayırım ise kooperatiflerin hukuksal düzenlemeye göre sınıflandırılmasıdır. Ayrıca kooperatifleri tarımla ilişkilendirerek tarım kooperatifleri ve tarım dışı kooperatifler şeklinde bir ayırımda yapabiliriz. Bu ayırımda temel husus ülkelerin mevzuat ve ekonomik sistemleridir.

2.2.1 Kooperatiflerin Amaçlarına Göre Sınıflandırılması

Günümüzde kooperatifler yerine getirdikleri fonksiyonları itibariyle ikiye ayrılır. Kooperatiflerin hangi amaç ya da amaçlar için kurulduğu ayırım için genel şarttır. Kooperatiflerin üyelerine hangi konularda işbirliği ve yardım edeceği bu ayırımın kıstaslarındandır.

2.2.1.1 Tek (Özel) Amaçlı Kooperatifler

Kooperatif ortakları tek bir amaç için kurulmuş olup bu amaç dışında herhangi bir faaliyette bulunmazlar. Bu tür kooperatifte söz edilen fonksiyonlar ise satış, satın alma, kredi ve ulaştırma gibi alanları kapsamaktadır. Tek amaçlı kooperatiflere birkaç örnek verecek olursak; Tarım Satış Kooperatifleri, Tarım Kredi Kooperatifleri, Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri, Hamallar Taşıma Kooperatifleri şeklinde sıralayabiliriz.

2.2.1.2 Çok Amaçlı Kooperatifler

Çok amaçlı kooperatiflerde temel bir amaç olup bununla birlikte birde yan amaç mevcuttur. Bu tarz kurulan kooperatiflerde en belirgin sorun tali amaç olarak belirlenen amacın gelişmemesi ve o şekilde devam etmesidir. Bazı iktisatçılara göre çok amaçlılık kooperatif içinde bir kargaşa yaratır. Kooperatif işleyişinde çok belirgin ve keskin yapı mevcut değilse çok amaçlılıktan dolayı asıl hedeften uzaklaşmalar görülecektir. Çok amaçlı kooperatiflere verilebilecek en güzel örnek Tarımsal Kalkınma Kooperatifleridir.

2.2.2 Kooperatiflerin Faaliyetlerine Göre Sınıflandırılması

Kooperatiflerin tasnif edilmesi için başvuru olan ikinci yol ise faaliyet alanlarına göre sıralama yapılmasıdır. Bu kooperatifler tek bir amaç için kurulmuşlardır.

2.2.2.1 Tüketim Kooperatifleri

Tüketim kooperatifleri, tüketicilerin ihtiyaç duydukları tüketim mallarını en iyi şekilde ve mümkün olduğu kadar ucuza maliyet etmek amacıyla insanların güçlerini bir araya getirmeleri sonucu kurulmuştur. Tüketim kooperatiflerinde temel amaç tüketim ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.

2.2.2.2 Üretim Kooperatifleri

Bu tür kooperatiflerde kooperatife üyen olan kişilerin ürünlerinin üyelerin yararına olacak şekilde toptan satış fikrine dayanır. Sosyal eşitsizlik ve gerginlik ortamını minimum seviyeye indirmede gayet başarılı kooperatiflerdir. Ancak üretim kooperatifleri bir ilerleme kaydedememiştir. Bunun sebebi ise bilimsel ve özellikle politik zorluklarla karşılaşmasıdır.

2.2.2.3Kredi Kooperatifleri

Kredi kooperatifleri ortaklarının tasarruflarını esnaf, sanatkar veya çiftçilerin kredi ihtiyacını karşılamak amacıyla faizle borç verir. Tasarrufların yetmemesi durumunda ise kooperatiflere destek sağlayan bir devlet bankasından borçlanma yoluna gider. Kooperatif çeşitleri içerisinde en kabul gören kooperatif türüdür. Kooperatifler kredileri piyasa şartlarına göre daha ucuz mal eden Halk bankası ve Ziraat bankası aracılığı karşılarlar.

2.2.2.4Yapı Kooperatifleri

Yapı kooperatifleri, ortaklarının mesken ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir araya gelmiş kişilerce kurulan kooperatif türüdür(Geray, 1992). Bu kooperatif türü 1980’li yıllarda en etkili zamanını yaşarken daha sonra kooperatiflere düşük faizli kredi sağlama da devlet desteğini kesmesi üzerine günümüzde etkinliğini kaybetmiştir. Yapı kooperatiflerinde yaşanan bir durum ise yapının meydana gelmesinden sonra kooperatiflerin kapanması durumudur.

2.2.2.5Diğer Kooperatifler

Yukarıdaki özellikler dışında kalan kooperatif türleri ise bu başlık altında toplayabiliriz. Örnek verecek olursak; Temin Ve Tevzi Kooperatifi, Eğitim Kooperatifi, Sigorta Kooperatifi vs.

2.2.3. Kooperatiflerin Hukuksal Düzenlemelere Göre Sınıflandırılması

Mevzuat çerçevesinden baktığımızda kooperatifler; 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'na bağlı olan kooperatifler ve diğer kanunlara bağlı kooperatifler diye ayırım yapabiliriz.

2.2.3.1. Kooperatifler Kanunu'na Tabi Olan Kooperatifler

Ülkemizdeki kooperatifler 1163 sayılı kooperatif kanununa tabidir. Ancak bazı özel yasalarla kurulanlar hariç. Tarım kredi, tarım satış ve tütün tarım satış kooperatifleri dışında kalan kooperatifler bu yasaya tabidirler. Bu bağlamda kurulan kooperatifleri bakanlıklara göre ayırım yapabiliriz. Bunları kırsal(tarımsal) ve kentsel kooperatifler şeklinde iki gruba ayırmamız mümkündür. Pancar Ekicileri Kooperatifi, Su Ürünleri ve Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Sulama Kooperatifi olarak Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı bünyesinde kurulmuş olup faaliyetlerini bu bakanlığa bağlı olarak devam ettirmektedirler. Daha sonra bu bakanlık Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB) olarak değiştirilmiştir. Esnaf Kefalet ve Kredi Kooperatifleri, Yapı ve İşyeri Kooperatifleri, Temin ve Tevzi, nakliye, eğitim tarzında kooperatifler ise kentsel kooperatifler olup Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlı olarak kurulup faaliyet göstermektedirler.

2.2.3.2. Özel Yasalara Tabi Olan Kooperatifler

Bu çerçeve de yer alan kooperatifler ise 1581 sayılı yasaya tabi Tarım Kredi Kooperatifleri ve 4572 sayılı yasaya tabi olan Tarım Satış Kooperatifleri ve Tütün Tarım Satış kooperatifleridir. Tarım Kredi Kooperatifi Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının kuruluşu iken Tarım Satış ve Tütün Tarım Satış Kooperatifleri Sanayi ve Ticaret Bakanlığının ilgili kuruluşudur.

Tablo 2. 1 Türkiye'deki Kooperatif Türleri ve Ortak Sayıları

Kooperatif türleri	Kooperatif sayısı	Ortak sayısı
--------------------	-------------------	--------------

GTHB	Tarımsal Kalkınma Koop.	8.173	842.563
	Sulama Koop.	2.497	295.972
	Su Ürünleri Koop.	522	29.972
	Pancar Ekicileri Koop.	31	1.638.981
	Tarım Kredi Koop.	1767	1.082.978
	Ara Toplam	12.990	3.890.478
ÇŞB	Konut Yapı Koop.	54.996	1.985.076
	Küçük San. Sit. Yapı Koop.	1.052	127.098
	Toplu İşyeri Yapı Koop.	1.810	103.536
	Ara Toplam	57.858	2.215.710
GTB	Tarım Satış Koop.	322	602.248
	Bağımsız Tarım Satış Koop.	22	2.245
	Tütün Tarım Satış Koop.	66	23.414
	Yaş Sebze Meyve Koop.	37	2.886
	Tüketim Koop.	2.970	288.063
	Motorlu Taşıyıcılar Koop.	6.734	199.220
	Esnaf ve Sanat. Kef. Koop.	993	685.105
	Küçük Sanat Koop.	331	10.043
	Temin ve Tevzi Koop.	344	24.497
	Turizm Geliştirme Koop.	391	17.448
	Üretim Pazarlama Koop.	483	22.491
	Tedarik Kefalet Koop.	7	599
	Yayıncılık Koop.	31	767
	Hamallar Taşıma Koop.	11	586
	İşletme Koop.	585	98.769
	Sigorta Koop.	3	15
	Yardımlaşma Koop.	24	22.160
	Eğitim Koop.	30	2.481
	Ara Toplam	13.384	2.003.037
	Genel Toplam	84.232	8.109.225

Kaynak: GTB, GTHB ve ÇŞB

Türkiye’de Kooperatifler 2012 yılı itibariyle Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı(ÇŞB) ile Gümrük ve Ticaret Bakanlığı(GTB) bağlı 26 türde kooperatif bulunmaktadır(GTB, 2012). Kooperatifler genellikle tarımsal(kırsal) kooperatifler ve tarım dışı (kentsel) kooperatifler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır(İnan, 2004).

2.2.4.Tarımsal Kooperatifleri

Bu kooperatifler; Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri, Sulama Kooperatifleri, Su Ürünleri Kooperatifleri, Pancar Ekicileri Kooperatifleri, Tütün Tarım Satış Kooperatifleri şeklinde sıralanabilir.

2.2.4.1 Tarım Satış Kooperatifleri

Tarım satış kooperatiflerinin kuruluş amacı üyelerinin karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle tarımsal faaliyetleri ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamak, ürünlerini daha iyi şartlarda değerlendirmek ve ekonomik menfaatlerini korumaktır(Müftüoğlu ve Aydos, 2001).Üreticiden alıp işledikleri ürünlerin paketlenip perakendeciye satılması Tarım Satış Kooperatiflerinin görevidir. Tüketim kooperatiflerinin perakendecilik görevini yüklenmişse ya da en azından bu konuda piyasada güçlü olması yüksek olan perakendeci karının düşmesine bağlıdır.Hem üreticiler hem de tüketicilerin yarar görmesi bu şekilde pazarlama ve tüketim kooperatiflerinin işbirliğine bağlıdır(İnan, 2004). Türkiye’de tarım satış kooperatifleri ve bu kooperatiflerin ortak sayılarında hızlı bir artış göstermiştir. Örneğin; 1937 yılında sadece 15 olan kooperatif sayısı 1950’de 131’e, 1960’da 214’e 1987’de 461’e 2004 yılında 331’e ve 2012 yılında 322’ye düşmüştür(İnan, 2004; GTB, 2012). 2012 yılında 17 bölge birliği mevcut olup henüz merkez birliği oluşturulamamıştır(GTB, 2012).

2.2.4.2 Tarım Kredi Kooperatifleri

Şimdiki manada tarım kredi kooperatifleri 1924 yılında çıkarılan yasaya bağlı olarak “İtibari Zirai Birlikler” ismiyle kurulmuştur. 1929’da “Zirai Kredi Kooperatifleri”, 1935 yılında çıkarılan 2836 sayılı yasa ile “Tarım Kredi Kooperatifleri ”adını almıştır. Bahsedilen bu kooperatifler bölge birlikleri ve merkez birliği şeklinde örgütlenmelerine 1972 yılında çıkarılan 1581 sayılı yasaya göre olanak verilmiştir. 1984 yılında yürürlüğe giren 237 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 1581 sayılı

Kanunda bazı hükümler değiştirilmiştir(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). Bu kooperatiflerin amacı kooperatif üyelerine uygun koşullarda kredi temin etmektir.Kooperatif üyelerini genellikle küçük ve orta ölçekte çiftçilerden oluşmakta olup, bu çiftçilere tek başına verilmeyen krediyi maliyetine ve faiz oranlarının mümkün olduğu en alt seviyede tutularak temin etmeye çalışırlar(İnan, 2004). Ülkemizde tarım kredi kooperatifleri; 2000 yılı itibariyle, 1 merkez birliği, 16 bölge birliği ve 2.573 birim kooperatif şeklinde örgütlenmiş kooperatiflerin ortak sayısı 1.572.594'dür. 2012 yılı itibariyle 1 merkez birliği, 16 bölge birliği ve 1.767 birim kooperatif şekline dönüşmüştür ve ortak sayısı 1.084.761'dir(GTB, 2012).

Kooperatif üyelerinin amacı üretim sürecinde oluşan her türlü ihtiyaç ve sorun için kredi faizlerini düşük tutularak yardımcı olmak ve üretim süreci sonrası tüketiciye kadar geçen zamanda ürünlerin güvenli bir şekilde korunması ve ürünlerinin pazarlanmasına yardımcı olmaktır(Tutar, 2014). Tarım kredi kooperatiflerince verilen kredilerin yerinde kullanılıp kullanılmadığı kontrol edilmelidir. Aynı zamanda orta vadeli kredilerin miktarı artırılmalı ve daha çok aynı kredi şeklinde uygulamaya önem verilmelidir. Tarım kredi kooperatiflerinin ortak çiftçiler açısından bir takım yararları ve kolaylıklarının olması çok amaçlı olmasındandır(İnan, 2004).

2.2.4.3 Pancar Ekicileri Kooperatifi

1951 yılında Türkiye'de şeker sanayinin genişletilmesi çalışmaları başlatılmıştır. Ülkenin artan şeker talebini mevcut dört şeker fabrikasının karşılayamaz hale gelmesi sonucunda pancar ekim alanlarının genişletilmesi ve yeni şeker fabrikalarının kurulması amaçlanmıştır. Bu birliğin üyeleri hem pancar üreticisi hem de yeni kurulacak fabrikanın ortağı şeklinde geliştirilmiştir. 1953-1956 yılları arasında faaliyete başlayan 11 şeker fabrikasından 5'i özel fabrika şeklinde kurulmuştur(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 yılı itibariyle Pancar Ekicileri Kooperatif sayısı 31, ortak sayısı 1.638.981'dir. Ayrıca 1 bölge birliği bulunup kooperatiflerin tamamı bu birliğin üyesidir. Yani pancar ekicileri kooperatiflerinde üst örgütlenme yüzde yüz gerçekleşmiştir(GTB, 2012).

2.2.4.4 Sulama Kooperatifleri

Sulama kooperatiflerinin kuruluşlarının temel faaliyet amacı hükümet tarafından gerçekleştirilen küçük canlı sulama tesislerinin işletilmesidir.2000 yılı verilerine göre, Türkiye’de aktif şekilde çalışan sulama kooperatifi 2.358 ve kooperatifin ortak sayısı150 bini aşkındır(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 verilerine göre, Türkiye’de 2.497 sulama kooperatifi ve 295.984 ortağı vardır. Sulama kooperatiflerinin 13 bölge birliği ve 1 merkez birliği vardır(GTB, 2012). Bu rakam 2014 yılında 2.381 kooperatifi ve 282.867 kooperatif ortağına düşmüştür(GTB, 2015).

2.2.4.5 Su Ürünleri Kooperatifleri

1163 sayılı Kooperatifler Kanunu hükümlerine göre değişir sermayeli, değişir ortaklı ve değişir sorumlu olarak kurulan kooperatiflerin kuruluş amaçları şu şekildedir:

- Av teknelerine ve donatımına ortaklaşa sahip olup işlemek,
- Soğuk depolama imkanları sağlayarak, ürünün pazara sorunsuz akışını sağlamak,
- Ortaklaşa bir römorka sahip olarak üyelerinin motorsuz teknelerine büyük ölçüde hareket yeteneği ve uzakta olanlara ulaşma imkanı sağlamak,
- Su ürünlerinin işlenmesi için tesisler kurmak,
- Bu su ürünlerini pazarlamak,
- Mazot, tuz, buz, araç ve gereç satış temini veya üretmek,
- Balıkçılara ve balıkçıların donatısını sigorta ettirmek,
- Kredi artırım gibi finansman kolaylıkları sağlamak,
- Su ürünlerini korumak,
- Üyelerin balık avlanma faaliyetini düzenlemek, genişletmek ve yönetmek(Müftüoğlu ve Aydos, 2001).

Su ürünleri kooperatifininin 2012 verilerine göre 522 kooperatif sayısı ve 29.972 ortak sayısı vardır(GTB, 2012). 2016 yılı itibariyle 552 su ürünü kooperatifi ve 30.817 kooperatif ortağı vardır(TRGM, 2016).

2.2.4.6 Tütün Tarım Satış Kooperatifleri

Ülkemizde tütün üretimi yapan aile sayısı yaklaşık 500 bin olup, 300 bin hektar alanda üretim gerçekleştirilmektedir. Tütünün hem istihdam hem de gelir katkısının yanı sıra ülke ekonomisine diğer katkısı döviz şeklindedir. 2001'den itibaren Türkiye'de 56 adet tütün tarım satış kooperatifi bulunmakta olup, ortaklarının sayısı 30.000'e yaklaşmış durumdadır(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 yılında ise 66 tütün tarım satış kooperatifi ve 23.414 ortağı bulunmaktadır(GTB, 2012).

2.2.5 Tarım Dışı Kooperatifleri

2.2.5.1 Tüketim Kooperatifleri

Bu kooperatifin amacı tüketici gereksinimlerinden temel tüketim ihtiyaçlarını en iyi şekilde ve olabildiğince ucuz fiyat karşılığında temin etmek amacıyla dayanışma çerçevesinde ekonomik güçlerini ortak kullandıkları bir kooperatif çeşididir(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 yılı verilerine göre 2.970 tüketim kooperatifi ve bu kooperatife üye 288.063 ortak bulunmaktadır. Ayrıca 17 bölge birliği ve 1 merkez birliği mevcuttur(GTB, 2012).

2.2.5.2 Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifi

Bu kooperatiflerde temel amaç Esnaf ve sanatkarların ihtiyaç gereksinimleri ile tek başına sağlayamadıkları kredileri bankaya kefil olmak suretiyle sağlamaktır(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 yılında 993 esnaf ev sanatkarlar kefalet kooperatifi ve 685.105 ortak sayısı mevcuttur. Ayrıca 32 bölge birliği ve 1 merkez birliği mevcuttur(GTB, 2012).

2.2.5.3 Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri

Taşıma işlemini meslek olarak yapan kişiler tarafından kurulmuştur. Şahıslar taşıyıcılıkla uğraştıklarını esnaf ve küçük sanatkarlar derneğine onaylatarak söz

konusu kooperatife ortak olabilmektedir. 2001 verilerine baktığımızda ülkemizde 3.670 adet motorlu taşıyıcılar kooperatifi olup, üye sayısı da 138 bin civarındadır(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 de ise 6.734 motorlu taşıyıcı kooperatifi olup ortak sayısı 199.220'dir. Bölge birliği sayısı 42 olup, 1 merkez birliği mevcuttur(GTB, 2012).

2.2.5.4 Turizm Geliştirme Kooperatifleri

Turizm kooperatifçiliği Türkiye'de 1967 yılında başlamıştır. Kooperatifin amacı sosyo-kültürel, arkeoloji,doğal,tarihi,ve turizm değerleri ile turizm potansiyelinin gelişimine yardım etmekle birlikte, üyelerin turizm ihtiyaçlarını karşılamaktır. Ülkemizde turizm geliştirme kooperatifinin yoğun olduğu yerler Ege ve Akdeniz kıyıları ile Nevşehir'de yoğunlaşmış bulunmaktadır(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 yılında turizm geliştirme kooperatifi 391 olup, ortak sayısı 17.448'dir. 3 bölge birliği ve bu birliğe üye 33 kooperatif vardır(GTB, 2012).

2.2.5.5 İşyeri Yapı Kooperatifleri

Bu kooperatifler esnaf ve sanatkar türündeki işletmelerden oluşup, mevcut sıkıntılarını gidermek, üretimde etkinliği artırmak, alt yapı bakımından yeterli ve bir kısım sosyal tesisleri de olan iş ortamlarına kavuşturmak ilkesiyle kooperatif kurmaya başlamışlardır. Ülkemizde 2000 yılında 1.078 işyeri yapı kooperatifleri olup söz konusu kooperatiflerin üye sayısıysa 155 bin civarındadır(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 yılında 1.810 toplu işyeri yapı kooperatifi olup 103.536 ortağı vardır. 7 bölge birliği ve bu birliğe üye 116 kooperatif mevcuttur(GTB, 2012).

2.2.5.6 Temin ve Tevzi Kooperatifleri

Diğer satıcılara gerekli şartlarda ucuz peşinatl veya kredili temin etmek amacıyla ortaklarının mesleki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan kooperatiflerdir. Bunun en güzel örneği eczacılık kooperatifidir. 2001 yılı verilerine göre ülkemizde 297

temin ve tevzi kooperatifi ve 20 bine yakın kooperatif üyesiyle faaliyetlerine devam etmektedir(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 yılında 344 temin ve tevzi kooperatifi olup, ortak sayısı 24.497'dir(GTB, 2012). Temin ve Tevzi Kooperatiflerinde üst örgütlenme gerçekleşmemiştir.

2.2.5.7 Üretim ve Pazarlama Kooperatifleri

Ortaklarının ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla aynı türden mal üretimi yapan üreticinin ve imal eden imalatçının ürettikleri veya imal ettikleri çıktılarını en iyi koşullarda pazarlama maksadıyla kurulmuştur. 2000 itibariyle ülkemizde, 416 üretim ve pazarlama kooperatifi bulunmakta olup söz konusu kooperatiflere ait ortak sayısı 26.325'tir (Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 verilerine göre, 483 üretim ve pazarlama kooperatifi olup, ortak sayısı 22.491'dir. 5 bölge birliği ve 429 ortak kooperatifi mevcuttur(GTB, 2012).

2.2.5.8 Tedarik ve Kefalet Kooperatifleri

Kooperatif üyelerinin mesleki ihtiyaçlarını karşılıklı kefalet suretiyle karşılaması amacıyla kurulan kooperatif türüdür. 2000 yılında ülkemizde 8 adet tedarik ve kefalet kooperatifi vardır. Ortak sayısı ise sayısı 620'dir(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 yılında tedarik ve kefalet kooperatifinin sayısı 7 olup, ortak sayısı 599'dur(GTB, 2012).

2.2.5.9 Küçük Sanat Kooperatifleri

Bu kooperatiflerde ortakları olan küçük sanatkarlara mesleki faaliyetlerinde ihtiyaç duydukları her türlü ham maddeyi ilk elden kaliteli, ucuz ve zamanında tedarik etmek ve aynı zamanda üretilen mamullerin pazarlamasını yaparak, üretimi planlamak amacıyla kurulmuştur. Türkiye'de ilk küçük sanat kooperatifi 1924 yılında İstanbul ve Edirne'de kurulmuştur(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 yılında 331 küçük sanat kooperatifi mevcut olup, ortak sayısı 10.043'dür. Bölge birlik sayısı 5 olup, birliğe üye kooperatif sayısı 14'tür(GTB, 2012).

2.2.5.10 Yayıncılık Kooperatifleri

Kooperatif üyelerinin kaleme aldıkları eserlerin basıp ve pazarlama faaliyetleri için kurulan kooperatifleridir. 1996'da 4 olan kooperatif, 2000 yılında 18'e, 1996'daki üyesi sayısı 41'den, 2000 yılında 373'e yükselmiştir(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 yılında ise 31'e ve ortak sayısı da 767'ye yükselmiştir. Yayıncılık kooperatifinde de üst örgütlenme gerçekleştirmemiştir(GTB, 2012).

2.2.5.11 Hamallar Taşıma Kooperatifi

Bedeni olarak kısa mesafelerde yük taşımacılığı yapan işçilerin bir organizasyon yapısı içerisinde yürütmek amacıyla genellikle İstanbul'da kurulan kooperatiflerdir. 1996'da sadece 2 tane olan kooperatif, 2000 yılında 9'a, ortak sayısı da 110'dan 216'ya yükselmiştir(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 yılında kooperatif sayısı 11'e ve ortak sayısı da 216'dan 586'ya yükselmiştir(GTB, 2012).

2.2.5.12 İşletme Kooperatifleri

Kooperatiflerin kuruluş amaçlarının zamanla değişmesi durumunda kuruluş amaçlarını değiştirerek ortaklarına çeşitli hizmetler vermeye devam etmek gayesiyle kurulmuşlardır. 1996 yılında 145 olan kooperatif, 2000 yılında 236'ya, üye sayısı da 27.168'den 45.347'ye gelmiştir(Müftüoğlu ve Aydos, 2001).2012 yılında 585 işletme kooperatifi olup, ortak sayısı da 98.769'dur. 1 bölge birliği ve 7 kooperatif üyesi vardır(GTB, 2012).

2.2.5.13 Sigorta Kooperatifleri

Bu kooperatifler sigorta mevzuatında sigorta hizmetine aracılık yapmak ve ortaklarının sigorta taleplerine karşılık vermek maksadıyla kurulmuştur. Sigorta kooperatifleri ülkemizde gelişme göstermeyen kooperatiflerdendir. 2001'de faal olan tek sigorta kooperatifi Birlik Sigorta Kooperatifidir ve üye sayısı 1.224'dür(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 yılında 3 sigorta kooperatifi olup, ortak

sayısı da 15'tir(GTB, 2012). Hem kooperatif hem de ortak sayısı bakımından en az olan kooperatif türüdür.

2.2.5.14 Yardımlaşma Kooperatifleri

Yardımlaşma sandığıyla ortak faaliyetleri bulunan bu kooperatifler ortaklarının birbirine her konuda kefalet etmesi(mesela kredi kullanımı) gayesiyle kurulmuştur.Ancak fazla bir gelişme gösterememiş ve 2000 yılında 7 kooperatif, 783'de kooperatif üyesi bulunmaktadır(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 verilerine göre 24 yardımlaşma kooperatifi olup, ortak sayısı 22.160'tır(GTB, 2012).

2.2.5.15 Eğitim Kooperatifleri

Bu kooperatifler üyelerinin çeşitli eğitim hizmetlerini minimum seviyede karşılamak amacıyla kurulmuş olup 2000 yılında bu sayı 17 adet kooperatif, 2.122 ortak şeklindedir(Müftüoğlu ve Aydos, 2001). 2012 itibariyle 30 eğitim kooperatifi ve 2.481 ortağı vardır(GTB, 2012).

2.3 Kooperatifçilik Hareketinin Dünyadaki Gelişimi

Bugünkü anlamda kooperatifçilik olmasa da, milattan önce üç bin yıl öncesine kadar dayanışma ve birlikte işleri halletme şeklinde kooperatifçiliğe benzer hareketlerin olduğu bilinmektedir. Tarımsal üretim kooperatifçiliği ilkel anlamda Babil ve Çin'de tarım topraklarının toplu olarak işlenmesidir(Mülayim, 2003). Özellikle ortaçağda ve eski yunan dönemiyle roma dönemlerinde bazı örnekler varsa da, örgütlenmiş sürekli işbirliği atılımları tarih boyunca çok az görülmüştür(İnan, 2004). Ortaçağda İsviçre'de ilk tarımsal kooperatif 13.yüzyılda ortak peynir imalatı olarak ortaya çıkmıştır. Londra ve Paris'te yaklaşık 1530'da itfaiye kooperatifleri ve 1600'larda Japonya'da kurulan "sshoso" veya "ortak buğday" siloları 15. yüzyıldan 18.yüzyılın ortalarına kadar sürer Rönesans dönemindeki kooperatif benzeri örgüt örnekleri

olarak gösterilebilir(Rehber, 2011). Kooperatifçilik hareketinin gelişiminde üç ülke, önemli yer tutmaktadır. Bu ülkeler, Fransa, İngiltere ve Almanya'dır(Karalar, 2002).

Dünyada ekonomik bir teşkilat biçimi olarak kooperatifçiliğin ortaya çıkışı, 19. yüzyılın ortalarını bulmuştur. Sanayi devrimi nedeniyle ortaya çıkan bir takım sorunlar; hızlı değişim ve dönüşüm, işsizlik, iç göç, kentleşme, gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi ekonomik ve sosyal sorunlar kooperatifçilik hareketinin ortaya çıkmasına doğrudan ya da dolaylı olarak sebebiyet vermiş ve kooperatifçilik, sanayi devriminin en etkin olduğu bir zaman da İngiltere'de kendini göstermiştir. Bu ülkede kooperatifçilik akımı işçiler tarafından başlatılmış olup tüketim kooperatifçiliği alanında baş göstermiştir. İlerleyen yıllarda Fransa üretim kooperatifçiliği, Almanya da ise esnaf ve tarım kredi kooperatifçiliği ile İngiltere'yi takip etmiştir(GTB, 2013).

2.3.1İngiltere'de Kooperatifçilik Hareketinin Gelişimi

2.3.1.1Robert Owen

Modern anlamda kooperatifçilik hareketi Robert Owen (1771-1858) tarafından başlatılmıştır(Uysal, 2013). Ütopist sosyalistlerin temsilcilerinden sayılan Robert Owen görüşlerinin hareket noktası Milieu teorisine dayanmaktadır. Bu teoriye göre insanların çevrenin eseri olduğunu ve bu sebeple bu insanların hayat şartlarını düzeltmek ve eğitimle mutlu olabileceği öngörülmüştür. Bu amaca ulaşabilmek için 3 adet şart koşulmuştur. Bunlar sırasıyla

- Devlete sosyal kanunlar çıkarmak çabası,
- New Lanark'taki işletmesinde sosyal bir takım tedbirler uygulamak
- Ve son olarak, üretim ve tüketim kooperatifleri kurma teşebbüsüdür(Ökçesiz, 1999).

19.yüzyılın başlarında işçiler İngiltere'de kapitalizmin ağır ve acımasız koşulları altında çalışıyorlardı. 10 yaşından küçükler bile çalışmak zorunda kalıp çalışma saatleri günde 16 saati buluyordu(İnan, 2004). Kooperatif kurmanın yasal ve ekonomik felsefesini kavram olarak ilk ileri süren kişi olan Robert Owen İngiltere'nin Lamarc köyünde 1771 yılında bir iplik fabrikasını satın alarak

iyileştirici uygulamalar devreye sokmuştur(Can ve Sakarya, 2012). İşçilerin günlük çalışma sürelerini 16 saatten 10 saate indirmesi ve on yaşından küçük çocukların çalışmasını yasaklamasıyla Robert Owen'in yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla aldığı önlemlerin başında gelir. Ayrıca işçilere verilen para cezalarını da kaldırmıştır(Karalar, 2002). Tasarruf sandığı ve tüketim mağazası kurmuştur(İnan, 2004).

Owen hükümetten beklediği ilgiyi görememiş ve kapitalist işletmeler tepkilerinden dolayı 1925 yılında İngiltere'den ayrılıp ABD'ye yerleşmiştir. Yeni Ahenk (New Harmony) adını verdiği toplu tarımsal üretim girişimine Amerika'da satın aldığı 12.000 hektarlık arazide bulunmuştur(İnan, 2004). New Harmony'de Owen böyle bir yaşam merkezine yaklaşık 500 ile 3000 kişiden oluşmasını ve bunlar için uygun arazi ortak kullanıma uygun binalar ve burada yaşayacak aileler için gerekli kendilerine ait binalardan oluşmasını tasarlamıştır. Çocuklar 3 yaşına kadar ailelerinin yanında kadar kaldıktan sonra, eğitimleri ortak komün tarafından sağlanacaktır. Başlangıçta işler iyi gitmiş. Toplulukta her biri 10-20 aileyi içeren ve takım "squad" adı verilen gruplara ayrılmış 300 kişi yaşıyordu. Çocuklar bahçede çalışıyor, ayakkabıcılar ayakkabı yapıyor ve diğer topluluk üyelerinin hazırladıkları iplerle balık ağları örüyorlardı. Araba imalatçıları, demirciler, pamuk ve ipek dokuyucuları ortak üretim için örgütlenmişlerdi. Ortak üretim değerinden tüm bu ortak giderler karşılanmış, arta kalan miktar çalışanlara, her saatte eşit ücret olacak şekilde çalıştıkları süreye bağlı olarak paylaştırılmıştır. Ancak bireyler arasında hoşnutsuzluğu bu eşit dağılım yaratmıştır. Bu girişim, kuruluşun 2 yıl sonra 1927 başarılı olmayarak sonlanmışır(Rehber, 2011).

Üretim kooperatifçiliği alanındaki 2 yıllık denemenin istenme başarıyı sağlamaması sonucu yeniden İngiltere'ye dönmüştür. Burada kooperatif alanında faaliyetlerine devam etmiş, konferanslar vermiştir(İnan, 2004). Robert Owen 1821 yılında kendi çıkardığı "The Economist" dergisinde kooperatif topluluğu kavramını kullanarak "hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için" sloganı ile dünyada geniş etki yaratmıştır(Rehber, 2011).

2.3.1.2 Dr. William King

King çocuk yuvaları, dernekler, okullar kurulması işlerine katılmış, bunların kurucuları ve yöneticileri arasında yer almış ve “Co-operator” dergisini yayınlamıştır. Owen’la Dr.King karşılaştırıldığında Dr. King’in daha gerçekçi ve anlaşılabilir bir kooperatifçilik fikrine sahip olduğu görülür. Dr. King, aşağıdan yukarıya bir yapılanma öngörürken Owen, yukarıdan aşağı bir yapılanma düşünmüştür. Dr.King, görüşlerini ve düşüncelerini çıkardığı dergide planlı bir şekilde açıklamış ve bir kooperatifçilik sistemi geliştirmiştir(Uludağ, 2013).

Dr.King, 1827’de İngiltere’nin Brighton şehrinde ilk tüketim kooperatifini kurmuştur. Bu kooperatiflerin sayısı 300’e ulaşmıştır(Karalar, 2002). King’in tüketim kooperatifleri denemesi üç yıl devam ettikten sonra başarısızlıkla sonuçlanmıştır(Uludağ, 2013). Bunun sebepleri, bu mağazalarda özellikle işçilerin risturn alamaması ve gereğinden fazla stok birikimi sebebiyle başarısız olmuştur(Can ve Sakarya, 2012). Ayrıca veresiye satış kooperatiflerin başarısızlığa yönelten sebeplerden biridir. Bu uygulamalara bağlı olarak kooperatiflerin başarısızlığa uğradığı kabul edilmektedir(Karalar, 2002). Aslında daha sonra kurulacak olan kooperatifler için değerli bir tecrübe bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla olmuştur(Uysal, 2013). Düşünceleri oldukça anlaşılabilir ve basitti. King çalışanlara şu önerilerde bulunmuştur.

- Paranızı tasarruf edin,
- Tasarruf ettiğiniz parayı perakende mal satan kooperatiflere yatırın,
- Satın alırken peşin ödeyin,
- Kooperatifi demokratik bir şekilde yönetin,
- Kooperatifin kamuoyuna duyurulmasıyla Kooperatif daha da büyüyerek daha etkin hale gelmesi için çalışın,
- Kooperatifin mağazada satılacak mallar üretmek üzere üyelerini istihdam edebilmesi için, kooperatiften elde edilen karları veya net kazançları tekrar kooperatife yatırın(Rehber, 2011).

2.3.1.3 Rochdale Öncüleri

İngiltere'nin Rochdale kasabasında 1844 yılında, ilk aşamada 28 dokuma işçisiyle tüketim kooperatifi kurdular(Karalar, 2002). Kooperatif yönetimi ile ilgili olarak Rochdale Öncüleri tarafından ortaya atılan ilkeler aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- Kooperatife gerekli olan sermayenin kooperatif üyelerince karşılanması ve sermayeye sınırlı faiz verilmelidir (Sermayeye sınırlı faiz),
- Bozulmamış sağlıklı ürünler üyelere sunulmalıdır (Bozulan gıdaların uzaklaştırılması),
- Tam tartım ve ölçümde hassasiyet sağlanmalıdır (Tartım ve ölçümde hassasiyet),
- Satışlarda pazar fiyatı kabul edilip uygulanmalıdır. Kredili satış talep edilmemeli ve uygulanmamalıdır. (Peşin satış; veresiye yok geçerli piyasa fiyatlarını kullan),
- Elde edilen karın üyelere dağıtımı kooperatifle ilişkileri oranında gerçekleşmelidir(Müşteri indirim veya geri ödemesi),
- Üyelikte cinsiyet ayrımı yapılmamalı ve yönetimde kesinlikle her ortağın sadece bir oy kullanması ilkesi uygulanmalıdır(Demokratik yönetim),
- Hem yönetim hem de çalışanlar belirli aralıklarla seçilen komitelerden oluşmalıdır(Kooperatifin seçilmiş temsilcilerle yönetim ve kontrolü),
- Eğitimden elde edilen gelirin belirli bir yüzdesi ayrılmalıdır(Kooperatif eğitime destek),
- Faaliyet raporları, hesaplar ve bilanço üyelere sıkça sunulmalıdır(Açıklık ve üyelere bildirme),
- Üyelik için başvuranlarda politik ve dini ayrım ve sorgulama yapılmamalıdır(dini ve siyasi tarafsızlık)(Mülayim, 2003; Rehber, 2011).

E.G.Nourse'a göre Rochdale Öncülerinin başarı sebepleri üç temele dayanır;

- Artan etkinlik ve düşürülen hizmet maliyetleri: Kredi yok, özendirme yok, pazar değerinden ödeme.
- Tasarruf ve kazançların hakça dağıtımı: Sermayeye sınırlı faiz, ortaya çıkan dönem fazlasının müşterilik ilişkisine göre risturn ve emek katkısına ücret olarak ödemesi.
- Demokratik kontrol: Her üyenin tek oy hakkına sahip olması.

Bu üç temel özellik, kooperatif hareketini diğerlerinden ayıran teorik noktalardan üçü kabul edilmektedir(Uysal, 2013).

Rochdale öncülerinin 1844 yılında belirledikleri ilkelerin özü dikkate alındığında aradan 160 yıl geçmiş olmasına rağmen, bugün dahi kabul görmektedir. Bu sebeplerden dolayı Rochdale hareketi modern kooperatif tarihinin başlangıcı kabul edilip bu çerçevede belirlenen ilkeler ise kooperatifçiliğin temel ilkeleridir(İnan, 2004).

2.3.2 Fransa’da Kooperatifçilik Hareketinin Gelişimi

2.3.2.1 Charles Fourier

Fransa’daki kooperatifçilik sahadan çok düşünce alanında gerçekleşmiştir. Bu harekete Charles Fourier öncülük yapmıştır. Fourier “yeni işçi dünyası ve işbirliği” adlı eserinde “falanj” olarak isimlendirdiği bir komünal toplum hayal etmiştir. Falanjda bireyler sevdikleri işi yapacak, tüketim kolektif olacak ve işçiler çalışma sırasında istedikleri zaman başka bir işe geçiş yapabileceklerdir. Her falanj 2000 hektar arazi de kurulup, bu falanjlarda 1600 civarında kişiyi barındıracak(İnan, 2004).

Fourier’in fantezisine göre bu toplulukta ortaklaşa bir hayat sürüp, tarımsal ve endüstriyel üretim yapılacaktır. Böylece üretim ve tüketim kooperatiflerinin fonksiyonları birleştirilip yeni bir çevre yaratılmış olacaktır. Yani tam bir kooperatifçilik yaratılmak isteniyordu. Arazi iş yerleri ve üretim araçları falanjın ortaklaşa malı olacaktı(Ökçesiz, 1999). Fourier komünist bir eşitlikçi değildi. Büyük ölçekte üretim yapılmadıkça falanj’ların daha etkin bir ekonomiye sahip olabilecekleri savunmaktaydı. Araziye burada yaşayanlar sahip olmayacaklardı. Dolayısıyla gelirden payı arazi sahibi de alacaktı. Fourier sürekli bir örgütlenmeye arazi sağlayacak mülk sahipleri aramış ve görüşlerinin bir hayal olmadığını ve yaşanan ekonomik sorunların pratik bir çözüm olduğunu savunmuştur. İlk fırsat 1832’de doğmuş ve Rambouillet ormanının yakınında bir deneme yapabilmisse de finansal nedenler başta olmak üzere birçok nedenle bu deneme kötü bir şekilde

sonlanmıştır(Rehber, 2011). Falanjların pratik ve kârlı bir yatırım olduğu görüşünü desteklemek üzere Clarisse Vigoureux'un finansal desteğiyle Fourier'in görüşlerini savunan sürekli bir yayın başlatılmıştır(Rehber, 2011).

Fransa'da ilk kooperatifleşme tarım alanında olmuştur. Buna örnek olarak 18. yüzyılda Jura bölgesinde kurulan peynir işlikleri gösterilmektedir. Paris'te, 1831 de dağınık bir halde bulunan marangozlar birleşerek bir "Marangozlar Kooperatifi" kurmuşlardır. Paris'te 1835' de Lyon'da bir tüketim kooperatifi kurulmuş, 1839'da ekmekçi kooperatifleri ortaya çıkmıştır(Uludağ, 2013).

2.3.2.2 PhilippeBuche

Buche toplumdaki inançsızlık ve bencilliğin, kurulacak yeni çalışma teşkilatıyla yenilebileceğini düşünüyordu. Bu çalışma teşkilatı meslek ve zanaat sahiplerinin kooperatifler bünyesinde birleştirilmeleri ile oluşturulacaktır. Çalışanların bu beraberliği kendi kendilerine yardım etmeleri sayesinde, onları özgürleştirecektir. Bu şekilde girişimciler ortadan kalkacak, işçiler kendi kendilerinin patronu olacak ve girişimcilerin onları sömürmesine olanak kalmayacaktır. Bu yeni sistem ile her ortak emeğinin karşılığını tam olarak alacaktır(Erçin, 2005).Buche gelir gider farkı dağıtımını ve yedek akçe ayrılmasını düzenlemiştir. Bölünmez sermaye olarak tarif ettiği yedek akçeyi kooperatifi koruyan geliştiren ve tüm kooperatif ortaklarının olan ama dokunulmaz ve kooperatif açısından vazgeçilmez bir varlık olarak tanımlamaktadır(Uysal, 2013).

2.3.2.3 Louis Blanc

Döneminin ünlü gazetecilerinden olan Blanc; Robert OWEN, Saint SIMON, Charles FOURIER ve Philippe BUCHEZ'in fikirlerinden etkilenmiştir. Blanc üretim kooperatifleri teorisini tamamlamış ve uygulamaya koymuştur. İşçiler arasında, çalışmanın örgütlenmesi slogan haline gelmiştir.Blanc'a göre kötülüklerin kökeninde serbest rekabet yatmaktadır. Serbest rekabetin yıkımından toplumları korumak için ise sosyal atölyeler yani üretim kooperatifleri oluşturmak gerekmektedir.Blanc kooperatiflerin kuruluş sermayesini devletin sağlaması gerektiğini düşünmektedir.

Nitekim uzun çabaları sonucunda hükümet kooperatif kuruluşları için ödenek ayırmış ve kuruluşları desteklemiştir. Tüm dünyaya örnek olan bu uygulama tarihte ilk defa yaşanmıştır. Blanc'ın kooperatifçiliğe en önemli katkısı bu olmuştur(Uysal, 2013).

2.3.2.4 Nimes Okulu

Nimes Okulu 19. yy.'ın sonlarında Fransa'da tüketim kooperatifçiliğine yönelik bir düşünce akımıdır. 1885'te başlayan bu akıma daha sonra Charles Gide katılmıştır. Gide ve arkadaşlarına göre tüketim kooperatifleri işçi sınıfının durumunun iyileştirilmesinin temelinde bulunmaktadır. Gide'ye göre sömürülen tüketicilerdir. Tüketiciler kooperatifleşme sayesinde üreticilerin hâkimiyetinden kurtulacaklardır.

Nimes Okulunun başarıları şu şekilde sıralanabilir:

- Paris'te 1885 senesinde 1. Fransa kooperatifçilik kongresinin toplanması,
- Kooperatifler Birliğinin kurulması,
- 1893 senesinde kooperatifler bankasının kurulması,
- 1894 ve 1917 yıllarında Tarım Kredi Kooperatifleri Ve Tüketim Kooperatifleri için yasalar çıkarılması,
- 1919'da Tarım Kooperatifleri Milli Federasyonunun kurulması,
- 1922 senesinde Tüketim Kooperatifleri için banka kurulması,
- Ayrıca 1895 yılında Nimes Okulu önderleri ile İngiliz kooperatifçiliğinin önderleri bir araya gelerek ICA'yı kurmuşlardır(Uysal, 2013).

2.3.3 Almanya'da Kooperatifçilik Hareketinin Gelişimi

Almanya'da Hermann Schulze-Delitzch Esnaf Kefalet Kooperatiflerin ve Frederich Wilhelm Raiffeisen ise Tarım Kredi Kooperatiflerinin kuruluş ve gelişiminde önemli rol oynamıştır(İnan, 2004).

2.3.3.1 Hermann Schulze-Delitzch

Almanya'da ilk kooperatifçilik hareketi kırsal alanda değil şehirlerde başlamıştır. Bunun kurucusu da eski bir yargıç olan ve küçük ölçekli sanayinin sorunlarıyla

ilgilenen Hermann Shultz-Delitzsch'tir. Görüşlerini açıklayacak olursak şöyle bir sıralama yapmanız yanlış olmayacaktır. Esnafın teşkilatlanması gerektiğine inanıyordu. Fakat ona göre bu tür kurumlar devlet veya benzerlerinin yardımıyla değil, aşağıdan yukarı giden bir usulle, kendi güçleriyle, sanatkârların serbest karar ve iradeleriyle kurulmalıydı(Ökçesiz,1999). 1850'de "Esnaf Kredi Kooperatif "ini kurarak bu alanda geliştirmiştir. HermanSchulze 1859'da tüm küçük sanat kooperatiflerini "Alman Küçük Sanat ve İktisat Kooperatifleri Birliği" adıyla birleştirmiştir. "Alman Kooperatifler Bankası" 1864 yılında ülke genelinde kurulmuştur(Karalar, 2002). "Kooperatifçilik kurumsallaşan bir sistem olarak Almanya'da gelişmeye başlamıştır. Bunun üzerine 1867 yılında Prusya'yı kapsayan bir kanun düzenlenmiş daha sonra düzenlenen bu kanun Alman Kooperatifler Kanununa dönüştürülmüştür(Yüksel, 2006). 1883'te HermannSchulze öldüğünde, Kooperatifler Birliğinin 922 kooperatifi ve 470.000 ortağı bulunuyordu(Karalar, 2002).

2.3.3.2 Frederich Wilhelm Raiffeisen

Kentte yaşayan esnafın kredi teminatı için öncülük yapan HermanSchulze, kırsal kesimi göz önüne almamıştır. Bu eksiklik Frederich Wilhelm Raiffeisen tarafından giderilmeye çalışıldı(İnan, 2004). Kasabada Belediye başkanı olduğu dönemde zor durumda olan köylüyü kurtarmak için önce bir tüketim kooperatifi kurmuştur. Ancak, yoksulluğun gerçek nedeninin köylünün sürekli borç almasından olduğunu gören Raiffeisen tefecilere karşı bir yardım birliği kurmuştur(Karalar, 2002). Öte yandan, üreticiler gerekli diğer girdileri satın almak ve üretim yapabilmek için gereksinim duydukları tüm kredileri temin etmek mümkün olmuyordu. Bu amaçla sermayedardan 200 Taler(o dönem Alman gümüş para birimi) borç alındı. Bunun üzerine yardım birliği İkraz Sandığı'ndan" Tasarruf Sandığı'na" dönüştürüldü. Schulze-Delitzsch'in deneyimlerinden yararlanarak 1864 yılında "İkraz Sandıkları Birliği'ni kurdu. 1866'da "Köylülerin İhtiyacını Karşılama İçin Tüketim, Satış, Bağcılık, Sütçülük Ve Hayvan Sigortacılığıyla İlgili Kredi Kasaları Birliği" isimli bir kitap da yayınladı(İnan, 2004).

2.4 Kooperatifçilik Hareketinin Türkiye’deki Gelişimi

2.4.1 Cumhuriyet Öncesi Kooperatifçilik

Kooperatiflere benzeyen çeşitli kurumların varlığını sürdürdüğünü modern anlamda kooperatifçilik kavramının ülkemize yerleşmeden önce de bilinmektedir. Türk Toplumun da yaygın olan “imece” ve “ahi birlikleri” gibi uygulamalarında yüzyıllardan beri Kooperatifçiliğin temeli olan işbirliği, yardımlaşma ve dayanışma olgularına rastlanmaktadır(Yüksel, 2006). Kooperatifçilik 13. yy da kendini gösteren ahi birliklerinde, Anadolu Selçuklu Devletinin sonlarına doğru büyük bir titizlikle bugünkü çağdaş kooperatifçiliğin benimsediği karşılıklı yardım ve dayanışma, kardeşlik, fedakarlık, herkese iş, eşit kazanç, hilesiz mal üretimi, adil fiyat politikası, mensupların eğitimi gibi kuralların uygulandığı bilinmektedir(Bilgin ve Tanıyıcı, 2008). Ahi birlikleri Anadolu’nun hemen her köşesinde kurulmuş ve yaygın bir şekilde mevcuttur. Orta sandığı ya da esnaf sandığı denilen karşılıklı yardımlaşma ve sosyal güvenlik sandığı her Ahi Birliği’nin vardı(Anbarlı ve Acar, 2005). İslamiyet ve daha dinine bağlı yaşama isteğiyle oluşan tasavvuf akımı Ahilerin yaşamlarını etkilemiştir. Ahilerin kişisel özelliklerine bu açıdan bakılırsa ahlaki ve dini yönleri göze çarpmaktadır(Özköse, 2003).

Ahi Birlikleri Devlet otoritesi dışında kurulup devletle olan ilişkileri oldukça yüksektir. Daha sonra Ahi Birlikleri 1727 yılında Gedik ve loncalara dönüştürülmüştür(Anbarlı ve Acar, 2005). Ahiliğin zayıflamaya başladı bu dönemden sonra devlet merkezietçi politikalar uygulamaya başlamıştır. Bu dönemde yönetimin denetlenmesine ve gözetlenmesine izin veren, üst yöneticilerin Sultan’ın “Berat-i Şerif’i” ile atanan lonca kurumları güçlenmiştir. Loncalar Avrupa ülkelerindeki benzerleri gibi, hastalık, evlenme, doğum, iş kurma, işsizlik, ölüm gibi birtakım sosyal risklere karşı birlik ve aile üyelerine aynı ve nakdi yardım sağlayan dayanışma sandıkların kurmuşlardır. Her lonca kurduğu “Orta Sandığı” veya “Tedavin Sandığı” adı verilen yardım sandıklarıyla sosyal yardımlar yapmışlardır(Rehber, 2011). Osmanlı Devletinde loncalar genellikle esnaf ve sanatkarların işlerini kolaylaştırmak ve müşterilerle karşılıklı ilişkilerinde hak korumak gayesini taşımaktadır(Tutar, 2014).

Türkiye’de kooperatiflere benzer iş birliği türü olan “imece” köylerde çok eski zamanlardan beri uygulanmaktadır. İmecenin kooperatiflere benzediği bilinmektedir. Ancak, imeceyi kooperatiflerden ayıran ise işin bitmesiyle son bulması, devamlılık göstermemesi ve bir teşkilat bünyesinde faaliyette bulunmamasıdır(Bilgin ve Tanıyıcı, 2008). Türkiye’de kooperatif karşılığı olarak “tedavün cemiyeti” veya “tedavün şirketi” kavramları kullanılmış ve bazen buna “tesanüd” kelimesi de katılmıştır. Arapçada yardımlaşma anlamına gelen tedavün kelimesi ve daha sonra kullanılan ortaklık kelimesi yerine Fransızca kanalından gelen kooperatif kelimesi 1913 yılından itibaren kullanılmıştır.

Türkiye’de Osmanlı dönemin de Mithat Paşa zamanında kooperatifçilik hareketi başlamıştır. Mithat paşa, 1863 yılında Yugoslavya’nın pirot kasabasında “Memleket Sandığı” adı verilen ilk tarım kredi türündeki kooperatifi kurmuştur(Karalar, 2002). Başarılı olunca ülkenin her yerinde kurulması için Mithat Paşa 29 maddeden oluşan “Memleket Sandıkları Nizamnamesi”ni hazırlamış ve hükümete sunmuştur. Memleket Sandıklarının kurulması görevi zamanın hükümetince kabul edilen Nizamname uyarınca bütün valilere 1867 yılında verilmiştir. Türkiye’de kooperatifçilik hukuku ile ilgili ilk yazılı belge bu belgedir. Nizamnamenin birinci bölümünde sermaye, yönetim, kredi verme ve kazancın bölüşümü açıklanmış, ikinci bölümünde ise sandık tarafından uygulanacak muhasebe esasları belirtilmiştir(İnan, 2004). Bu kuruluşun finansmanı için köylüler devlet arazilerini kendi arazilerini işledikten sonra artan zamanlarda belirli bir miktarını imece yoluyla ekecekler, ihtiyar heyeti aracılığıyla ürünü satarak bedelinin ilçe sandıklarına sermaye olarak vereceklerdi. Sandıkların sermayesi 200 altın olduktan sonra köylülere ödeme yapabilecekti. Sandıklardaki işleyiş şahsi kefalet veya rehinli kredi şeklindedir. Vade üç ay ile bir sene arasında değişmekte olup, kredinin aylık faizi%1’dir(Müftüoğlu ve Aydos, 2001).

Memleket sandıkları bir süre sonra çiftçilerin tarım kredi gereksinimini tam olarak karşılayamadığından, 1883’den itibaren aşar vergisine %1 ilave edilerek, bu vergi %11 oranında alınmaya başlamıştır. Bu %1 hisse, Memleket Sandıklarına verilmiş ve bu nedenle de sandıkların adı “Menafi Sandıkları” olmuştur. Sandıkların iradesinde ve sermaye toplamalarında değişiklik olan menafi sandıkları direk devletin

himayesine girmiştir. Ülkenin her tarafında buluna bu sandıkların kontrolünü devlet sağlayamamış ve bir takım sebeplerden dolayı aksaklıklar artmaya devam etmiş ve alınan önlemlerin yetersiz kalması sebebiyle sandıklar da iyileştirilmeler gerçekleşmemiştir (Rehber, 2011).

Zaman içerisinde sermaye sağlamak zorlaşmış, verilen krediler geri alınamamış, iyi denetim kurulamamış ve sonunda bunlar ortadan kaldırılarak varlıkları yeni kurulan Ziraat Bankasına aktarılmıştır(Karalar, 2002). 1888’de kurulan Ziraat Bankası’na yaklaşık 250 Menafî Sandığı aktarılmıştır. Bu sandıkların Ziraat Bankasına geçen sermayesi ise yaklaşık 2 milyon altın lira olmuştur(Rehber, 2011).

Trabzon’da bir Tüketim Kooperatifi mağazası 1909 yılında açılmıştır. Bu dönemde kooperatifçiliğe katkı bakımından bahsedilen iki önemli çalışma vardır. Bunlardan birisi Cemal Bey’in Kooperatif Şirketler Kanunu ve Esbabı Mucibe Layihası adlı kitap ve Ahmet Cevat Bey’in çalışmaları ve yayımladığı “İktisatta İnkılap” adı kitabıdır. Devam eden süreçte 11 adet tüketim kooperatifi dikkati çekmiştir. Bunlar 1900’de İzmir’deki “Köy Bakkalları”, 1913’deki ilk Tarım Satış Kooperatifi olan “Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi” ve Ahmet Cevat’in fikri öncülüğünü yaptığı ve 1919’a kadar varlığını sürdüren girişimler olmuştur(Can ve Sakarya, 2012). Milli Aydın Bankası üreticiye kredi teminatı için yani tarım satış kooperatiflerine mali açıdan yardım etmek maksadıyla kurulmuştur(Rehber, 2011). Ahmet Cevat Emre 1908’de İngiltere’ye bir ziyareti sırasında Rochdale öncülerinin hareket ve başarılarını inceleme olanağı bulmuştur. Ahmet Cevat 1913 yılında yayımladığı İktisatta İnkılap; Tüketim Kooperatifleri adlı eseriyle daha geniş bir çerçeveyi aydınlatmaya çalışmıştır. Toplumsal dengesizlikleri gidermek amacıyla geniş bir kooperasyon hareketine girişilmesini zorunlu görmüştür.

Kooperatifçilik Osmanlı imparatorluğu zamanında genellikle devlet adamları ve bazı aydınların öncülüğünde uygulanmaya çalışılmıştır. Genelde halktan kaynaklanan bir hareket şeklinde veya uygulamalar halkın katılımıyla olmamıştır. Bu durum da kooperatiflerin etkisi sınırlı kalmıştır. Fakat Osmanlı imparatorluğun da birçok nedenden dolayı kooperatifler gelişmemiştir. Bunlar sürekli savaşların yaşanması,

sanayi devrimini gerçekleştirememesi, kooperatifçilik konusunda eğitimin yeteri düzeyde olması gibi nedenlerdir(Bilgin ve Tanyıcı, 2008).

2.4.2 Cumhuriyet Sonrası Kooperatifçilik

Cumhuriyet ilan edilmeden önce kooperatifçiliğin geliştirilmesi çalışmaları başlamıştı. Cumhuriyetin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk kooperatifleşmeye büyük önem vermiş ve bu amaç uğruna birçok kanunun çıkarılmasına öncü olmuştur.

2.4.2.1 Cumhuriyet Sonrasında Çıkarılan Kanunlar

2.4.2.1.1 İstihsal Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi

1920’de Mustafa Kemal hükümeti tarafından meclise sunulan Kooperatif Şirketler Kanun Tasarısı yasalaşmayınca, Meclisin faaliyete geçmesinden sonra 1923 yılında 97 maddelik “İstihsal, Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi” çıkarılmıştır. Bu nizamnameye göre birçok kooperatif kurulmuş olup çoğunluğu tarım alanındadır(Mülayim 2003). Bu nizamname bütün kooperatifler için geçerlidir. Bu nizamnameye dayanarak ülkenin çeşitli yerlerinde kooperatifler kurulmuştur. Bu dönemde öne çıkan ilk hareketi 19 Mart 1923’te yayınlanan “Kooperatif Şirketler” kitapçığıdır(Rehber, 2011).

2.4.2.1.2. Ticareti Berriye Kanunu(Kara Ticareti Kanunu)

1850’de yürürlüğe giren ve içinde komandit, kolektif ve anonim şirketlerle ilgili maddeleri taşıyan bu kanuna 15. Maddesine 1924 yılında yapılan ek ile kooperatif ve limited şirketlerde eklenmiştir. Bu değişiklikten sonra kooperatifler ticaret şirketi kabul edildiğinden bu şirketlerle ilgili hükümlere tabi tutulmaktadır. ,

2.4.2.1.3 İtibari Zirai Birlikleri Kanunu

1924 tarihli ve 498 sayılı İtibari Zirai Birlikleri(kooperatifleri) Kanunu yürürlüğe konmuştur. Bu kanunla birlikte ortakların şahsi ve müşterek kefaletleri esasına göre kredi teşkilatları kurulmasına imkan tanımıştır. Aynı kanun ile tarım, kredi ve satış kooperatiflerinin fonksiyonları bir elden karşılanmaya çalışılmıştır(Memiş ve Fırat, 1979).

2.4.2.1.4 1929 Tarihli Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu

Çıkarılan kanun ve nizamnamelerde herhangi bir gelişme kaydedilmemesi yeni bir kanuna ihtiyaç duyulduğunun göstergesi olmuş ve 1929 yılında 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifler Kanunu çıkartılmıştır. Hazırlanmış olan bu kanunda ilk defa “kooperatif” kelimesi literatüre geçmiştir(Memiş ve Fırat, 1979).1931 yılında kooperatifçilik konusunda çalışmalar yapmak üzere Atatürk, bir dernek oluşturulması için İçişleri Bakanını görevlendirmiş ve bunun üzerine 20 Mayıs 1931’de İstanbul Üniversitesi bünyesinde “Türk Kooperatifçilik Cemiyeti(Koopkur)” kurulmuştur(Mülayim, 2003).Türk Kooperatifçilik Cemiyetinin merkezi 1933 yılı sonunda Ankara'ya getirilmiştir. “10.6.1946 tarih ve 3/4325 Sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla Cemiyet’in, genel menfaate yararlı cemiyetlerden sayılması kabul edilmiştir. Cemiyet 1948 yılında "Türk Kooperatifçilik Kurumu" adını almıştır(Uysal, 2013).

2.4.2.1.5 1935 Tarihli Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu

Atatürk’ün desteği ile 1935 yılında 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu, 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifler Kanununun yerine geçmiştir. Bu durum Cumhuriyet dönemindeki önemli teşebbüslerden biridir(Hazar, 1990). 1935 tarihli Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri Kanunlarının beklentiyi karşılamaması üzerine yabancı uzman fikirlerine başvurulmuştur. Dr. H. Wilbrandt 1939’da hazırladığı rapor sonucunda ortakların içinden seçilen lider vasfına sahip kişilerin

eğitime tabi tutulması sonucunda kooperatif yönetiminin ortaklara devredilmesi gerektiğini belirtmiştir(Bilgin ve Tanıyıcı, 2008).

2.4.2.1.6 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu

3476 sayılı kanunla yapılan değişiklikler dahilinde 1969 yılında 1163 sayılı kooperatifler kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunun birinci maddesinde “Tüzel kişiliği haiz olmak üzere kooperatifler ortakların belirli ekonomik faaliyetlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve kamu tüzel kişileri ile zel İdareler, Belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler tarafından kurulan değişir ortaklı değişir sermayeli teşekküllere kooperatif denir şeklinde tanımlanmıştır” (1163 sayılı Kooperatifler Kanunu, 1969; madde:1).Bu tanım genel niteliklere sahip olup ortaklaşa gerçekleştirilmek istenen tüm amaçlar için kooperatif kurulabileceğini ifade etmektedir. Bu kanunla birlikte kooperatiflerin şirketlerden farklı bir yapıya sahip oldukları kabul edilmiş ve üst kademedede teşkilatlanmalarının gerekliliği kanun emri şekline getirilmiştir. Kanunda sermaye paylarında asgari ve azami sınır belirlenmiş (Md.19) risturn demesi (Md. 38) ve vergi muafiyeti (Md.93) gibi hususlarda belirlenmiş bulunmaktadır.

2.5 Anayasalarda Kooperatifçilik

2.5.1 1961 Anayasası

Planlı dönemle birlikte kooperatifçilik Anayasal bir nitelik kazanmıştır. 1961 Anayasasının 51. Maddesi şu şekildedir: “Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirler alır.” (1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961; madde: 51). Bu madde ile kooperatifler devlet güvencesi altına girmiş bulunmaktadır. Bu hüküm kooperatiflerin gelişmesine katkı sağladığı kadar kooperatiflerin istismarına da yol açmıştır. Kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirlerin anayasa da hükmedilmiş olsa da, hkmette yer alan siyasi partilerin felsefesi ile doğrudan

ilişkilendirilmiştir. Hükümetin kuruculuğunu üstlenen parti ekonomik ve mali yetersizlikleri ileri sürerek isteğe bağlı olarak bu tedbirlerin alınmasını geciktirebilir. Bu anayasadaki maddeyle birlikte kooperatifçiliğin gelişmesi tamamen hükümetin tercihine bırakılmıştır(Özdemir ve Başaran, 2003).Bu dönemden sonra hazırlanan her kalkınma planında ve göreve gelen hükümetlerin programlarında kooperatiflere yer verilmesi, Türk Kooperatifçiliği için önemli bir gelişme olarak görülmüştür(Başar, 1983).

2.5.2 1982 Anayasası

12 Eylül 1980 hareketiyle askıya alınan 1961 Anayasası, 6 Kasım 1982 de kabul edilen yeni Anayasayla birlikte yürürlükten kaldırılmıştır. 1982 Anayasasının 171. Maddesinde “Devlet, milli ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirler alır. Kooperatifler, devletin her türlü kontrol ve denetimine tabi olup, siyasetle uğraşamaz ve siyasi partilerle işbirliği yapamazlar.” (1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982; madde: 171). 1961 Anayasasında kooperatiflerle ilgili genel bir şablon mevcutken 1982 Anayasasında daha belirgin bir çerçeve çizilmiştir. Devlet kooperatifçiliği desteklerken ilk önceliği milli ekonominin menfaatleri olacak ve kooperatif üyelerinin siyasi partilerle ve siyasetle bir bağlantısı bulunmayacaktır. Kooperatiflerin siyaset yasağı, siyasi partilerle işbirliği yapamayacağı ve devletin denetimine tabi olduğu hükümler 1996 yılında anayasadan çıkarılmıştır(Hazar, 1997).

2.6 Kalkınma Planlarında Kooperatifçilik

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kalkınma planlarında kooperatiflere büyük önem verilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-1967) toplumu kalkındırma stratejisine önem verilmiştir. Tarımsal kooperatiflerin sorunları ve çözüm yolları ile ilgilenecek Köy İşleri Bakanlığı kurulmuştur. Kooperatifçiliğin tarım alanında kalkınma için

gerekli olduğu kabul edilerek, küçük ve orta büyüklükte üreticilerin üretimde bulunması, ürünlerinin değerlendirilmesinde büyük şirketlerle yarışabilmesi için kooperatiflerin desteklenmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur(Koç, 1995).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1968-1972) Türkiye'de kooperatiflerin sorunlarına çözüm bulması için toplana ihtisas komisyonu mevcut yasaların ülkelerin sosya-ekonomik gelişmesine cevap verecek nitelikte olmadığı belirlenmiş ve tüm kooperatiflerin çıkarılacak tek bir yasa altında toplanması istenmiştir. Kredi güçlükleri ön planda tutularak bunların makine, donanım ve kredi ihtiyaçlarını karşılayarak, pazarlama da işletmecilik şartlarına göre yürütülebilme için kooperatiflerin teşvik ve desteklerine ilişkin tedbirlere yer verilmiştir(Koç, 1995).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977) önceki dönemlerde kooperatifçiliğe verilen teşviklerin yanlış anlaşıldığı ve bu yanlış anlaşılardan dolayı kooperatif kuruluşlarında astronomik rakamlara ulaşıldığı ve sağlıksız bir gelişmeden söz edilmiştir. Ayrıca bu dönemde Kooperatifçilik Politikaları Özel İhtisas Komisyonu kooperatiflerin sorunlarını "tarım, tarım dışı ve özel" olmak üzere üç başlık altında incelemiştir. Kooperatifçilik bankasının kurulması önerilmiştir. Türk-iş'e bağlı sendikalar kooperatifçiliği desteklemeyi kabul etmiş ve Türk-iş ile AAFLI'nın (Asian-American Free Labour Institute) yardımı ile 1975 yılında kooperatif fonu kurulmuştur. Tüketim kooperatiflerin bölgesel örgütlenmelerini sağlamak amacıyla Amerikalı uzmanların çalışmalarıyla Ankara'da TÜKOBİRLİK(Ankara Tüketim Kooperatifleri Birliği) kurulmuştur(Başar, 1983).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979-1983) bu dönemde kooperatifçilik önceki plana göre daha önem kazanmıştır. Özel ihtisas komisyonu raporunda tarımsal işletmelere verilen destekleme alımlarının kooperatifçilik yönünden değerlendirme yapılmış ve sözü edilen politikaların Türkiye'de küçük tarımsal işletmelere bir yarar sağlamadığı saptanmıştır. Ayrıca kamu kuruluşları arasındaki koordinasyon eksikliği sebebiyle çelişkili uygulamaların mevcut oluşu ve tek amaçlı ve küçük ölçekli kooperatiflere ağırlık verilmesi sonucu kaynakların etkin dağılım göstermediği rapor edilmiştir(Başar, 1983).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1985-1989) bu dönemde kooperatiflerle ilgili kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Kooperatifler kanunu, tarım satış ve tarım kredi kooperatifleri kanunlarında düzenlemeler yapılarak yürürlüğe konmuştur.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1990-1994) tarımda üretim, pazarlama ve hizmet yönünden üretici örgütlenmelerinin yetersiz olduğu belirtilmiştir. Hayvancılık kooperatiflerinin ülke genelinde yaygın olmayışı temel sorun olarak gösterilmiştir. Planda üretici birliklerinin kurulması ve kooperatiflerin geliştirilmesi özendirilecektir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000) altıncı planla paralel bir seyir izlemiştir. Hayvancılık kooperatiflerinin az olmasından ve kooperatifçiliğin özendirilmesinden bahsedilmiştir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005) kırsal örgütlenme çeşitliliği ve bu çeşitlilik içinde kooperatiflerin varlığından bahsedilmiştir. Tarım satış kooperatiflerini özerkleştiren 4572 sayılı kanun bu plan döneminde kabul edilmiştir.

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2007-2013) plan Avrupa Birliği üyelik sürecine katkı sağlayacak şekilde temel bir strateji dokümanı şeklinde hazırlanmıştır. AB mali takvimi dikkate alınarak yedi yıl üzerinden oluşturulmuştur. AB katılım süreci 50. maddesinde üyelik sürecinin toplumun bütün katmanlarını etkileyeceği ifade edilmiştir. Katılımın, katılımcı bir şekilde olabilmesi için işçi, işveren ve sivil toplum kuruluşları (STK) üyelik sürecine aktif katılım sağlanacaktır. Madde 273'de STK'ların yoğun göç ve çarpık kentleşmeden ortaya çıkan uyum problemi çözmede yardımcı olacağı ifade edilmiştir(DPT, 2006).Bu çerçevede kooperatiflerinde bir STK olarak AB üyelik sürecine katılmaya ortaklarını hazırlayarak katkıda bulunabilirler. Kentleşme olgusu sonucu ortaya çıkan problemlerin çözümüne yardımcı olabilirler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL FİNANSAL KRİZİN KOOPERATİFLER ÜZERİNE ETKİSİ

3.1 2008 Küresel Finansal Krizin Dünyadaki Kooperatiflere Etkisi

ICA tarafından 2013 yılında hazırlanan “Dünya Kooperatif Veri Tabanı Raporu”na göre 56 ülkede, 2032 kooperatifin, toplam satış işlemleri 2578 milyar dolardır. Bu kooperatiflerin sektörlere göre dağılımı incelerseniz eğer; .Dünyada mevcut kooperatiflerin %32’si tarım ve gıda, %25’i sigorta, %18’i toptan ve perakende ticaret, %9’u sanayi, %6’sı bankacılık ve finansal hizmetler, %6’sı diğer servisler, %3’ü sağlık ve sosyal bakım, %1’i çeşitli hizmetler altında faaliyet göstermektedir(ICA, 2015).

Kooperatifler sadece ortaklarına değil aynı zamanda ekonomiye de yaptıkları katkı açısından önemlidir. Tarımsal kooperatiflerin GSMH’den aldığı pay 2009 yılında Brezilya’da %40, Kenya’da %45, İran’da %6 olmuştur. Aynı yıllarda kooperatiflerin Finlandiya’da et üretiminin %74’ünü, süt üretiminin %96’sını sağlamıştır. Fransa’da kooperatifler bankası banka kredilerinin %60’ını karşılamaktadır. Polonya’da ise sütün %75’ini kooperatifler tarafından pazarlanmaktadır.

Bugün, AB genelinde toplam 125 bin kooperatif bulunmaktadır. Bunların %25,6’sını tarım kooperatifleri oluşturmaktadır. 125 bin olan kooperatif sayısının yaklaşık 70 milyon ortağı bulunmaktadır. Bunun %34,3’ünü Tarım Kooperatif ortakları oluşturmaktadır(Mülayim, 2006). 1895 yılında kurulan ICA dünyadaki kooperatifleri birleştiren “Global-300” başlıklı bir projeyi, bağımsız bir sivil toplum örgütü olan kooperatif işletmelerinin önemine dikkat çekmek ve ülkelerin ekonomi ve sosyal

gelişmelerine yapılan katkıları göstermek için kooperatiflerde değerlendirmenin iş hacimlerine göre yapılması amacıyla yayınlamıştır. Ayrıca, iş dünyasına yönelik yayın yapan ve istatistiki çalışmalara önem veren bir dergi olan Fortune ve düzenli yayın yapan “Global-500”listesindeki şirketleri sıralanmaktadır(GTB, 2012).

3.1.1 ICA Global-300 Raporları

Kooperatiflerin ICA’ya bildirdikleri 2006 yılı ciroları esas alınarak 2008 yılı Global-300 Raporundaki listesinde National Federation Of Agricultural Co-Operativ eAssociations (Zen-Noh)kooperatifi birinci olmuştur. Japon Tarımsal Kooperatifler Ulusal Federasyonu 56,408 milyar dolarlık 2006 yılı cirosu ve 15,929 milyar dolarlık 2006 yılı varlıklar mevcuttur. Bu kooperatif 1972 yılında kurulmuş olup, Ağustos 2015 itibariyle 1000’i aşkın kooperatif birliğini bünyesinde bulundurmaktadır.İkinci sırayı National Mutual Insurance Federation of Agricultural Cooperatives almıştır. Japon Tarımsal Kooperatifler Sigorta Federasyonu (Zenkyoren) 47,880 milyar dolarlık 2006 cirosu ve 375,431 milyar dolarlık 2006 yılı varlıklar toplamı vardır. Üçüncü sırada bulunan Crédit Agricole Grup ise 38,473 milyar dolarlık 2006 cirosu ve 1 trilyon 821 milyar 856 milyon dolarlık 2006 yılı varlıkları toplamına ulaşmıştır. National Agricultural Cooperative Federation (NACF) ise dördüncü sırayı almıştır. 2006 yılı toplam cirosu 5,9 milyar dolar ve toplam varlıkları ise 246,7 milyon dolardır. Beşinci sırayı ise bir Çin kooperatifi olan China National Agricultural Means of Production Group Corporation (CNAMPGC) almıştır(GTB, 2012).

ICA 2008 Raporunda bir önceki döneme göre sigorta, bankacılık sektörü ve perakendecilik sektöründe faal olan kooperatiflerin varlıklarıyla birlikte cirolarını da artırdıkları görülmektedir.

Tablo 3. IICA Global-300 2007-2008 Yılı Listelerinde Yer Alan İlk Beş Kooperatif

Kooperatiflerin ünvanı	Sektör	Kuruluş yılı	Ciro		Varlıklar		ICA 300	
			2005	2006	2005	2006	2007	2008
Zen-Noh	Gıda&Tarım	1948	3,4	6,4	18,3	15,9	1	1

Zenkyoren	Sigorta	1951	6,8	7,9	406,2	375,4	2	2
C.AgricoleGroup	Finans	1897	0,7	8,5	1.385,6	1.821,8	3	3
NACF	Finans	1961	4,6	5,9	199,8	246,7	4	4
CNAMPGC	Gıda&Tarım	1982	1,6	23	11	10,9	6	5
Nationwide MIC	Sigorta	1925	4,4	1,8	116,2	158,3	5	6

Kaynak: ICA Global-300 2008 Yılı Raporu

ICA 2008 Raporu incelendiğinde, listede birinci sırayı “EUREKO” almaktadır. Achmea grubuna ait olan bu şirket 11 ülkede sigorta ile finans sektöründe faaliyet göstermekte olup, istihdam sayısı yirmi binden fazladır. Bu kooperatif işletmesi Hollanda’dır. İkinci sırada ise Finlandiya’da faaliyet gösteren Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta Corporation (SOK Corporation) olmuştur. Bu kooperatif ise perakende sektöründe faaliyet göstermektedir. Yine bir Hollanda kökenli kooperatif işletmesi olan ve üç milyondan fazla bireye sağlık sigortası hizmeti veren VGZ-IZA-Trias’ın gerçekleştirdiği görülmektedir. Yükseliş sıralamasında dikkatleri üzerine toplayan ilk beş kooperatife ilişkin bilgiler aşağıdaki Tablo 3.2’de özetlenmiştir.

Tablo 3. 2ICA Global-300 2008 Yılı Listesindeki Yükselişte Olan Kooperatifler

Kooperatiflerin ünvanı	Sektör	Kuruluş yılı	Ciro		Varlıklar		ICA 300	
			2005	2006	2005	2006	2007	2008
Eureko	Sigorta	1992	7,3	18,9	98,6	114	3	9
SOK Corporation	Perakende	1904	4,9	9	2,2	2,8	50	29
VGZ-IZA Trias	Sağlık	1992	1,6	8,6	1,4	5,4	145	30
OP BankGroup	Bankacılık	1902	1,8	3,1	52,5	78,5	128	82
Tereos	GıdaTarım	2004	2,1	2,9	2,6	3,6	112	90

Kaynak: ICA Global-300 2008 Yılı Raporu

3.1.2 Fortune Global-500 Raporları

Bir Fransız bankası olan, CreditAgricole söz konusu listede en üst sıradadır. Bu kooperatif işletmesi 2011 yılında 43. sırayı 105 milyar dolarlık ciro yaparak almıştır.

Co-operative Group, ise 2010 yılında listeye yeni dahil olmuştur. Bu kooperatif İngiliz tüketicileri tarafından kurulmuştur ve faaliyet alanı oldukça geniştir. İsviçreli kooperatif “Coop” ise ortaklarının tüketim ihtiyaçlarını karşılamak için faaliyet gösterip kendine ait birçok markası olan kooperatiftir. Küreselleşmeyle birlikte yaşanan rekabet ortamında kooperatiflerle diğer işletmeler arasındaki durumu tablo aracılığıyla görmek daha mümkün olacaktır (GTB, 2012). Tablo 3.3’de 2006-2011 yılları arasında sıralama da yer alan kooperatiflere ait verileri bir tablo halinde sunulursa:

Tablo 3.3 2006-2011 yıllarında Fortune Global 500 Listesinde Yer Alan Bazı Kooperatifler

Kooperatiflerin ünvanı	Kooperatiflerin Yıllara Göre Listedeki Yeri Ve Ciroları						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
CreditAgricole	19	18	23	46	36	43	Sıra
	110,7	128,4	138,1	103,5	106,5	105	Ciro
DZ Bank	167	165	229	245	212	278	Sıra
	34,5	37,7	33,3	33,4	34,6	33,6	Ciro
Rabobank	183	175	147	165	225	286	Sıra
	31,6	36,4	47,3	45,2	33,3	32,6	Ciro
EdekaZentrale	424	338	365	391	261	324	Sıra
	15,	20,7	22,9	23,3	29,9	29,3	Ciro
CHS	-	-	490	257	317	384	Sıra
	-	-	17,2	32,1	25,7	25,2	Ciro
Groupama	303	316	314	439	323	20	Sıra
	21	22,4	25,8	21	25,5	23,1	Ciro
Migros	409	451	445	379	374	404	Sıra
	16,3	16,4	18,9	23,7	22,9	24	Ciro
Nationwide	294	318	364	463	423	127	Sıra
	21,8	22,2	22,9	19,8	20,7	20,2	Ciro
Co-operationGroup	-	-	-	-	444	476	Sıra
	-	-	-	-	19,4	20,5	Ciro
Coop	-	-	-	-	493	-	Sıra
	-	-	-	-	17,2	-	Ciro
Toplam ciro	249,8	284,2	326,4	302	335,7	313,5	

Kaynak: Fortune Global 500 Listeleri

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 2008 küresel finansal krizin kendini hissettirdiği 2008 ve 2009 yıllarında toplam ciroda azalışlar meydana gelmiştir. 2010 yılında kooperatif işletmelerinin ekonomik güçlerinin arttığı görülmektedir. Bu kooperatiflerin 2010 yılındaki toplam ciro 335,7 milyar dolardır. 2011 yılında

listedeki kooperatiflerin bazılarında ciro artışı olsa da toplama baktığımızda 313,5 milyar dolarda kalmıştır.

Ülkelerin kooperatif sayılarına bakarsak eğer ICA 2008 raporunda Amerika en çok kooperatifle ilk sırayı alan ülke durumundadır. Raporda 67 Amerikan kooperatifi olup, 150,057 milyar Dolarlık ciro toplamları ile ilk sırada yer almaktadır. Fransa'nın ise listede yer alan 45 kooperatifinin toplam 197,583 milyar Dolarlık Ciroyu ile kooperatiflerin en etkin faaliyet gösterdiği ülkedir. Japonya da ise 13 kooperatifin toplamda 142,752 milyar dolarlık ciroya sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. ICA 2008 Raporunda yer alan ve aşağıdaki tabloda belirtilen 10 ülkeye ait toplam 248 kooperatif işletmesi, 2006 mali yılı sonu rakamıyla 913 milyar Dolar'a yakın bir ekonomik hacim yaratmaktadır. Bu raporda yer alan 300 kooperatifin ise toplam 1 trilyon 118 milyar 20 milyon Dolarlık ciroya sahip olduğu düşünüldüğünde bu rakamın yaklaşık %82'sini oluşturan on ülkenin kooperatifçilik sektörünün yakaladığı ekonomik güç daha iyi anlaşılacaktır(GTB, 2012).

Bu çerçevede kooperatifçilik sektörünün ülke ekonomisindeki yerini görmek için Dünya Bankası'nın resmi internet sitesindeki 2006 yılı GSYİH rakamlarıyla ICA 2008 Raporunda bulunan listede en fazla kooperatife sahip ülkeler ile bu kooperatiflerin toplam cirolarını karşılaştırırsak açıkça görebiliriz.

Tablo 3. 4ICA 2008 Yılı Listesinde Yer Alan Kooperatiflerin Ülke Ekonomilerindeki Yeri

Ülke	Kooperatif sayısı	Kooperatiflerin 2006 yılı toplamları(milyar \$)	2006 GSYİH (milyar \$)	Oran (yüzde)
ABD	67	150	13.336,2	1,1
Fransa	48	197,5	2.226,1	8,7
İtalya	29	50,9	1.863,3	2,7
Almanya	27	139,4	2.918,5	4,7
İngiltere	22	55,3	2.439,4	2,2
Hollanda	17	81,0	677,6	11,9
Japonya	13	142,7	4.362,5	3,2
Finlandiya	9	33,6	207,7	16,2
Kanada	9	23,9	1.278,6	1,8
İsveç	7	38,1	391,2	9,7
Toplam	248	912,8	29.741,6	3

Kaynak: ICA Global-300 2008 Yılı Raporu

Tablo 3.4’de görüldüğü üzere Fransız, Amerikan, Japon ve Alman ekonomilerinde kooperatiflerin oldukça fazla önemli olduğu anlaşılmaktadır. Finlandiya, Hollanda ve Fransa’daki kooperatif işletmeleri GSYİH’deki payları dikkate alındığında ise ön plana çıkmaktadır (GTB, 2012). Tablo incelendiğinde dikkat çeken bir diğer nokta ise bu on ülkenin sadece ICA Global-300 2008 yılı listesinde yer alan kooperatif işletmeleri dikkate alınsa bile, kooperatiflerin yarattıkları ekonomik büyüklük, tabloda yer alan on ülkenin toplam GSYİH rakamının %3’ünü oluşturmaktadır. Tabloya baktığımızda ortalama bir oran elde ederiz ve bu orandan daha fazla orana sahip ülke ekonomilerinde kooperatifçiliğin rolünü ve bunun ekonomiye yansımaları en açık biçimde görebiliriz.

Tablo 3. 5 Ülkelerin GSYİH’sı ve Kooperatiflerin Ciroları Karşılaştırması

ÜLKELER VE KOOPERATİFLER	VE	KOOPERATİFLERİN 2006 YILI CİRO TOPLAMLARI / ÜLKELERİN 2006 YILI GSYİH RAKAMLARI (MİLYAR \$)	
Portekiz	201	Kuveyt	101,6
Fransız kooperatifleri	197,6	Hollanda kooperatifleri	81,1
Venezüella	183,7	Kazakistan	81
Kolombiya	163,1	Slovak cumhuriyeti	69,1
Malezya	156,5	Fas	65,6
Amerikankooperatifleri	150,1	Libya	56,5
Nijerya	146,9	İngiliz kooperatifleri	55,3
İsrail	145,8	İtalyan kooperatifleri	51
Singapur	145,1	Irak	45,1
Japon kooperatifleri	142,8	Slovenya	39
Çek cumhuriyeti	142,6	İsviçre kooperatifleri	38,2
Alman kooperatifleri	139,4	Finlandiya kooperatifleri	33,7
Pakistan	127,5	Suriye	33,4
Romanya	122,6	Tunus	31
Cezayir	117,2	Kanada kooperatifleri	24
Yeni Zelanda	110,6	Kenya	22,5
Ukrayna	107,7	Tunus	22,4
Mısır	107,5		

Kaynak: ICA Global-300 2008 Yılı Raporu ve Dünya Bankası

Kooperatiflerin ülke ekonomisi açısından ne kadar önemli olduğunu farklı açıdan gösterirsek tablo da ülkelerin 2006 yılı GSYİH rakamları verilmektedir. ICA 2008 listesinde yer alan kooperatiflerin ekonomiye sağladıkları katkının büyüklüğü ile ülkelerin GSYİH’si karşılaştırıldığında kooperatif sektörünün yarattığı ekonomik hacmin bazı ülkelerin GSYİH’sından büyük olduğu görülmektedir. ICA 2008 listesinde yer alan kooperatiflerin toplam ciroları Nijerya, İsrail, Singapur, Çek Cumhuriyeti, Pakistan, Romanya, Mısır, Slovenya gibi birçok ülkenin GSYİH rakamlarını geride bırakmışlardır. Bu listede 197,583 milyar Dolar ile en yüksek

ciroya sahip Fransız kooperatifleri, aşağı yukarı Portekiz ile başa baş bir ekonomik büyüklüğe ulaşmışlardır.

Bugün, dünyanın pek çok yerinde yerel, bölgesel ve küresel seviyede bir kooperatif yapısı içerisinde bulunan kooperatifler, pek çok uluslu şirketten daha etkin bir performansa sahiptirler(GTB, 2012). Dünya ekonomik reformunun 2006'daki verilere göre, kooperatifler dünyanın önde gelen en rekabetçi ekonomilerinde en başarılı ekonomik performansı gösteren kurumlar içinde ilk sıralarda yer almaktadır. Finlandiya'nın GSYİH'sının %21.1'sini, Yeni Zelanda'nın GSYİH'sinin %17.5'nu, İsviçre'nin GSYİH'sinin % 16.4 İsveç'in GSYİH'nin %13.0'ü kooperatifler üretmektedir. Söz konusu kooperatifler genellikle 50 ya da 100 yıllık geçmişe sahiptirler. Bu kooperatiflerin toplam cirosu 1 trilyon ABD Doları (755 milyon Euro) olup, dünyanın 9. gelişmiş ekonomisi olan Kanada'nın 979 milyar dolar olan GSYİH bedeline yakın bir bedeldir. Kooperatifleri faaliyet alanına göre ayırarak yaparsak, 300 kooperatif üyesinin %33'ü tarımsal ürünler, %25'i toptan ve perakende satış, %40'ı finansal konularda faaliyet göstermiştir. 2004 verisine göre dünyanın önde gelen ilk 10 kooperatiflerinden biri olan, Nation wide Insurance Cooperative, ulusal sigorta şirketi, dünyanın en rekabetçi ve serbest piyasa ekonomilerinden biri olan ABD'ye ait olması, kooperatiflerin ekonomi içindeki başarısını kanıtlar niteliktedir(ICA, 2007).

Cooperative Europa, Avrupa'daki 42 ülkeden 37'sinde faaliyet göstermektedir. 250.000 iktisadi teşebüsü, 160 milyon üyeyi ve 5.4 milyon işin ekonomik ve sosyal değişimini temsil etmektedir(CooperativeEuropa, 2010). Uluslararası Sanayi, Esnaf, Sanatkarlar, Servis Organizasyonları, (International Organization of Industrial, Artisanaland Service Cooperatives(CICOPA) tarafından yapılan 2008 yılından itibaren kendini hissettirmeye başlayan kriz karşısında, gelişmiş ekonomilerin ve oradaki işçi ve sosyal kooperatiflerin etkisini ölçen araştırmada ise şu sonuçlar ortaya çıkmıştır: İtalya'da 2007 yılında sosyal kooperatiflerin ciro miktarında % 9 oranında bir artış gerçekleştirmişken, krizin kendini daha çok hissettirdiği 2008 yılında kooperatiflerin cirolarında ciddi anlamda bir düşüş görülmemiştir. Yine 2008 yılında Romanya, Slovakya, Bulgaristan ve İtalya gibi ülkelerde, sektörel bazda bakıldığında tekstil sektöründeki kooperatiflerde ciddi bir krizle karşı karşıya kalmamışlardır. Öte yandan, CICOPA üyeleri ve CICOPA üyelerinin yan kuruluşlarının hiç birinde

kapanma görülmemiştir(CICOPA, 2009). Bu başarının sebebinde güvenlik ve esnekliğin bir araya getirme becerisine ait oldukları bilinmelidir. Özellikle sürdürülebilir işlerin yaratılmasında, ürünlerin, servislerin ve üretim süreçlerinin modernize edilmeleri de etkin rol oynamıştır(Altınkaya, 2010).

Küreselleşen dünyada ekonomik değişmelerle kültürel değişimler paralel bir gelişme göstermekte olup, bu durum iş performansındaki iyileşmenin önemini ve daha güçlü bir kooperatif kimliğini öne sürmüştür.İstenilen durum ise kooperatiflerin ekonomik başarıları ile yönetimdeki başarılarının da eş değer olmasıdır. Yani kooperatifler daha demokratik kooperatif ortakları da daha aktif olması için çalışmalar yapılmaktadır.ICA kooperatiflerde yeniden yapılanma düşüncesini 1992 yılında ortaya koymuştur(ICA, 2007). Kooperatiflerin ilk zamanlardan bugüne kadar dünyada genel kabul görmüş olgusu karşılıklı sosyal ve ekonomik çıkarları doğrultusunda kişilerin bir araya gelmesi ile oluşmuş kurumlar olarak kabul görmektedir. ICA'nın da açıklamasına göre, kooperatifler tüketiciler, üreticiler ya da çalışanlarca sahip olunan ve demokratik kontrol sağlanan işletme organizasyonlarıdır. Bu nedenle 1963 yılında Lambert kooperatifi bir iktisadi girişim şeklinde kurulmasına karşın üyeleriyle birlikte toplumun ihtiyaçlarını demokratik bir biçimde karşılamak üzere kurulan girişim olarak tanımlamaktadır(Altınkaya, 2010).

Daha da geriye gidildiğinde Robert Owen, İngiltere'de "Kooperatiflerin babası" olarak kabul edilmiş sadece kooperatif kurmanın yasal ve ekonomik gerekçeleriyle birlikte kooperatife ortak olmanın felsefesini de oluşturmuştur(Pathakand Kumar, 2005). Dr.King, Owen'in düşüncelerinin halk tarafından kabul görmesinde büyük katkıda bulunmuş ve Rochalde Öncüleri ile birlikte, kooperatiflerin başarılarını daha da artırmak için uzun ve dikkatli çalışmalar yapmışlardır. Çalışmaların neticesinde açık ve gönüllü üyelik, demokratik kontrol, sermaye ve karların paylaşımına ilişkin kurallar ortaya konmuştur. Daha sonra bu pratik kurallara eğitim ve kooperatiflerin diğer kooperatiflerle işbirliğini de ICA da eklemişlerdir(Altınkaya, 2010).Kooperatiflerin başarılı olmalarının yolu bu prensipleri uygulamalarıdır. İsveç'teki Coompanion, İspanya'nın Mondragon, İtalya'nın Trento Kooperatifler Birliği'ne bağlı kooperatifler de ABD ve İngiltere'deki diğer başarılı kooperatifler gibi ekonomik manada etkileyici performans sergilemektedirler. Sadece Mondragon,

2008'deki 32.840 milyon Euro'dan, 2009 yılında 33.499 milyon Euro'ya çıkarmayı başarmıştır. Bu kooperatifler kriz ortamlarında kooperatifler ile kooperatif üyeleri arasındaki ilişkiyi dikkate alarak daha başarılı ve etkin olmaları için eğitimi geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmışlardır(Altınkaya, 2010).

2008 krizinin finansal merkezli bir kriz olduğu düşünülürse, Kooperatif bankalarının etkilenmemesi ilginçtir. Kooperatif bankalarının genellikle bölgesel bir özellik gösterirken, özellikle kooperatifin üyeleri ile kooperatif bankaları arasındaki güven, krizden etkilenmemesinin tek sebebi olarak değerlendirilebilir. İngiltere'deki kooperatiflerin krizden etkilenmemesinin sebebi ise yüksek riskli yatırımlara girmemeleri ve yatırımlarda etik değerlendirme politikalarını izlemelerindedir(CICOPA, 2009). Sadece Avrupa'da değil, benzer bir performansı dünyadaki diğer kooperatiflerde göstermiştir(Altınkaya, 2010).

Örnek gösterilen durum arasında birçok ticari bankanın faaliyetlerine son vermiş ya da birleşme yoluyla faaliyetlerini sürdürmeye çalışmış olmalarına karşın kooperatif bankalarının finansal kökenli bu krizden etkilenmeden çıkmış olmalarıdır. 2009 yılında ILO'nun (Uluslararası Çalışma Örgütü) yaptırdığı “Kriz Dönemlerinde Kooperatiflerin Krize Dayanıklılığı” araştırmanın sonucunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kooperatiflerin kriz zamanında birkaç istisna dışında krizden etkilenmeden çıktığına vurgu yapılmıştır(GTB, 2012).

3.2 2008 Küresel Finansal Krizin Türkiye'deki Kooperatiflere Etkisi

Başlangıcı ekonomik sorunlar ile sosyal sorunlara çözüm amacıyla gelişen kooperatifçilik batı ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de önemli bir işletmecilik modelidir. Günümüzde kooperatiflerin 8 milyona yakın ortağı vardır. Toplumsal ve ekonomik sebebiyetten dolayı kooperatifçilik ilk olarak tarımsal alanlarda ortaya çıkmış, uzun yıllar tarımsal kooperatifçilik şeklinde gelişmiştir. Ancak, ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar, ekonomik ve sosyal yapıda meydana gelen değişiklikler ve başta konut/işyeri inşaatı olmak üzere taşımacılık, tüketim, kredi-kefalet gibi alanlara da yayılmıştır(Özcan, 2007).

Günümüzde 2014 yılı verilerine göre GTB, GTHB ve ÇŞB'nin görev ve sorumluluk alanında faaliyet gösteren 35 ayrı türde 72.563 kooperatif bulunmakta olup, bunların ortak sayıları toplamı ise 7.373.224'tür.

Tablo 3. 6Türkiye'deki Kooperatif Türleri Ve Ortak Sayıları

Kooperatif Türleri	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Konut Yapı Kooperatifi	44.910	1.655.098
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	7.534	805.368
Taşıma Kooperatifi	6.491	187.277
Tüketim Kooperatifi	2.617	234.797
Sulama Kooperatifi	2.381	282.867
Tarım Kredi Kooperatifi	1.625	1.054.340
Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	1.617	92.706
Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	1.094	131.493
Kredi Kefalet Kooperatifi	994	648.743
İşletme Kooperatifi	640	114.422
Su Ürünleri Kooperatifi	549	30.632
Üretim Pazarlama Kooperatifi	428	18.845
Turizm Geliştirme Kooperatifi	360	18.908
Temin Tevzi Kooperatifi	305	24.221
Tarım Satış Kooperatifi	304	402.289
Küçük Sanat Kooperatifi	295	8.783
Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatifi	177	2.876
Bağımsız Tarım Satış Kooperatifi	15	9.000
Eğitim Kooperatifi	46	2.780
Yaş Sebze Meyve Kooperatifi	37	3.142
Pancar Ekicileri Kooperatifi	31	1.564.320
Karayolu Yük Taşıma Kooperatifi	27	689
Yayıncılık Kooperatifi	25	588
Yardımlaşma Kooperatifi	19	13.909
Kadın Girişimci Üretim Kooperatifi	13	105
Tedarik Kooperatifi	7	599
Hamal Taşıma Kooperatifi	6	522
Sigorta Kooperatifi	5	63.638
Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi	4	171
Elektrik Enerjisi Üretim Kooperatifi	2	14
Sağlık Hizmetleri Kooperatifi	1	37
Basın Yayın İletişim Kooperatifi	1	23
Deniz Yük Taşıma Kooperatifi	1	8
Hizmet Kooperatifi	1	7
Araştırma Geliştirme Kooperatifi	1	7
Toplam	72.563	7.373.224

Kaynak: GTB, GTHB ve ÇŞB

Kooperatifleri tarım açısından ikiye ayırırsak ülke genelinde yaklaşık 72.563 kooperatiften yaklaşık 10.000'inin tarımsal amaçlı, 62.000'inin tarım dışı amaçlarla kurulmuş olduğu görülmektedir. Kooperatifler içinde sayıca en fazla sayıya sahip olan tür ise konut yapı kooperatifleridir. Toplam 44.910 konut yapı kooperatifi bulunmaktadır ki, bu rakam toplam kooperatif sayısı içinde yaklaşık yüzde 61'dir. Ortak sayısı bakımından da yine konut yapı kooperatifleri ilk sıradadır. Toplam

7.373.224 kooperatif ortağından 1.655.098 kişi konut yapı kooperatifi ortağıdır. Kooperatif ve ortak sayıları ile ilgili ayrıntılı analizler yapıldığında, tarımsal amaçlı kooperatiflerde kooperatif başına düşen ortak sayısının daha fazla, tarım dışı kooperatiflerde ise daha az olduğu görülmektedir. Ülkemizde az ortaklı kooperatif yapısı kooperatifçiliğinin genel karakteristiğidir.

2008 küresel finansal kriz sonrası kooperatiflerde de kurulan ve kapanan kooperatif sayılarına baktığımızda değişimler görülmektedir.

Tablo 3. 7 Kurulan ve Kapanan Kooperatifler

Yıllar	Kurulana kooperatifler	Kapanan kooperatifler
2000	1161	35
2001	857	48
2002	820	172
2003	708	264
2004	1405	359
2005	1665	398
2006	209	1800
2007	118	1941
2008	309	1851
2009	1152	1841
2010	1547	2042
2011	1033	1896
2012	877	1895
2013	915	1862
2014	1005	1820

Kaynak: TÜİK ve TOBB

Kapanan kooperatif sayılarıyla, açılan kooperatif sayısında bir paralellik durum söz konusudur. Kooperatiflerin kapanma amaçları farklılık arz etmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2006-2009 yılları ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) 2010-2014 yılları verilerine göre sayı olarak fazla olan yapı kooperatiflerinde kapanma da diğer kooperatif türlerine göre yüksektir.

Burada önemli nokta diğer şirket türünde olduğu gibi kooperatiflerde ekonomik sebepler yüzünden piyasadan çekilme söz konusu değildir. Özellikle yapı kooperatifleri kooperatifin amacının gerçekleşmesi yani inşaatların tamamlanması ile kapanmaktadır. Diğer kooperatiflerde ise, kooperatiflerin bekleneni gerçekleştirmemesi veya başka kooperatifle birleşmeleri gibi durumlar söz konusu olabilmektedir. Ancak, tüketim kooperatiflerinin özellikle perakende sektöründe

faaliyet gösterenlerin kooperatiflerin kuruluş sayılarındaki düşüş ve kapanış sayılarındaki artış, sektörde rekabet edememeleri nedeniyle gerçekleşir(GTB, 2012). Bu durumda en çok kurulan kooperatifler yapı kooperatifleri, tarımsal kooperatifler ve taşıma kooperatiflerdir. Diğer kooperatiflerin kuruluş bu kooperatiflere göre daha azdır. Enerji sektöründe kooperatif kuruluşu hiç gerçekleşmemiştir. Kooperatifçiliğe Türkiye’de katılım oranı % 10-12 arasında kabul edilir.

Tablo 3. 8Hukuki Durumu Kooperatif Olan Girişim Sayıları

Yıllar	Hukuki durumu kooperatif olan girişim sayıları
2006	48.498
2007	46.749
2008	47.667
2009	41.399
2010	37.279
2011	39.416
2012	39.479
2013	32.022

Kaynak: TÜİK

TÜİK’in yıllık iş kayıtları verilerine göre hukuki durumu kooperatif olan girişim sayılarına bakıldığında krizin etkisinin 2009 yılında kendini gösterdiği görülmektedir. 2008 yılında 47.667 kooperatif girişimi mevcutken bu durum 2009 yılında 41.399 olmuştur. 2011 yılında ise bir önceki yıla göre girişim sayısında bir artış gözlenmektedir.

3.2.1 Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin Genel Görünümü

Tarımsal uğraş insanlık tarihi kadar eski olduğundan insanlar bu dönem içerisinde sürekli dayanışma ve işbirliği içinde olmuşlardır. Zamanla tarımsal ürünlere ihtiyaç duyan bir kesimin ortaya çıkması, tarımsal üretim yapısının da değişmesine neden olmuştur. Üretim artışıyla birlikte pazarlama sorunu da beraberinde gelişme göstermiştir. Değişen koşulların yarattığı sorunlar karşısında, çiftçiler bir araya gelerek yardımlaşma anlayışı ile bu sorunlara çözüm arayışı içerisine girmişlerdir. Buda kooperatifçiliği gerekli kılmıştır. Tarımda üretim faaliyeti diğer sektörlerden farklı olarak doğa koşullarıyla sınırlandırılmış olması arz esnekliğinin düşük olmasına neden olmuştur(Rehber, 2011). Tarımsal ürünlerin arz ve talep esnekliklerinin düşük olması tarım sorunu olarak tanımlanmaktadır(Valentinov,

2005). Dünya genelinde kooperatifçilik tarihi ve uygulamaları incelendiğinde kooperatifçiliğin tarım alanında diğer sektör ve alanlara göre daha yaygın ve başarılı olduğu belirtilebilir (Rehber 2011). Tüccar ve sanayici karşısında üreticilerin pazarlık gücü kazanma isteği, tarımda kooperatifçiliğin temel nedenlerinden biri olmuştur. Bazı kooperatifçiler, özellikle tarımda kooperatifçiliğin yaygın olmasının temel sebebini kamu destekleri olduğunu belirtmektedirler (O'Connor, 2004).

Türkiye’de, ekonomik örgütlenmede en büyük payı tarımsal kooperatifler almıştır (Tanrıvermiş ve Demir, 2005). Bunun sebebi Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonominin tarım ağırlıklı olması ekonomik ve sosyal politikalarda ilk önceliğin tarıma verilmesindedir. Bu sebepten dolayı kooperatifleşme hareketi ilk olarak tarımsal amaçlı kooperatifler şeklinde kendini göstermektedir.

Literatürde kooperatiflerin sınıflandırılmasında mutabık kalınan bir yaklaşım bulunmamasıyla birlikte tarım ve tarım dışı kooperatifler şeklinde bir değerlendirme yapılabilmektedir. Türkiye’de tarım kooperatiflerini; Tarımsal Kalkınma, Tarım Satış, Tarım Kredi, Pancar Ekicileri, Tütün Tarım Satış, Yaş Sebze ve Meyve, Sulama ve Su Ürünleri Kooperatifleri şeklinde sınıflandırma yapabiliriz. Bu kooperatiflerden Tarım Satış, Tütün Tarım Satış, Yaş Sebze ve Meyve ile Bağımsız Tarım Satış Kooperatifleri GTB’na bağlıdır. Tarım kredi, Tarımsal Kalkınma, Pancar Ekicileri, Sulama ve Su Ürünleri ise GTHB’na aittir. Türkiye’de 35 ayrı türde 72.563 kooperatif ve 7.373.224 kooperatif ortağı bulunmaktadır. Bu kooperatiflerden tarımsal amaçlı kooperatifler aşağıdaki Tablo 3.9’da özetlenmiştir.

Tablo 3.9 Tarım Kooperatiflerinin Sayısal Büyüklükleri

Kooperatif türleri	Sayı	Ortak sayısı
Pancar Ekicileri Kooperatifleri	31	1.564.320
Tarım Kredi Kooperatifleri	1.625	1.054.340
Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri	7.534	805.368
Tarım Satış Birliği Kooperatifleri	289	393.292
Sulama Kooperatifleri	2.381	282.867
Su Ürünleri Kooperatifleri	549	30.632
Tütün Tarım Satış Kooperatifleri	61	17.751
Yaş Sebze ve Meyve Kooperatifleri	37	3.142
Bağımsız Tarım Satış Kooperatifleri	15	9.000
Tarım Sektörü Toplamı	12.522	4.160.712

Türkiye Toplamı	72.563	7.373.224
Tarımın Payı(%)	17,2	56,43

Kaynak: GTH, GTHB

Türkiye’de; tarımsal amaçlı kooperatifler kooperatif sayısının %17,2’si, kooperatif ortak sayısının %56,43’ünü oluşturmaktadır. Tarımsal kooperatiflerde kooperatiflerin sayıca en fazla olduğu kooperatif türü tarımsal kalkınma kooperatifleridir. Ortak sayısı bakımından en fazla olan kooperatif türü ise pancar ekicileri kooperatifidir.

Tarım kooperatifleri, ortaklarının ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak gayesiyle küçük ve orta ölçekli çiftçiler tarafından kurulan bir örgütlenme biçimidir. Tarım kooperatifleri model olarak Raiffeisen, Rochdale ve Fransız kooperatifçiliğinden doğmuştur. Kooperatifler girdi temini, pazarlama ve kredi gibi konulardan herhangi birinde faaliyet gösteriyorsa tek amaçlı kooperatifler olarak tanımlanabilir. Tek amaçlı kooperatiflere Tarım Satış Kooperatifi, Tarım Kredi Kooperatifi örnek verilebilir. Kooperatif birden fazla konuda ürün pazarlama, kredi temini, girdi alımı, arazi ve makinelerin kullanımı gibi alanlarda faaliyet gösteriyorsa çok amaçlı kooperatifler olarak tanımlanır. Çok amaçlı kooperatiflere ise Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri örnek verilebilir(İnan, 2004). Küçük üreticilerin finansman ihtiyacını karşılamak üzere oluşturulan memleket sandıkları aslında Türk kooperatifçiliğinin başlangıcını teşkil eder(GTB, 2012).

Cumhuriyetin ilk yıllarında kooperatifleşmeye önem verilmesi sebebiyle 1925 tarihli İtibari Zirai Birlikleri Kanunu, 1929 tarihli Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu, 1935 tarihli 2834 sayılı Tarım Satış kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ile 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kooperatifçilik hareketi temelde 1163 sayılı Kooperatifler Kanunuyla birlikte 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ve 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri kanunu hükümlerine göre yürütülmektedir.

2000 yılında yürürlüğe giren 4572 sayılı kanun ile tarımsal kooperatiflere kendi şirketini kurma yetkisi getirilmiştir. Tarım kredi kooperatifleri 1581 sayılı kanuna tabidirler. 237, 2332, 553 sayılı kanun hükmünde kararnamelerle mevzuatta gerekli

düzenlemeler yapılmasından sonra kooperatifler demokratik bir kimliğe bürünmüştür(Tanrıvermiş ve Demir, 2005).

Tarımsal kooperatiflerin ortak sayısının tarımsal aktif nüfusa oranı ise yaklaşık %105'dir. Türkiye için kooperatifçilik alanında sağlıklı veri elde etmek zordur. Yapılan bir belirlemeye göre kooperatiflerin payı, alet-ekipman sağlamada %15, ilaç sağlamada %10, gübre sağlamada %40 ve yemde %10'dur. Ürün işlemede ise sütte %3, şarapta %4,4, bitkisel yağda %10, zeytinyağında %6,8, meyve suyunda %5 dolayında, pazarlamada ise öncelikli ürünler durumunda olan pamuk, incir, kuru üzüm, ayçiçeği ve fındıkta %17 ile %60 arasındadır(Rehber ve Çetin, 1998).

Türkiye'de ürünlerin işlenmesinde kooperatiflerin payı %1 ile %10 arasında değişmektedir. Oysa bu durum AB ülkelerinde %30 ile %100 arasında değişmektedir(Mülayim, 2006). Türkiye'de 2009 verilerine göre yaklaşık 88 bin kooperatifin %15'ini tarım kooperatifleri oluşturmaktadır. 2014 yılı verilerine göre ise yaklaşık 72 bin kooperatifin 17,19'unu tarımsal kooperatifleri oluşturmaktadır. Ülkemizde kooperatifçiliğin genel karakteristiği az ortaklı yapı şeklindedir. Türkiye'de tarımsal kalkınma kooperatifleri özellikle hayvancılığın desteklenmesi ve kırsal kesimdeki küçük aile işletmelerinin ve az ortaklı kooperatiflerin gelirlerinin arttırılmasına hizmet etmektedir(Özdemir, Keskin ve Özudoğru, 2011).

Türkiye'nin karşılaştığı genel makro sorunlar yüksek enflasyon, yüksek faiz ve krizler diyebiliriz. Kooperatif işletmeleri bu sorunlardan etkilenmiş ve uzun dönemli uygulanabilir planlar oluşturamamış ve faaliyetler itibariyle zarar uğramıştır. Kooperatifler mali yönden zarar uğradığı için desteği devlette bulmuş ve bunun direk sonucu olarak devlet ile ilişkileri güçlenmiştir. Bu durum kooperatifçilik ilkelerine ters düşerken aynı zamanda kooperatiflerin kamu kuruluşu gibi algılanmasına sebebiyet vermiş ve mali yönden sürdürülebilirliğini negatif yönde etkilemiştir. Kooperatiflerde kamu müdahalesinin fazlaştığı dönemlerde hem finansal hem de stok maliyeti gibi kooperatiflerin gücünü aşan ve piyasalara zarar verip maliyetlerin yükselmesine sebep olmuştur.

Kriz dönemlerinde işsizliğin artmasının temel nedeni, özellikle büyük ölçekli işletmelerin krizle başa çıkamayıp faaliyetlerini kısıtlamaları ya da sona erdirmeleridir. Türkiye, yakın zamanda tüm dünyada etkisini gösteren mali krizden etkilenmeden çıkmıştır. Bunun sağlanmasında küçük ölçekli işletmelerin faaliyetlerini sürdürmeleri ve istihdamlarını korumaları etkili olmuştur.

Çıkış sebebi ne olursa olsun ekonomik ve mali krizler bütün sektörleri etkilemiştir. 1994 krizi sonucunda özellikle Tarım Satış Ve Tarım Kredi Kooperatiflerinde ürün alım miktarı azalmış, ürün alınamaması faaliyetleri yavaşlatmış, faaliyetleri düşmesi sonucu gelirler düşmüş ve kooperatifler mali kriz sarmalına girmişlerdir (Altınkaya, 2010). Ekonomik krizlerin etkisini azaltmak için yaşanan dönemin özelliklerine göre bir takım tedbirler alınmıştır. Bunlar genellikle kamu harcamalarının azaltılması ve gelirlerin artırılması şeklinde olmuştur. Program esaslı alınan tedbirler ise bir takvime bağlanarak eylem planı şeklinde uygulanmaya başlamıştır. Bu durum kooperatifleri de etkilemiştir. Ekonomik krizlerin kooperatifler üzerindeki etkisini ölçmek için kooperatif sayılarına, kooperatife üye olan kişilerdeki değişime, ekonomik ve sosyal faaliyetlerindeki azalışlara ve faaliyetlerin etkinliğine bağlı olarak işsizliğin artmasına bakılabilir. Nitekim 2001 krizi sonrasında Konut Yapı Kooperatifleri, Pancar Ekicileri Kooperatifleri, Tarım Kredi Kooperatifleri ve Tüketim Kooperatiflerinde hem kooperatif sayısı hem de ortak sayısında azalışlar olmuştur. Krizlerin olumsuz etkilerini azaltmak için bir takım yasal düzenlemeler yapılmıştır. Kooperatif kanunlarında ya Kanun Hükmünde Kararname ile düzenleme yapılmış ya da tamamen kaldırılıp yerine yeni bir yasa getirilmiştir. Bu düzenlemeler ise tamamen sektör taleplerinden kaynaklanmış olsa da, ekonomik krizleri izleyen dönemlerde alınan kararlara yasal dayanak oluşturmak amacı da bulunmaktadır(GTB, 2014).

Türkiye Milli Kooperatifler Birliği (2010) verilerine göre, 2008 Haziran itibariyle faal kooperatif sayısı 54.888, kooperatif ortak sayısı 7.355.218 iken, bu rakamların 2009 Mayıs ayında 48.785 kooperatife ve 6.929.884 ortak sayısına düşmüştür. Bu düşüş, 2008 yılında yaşanan 2009 yılında da kendini ağırlıklı olarak hissettiren krizin kooperatifler üzerindeki etkisine de bağlanabilir. 2001 yılında ise toplam kooperatif sayısı 59.144, toplam üye sayısı ise 8.102.513 olarak açıklanmıştır. Ancak,

Kooperatiflerin 2008-2009 yıllarına ait herhangi bir finansal veriye ulaşmak mümkün olmamıştır. 2009 verilerine göre Türkiye'de 12.788 adet tarımsal amaçlı kooperatif ve bu kooperatiflere bağlı 4.471.239 çiftçi bulunmaktadır(Altınkaya, 2010).

Ekonomik krizlerden çıkış için yapılan düzenlemeler kooperatifleri yeniden yapılandırmaya yöneltmiştir. Bu yeniden yapılanma süreçlerinde ise kooperatifler için farklı etkiler doğurmuştur. 1994 krizi sonrasında tarım satış birliklerinin ürün alım garantisi kaldırılmış, idari ve mali açıdan bir takım düzenlemeler gerekli kılınmıştır. Bu gerekli tedbirler Tarım Satış Ve Tarım Kredi Kooperatiflerini bir kısır döngü içerisine sokmuştur. Bu kooperatiflerde ürün alım miktarları azalmış, ürün alınmaması sonucunda faaliyetler kısıtlanmış, gelirler düşmüş, işten çıkarmalara sebep olmuştur. Bunun sonucunda kooperatifler yeniden yapılanma sürecine girmiş ve ortaklarının menfaatlerini koruyarak mali yönden sürdürülebilir bütçeler oluşturarak sosyal sorumluluklarını gözeterek etkin işleyen yönetim politikaları oluşturmuştur. Tarım satış kooperatiflerinde 2000 yılı 4572 sayılı yasa çerçevesinde yeniden yapılanma gerçekleşmiştir. Bu yeniden yapılandırma 2008'de tamamlanması öngörülmüş ancak tamamlanamamıştır. 2013 yılında 6455 sayılı kanun ile sonuçlanmıştır.

3.2.1.1 Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri

Kırsal kesimin ekonomik faaliyet alanı tarım ağırlıklıdır. Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tarıma önem verilmesi sebebiyle politikalar daha çok tarım alanında gerçekleşmiştir. Kırsal alanda yaşayanlar genellikle düşük gelir grubuna ait olup sürekli geliri olmayan insanlardır. Bu nedenle kırsal alanda yoksulluk daha fazla görülmektedir.

Küçük ölçekli işletmeciliğin sürdürülebilir olması ve kırsal alanda bir kalkınma isteniliyorsa ilk yapılması gereken üreticilerin örgütlenmesidir. Tarımsal kalkınma kooperatiflerinin ilk uygulaması "Köy Kalkınma Kooperatifleridir"(GTB, 2015).

Köy kalkınma kooperatifleri çok amaçlı kooperatiflere en iyi örnektir. Bu kooperatiflerin adı 1989 yılında Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri şeklinde değiştirilmiştir. Köy kalkınma kooperatifleri 1965 yılında 58 iken, 1977'de 6642'ye,

1989'da 5275'e düşmüştür. 1960-70'li yıllardaki sayıca hızla artışın sebebi yurtdışına işçi gönderme de kooperatif kuran köylülere öncelik tanınmasıdır. Ortak sayısı 1977 yılında 749 bine çıkmış olsa da, 1989 yılında 468 bine inmiştir. Bu tarihten sonra tarımsal kalkınma kooperatifleri olarak ismi değiştirilmiştir. 2002 yılında tarımsal kalkınma kooperatif sayısı 5064 ve ortak sayısı 728 bin olarak kaydedilmiştir(İnan, 2004).

Bu kooperatifler bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık, seracılık gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Bu alanlarla ilgili ürün alım, satım, işleme, depolama, sigortacılık gibi faaliyetler yürütmektedir. Tarımsal kalkınma kooperatiflerini diğer kooperatiflerden ayıran özellik ise köy sanayinin kurulmasına yönelik hizmet vermesidir. Tarımsal kalkınma kooperatifleri, Köy Kalkınma Kooperatifler Birliği (KÖY-KOOP), Tarım Kooperatifleri Merkez Birliği (TAR-KOOP), Hayvancılık Kooperatifleri Merkez Birliği (HAY-KOOP), Ormancılık Kooperatifleri Merkez Birliği(OR-KOOP), Çay Ekicileri Merkez Kooperatifleri Merkez Birliği (ÇAY-KOOP) şeklinde örgütlenmiştir. Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin 2014 yılı kooperatif ve ortak sayısı Tablo 3.10'da özetlenmiştir.

Tablo 3.10 Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin Hizmet Alanına Göre Kooperatif ve Ortak Sayısı

Kooperatifler	Kooperatif Sayısı(2013)	Ortak Sayısı(2013)	Kooperatif Sayısı(2014)	Ortak Sayısı(2014)
Köy Kalkınma Kooperatifleri	2.700	291.843	1.405	165.474
Tarım Kooperatifleri	512	62.579	850	106.959
Hayvancılık Kooperatifleri	2.045	210.651	1.998	197.428
Ormancılık Kooperatifleri	979	119.061	2.383	114.778
Çay Üreticileri Kooperatifleri	47	68.109	41	66.516
Diğer	3.919	107.585	857	154.203
Toplam	8.104	859.828	7.534	805.638

Kaynak: GTHB, GTB

Tablo 3.10 incelendiğinde köy kalkınma kooperatiflerinde, tarım kooperatiflerinde, hayvancılık kooperatiflerinde, çay üreticileri kooperatiflerinde ve diğer kooperatif türlerinde kooperatif sayısı bakımından bir önceki yıla göre düşüş gerçekleşmiştir.

Ortak sayısı bakımından incelersek sadece tarım kooperatiflerinin ortak sayısında bir artış gerçekleşmiş diğer kooperatif türlerinde ise düşüş gerçekleşmiştir.

2014 yılı verilerine göre Köy Kalkınma Kooperatifleri merkez birliğine bağlı 14 bölge birliği, Tarım Kooperatifleri merkez birliğine bağlı 13 bölge birliği, Hayvancılık Kooperatifleri merkez birliğine bağlı 34 bölge birliği, Ormancılık Kooperatifleri merkez birliğine bağlı 18 bölge birliği ve Çay Üreticileri Kooperatifleri merkez birliğine bağlı 5 bölge birliği mevcuttur.

3.2.1.2 Sulama Kooperatifleri

Türkiye’de tarımsal üreticilerin kooperatif kurmaları Osmanlı dönemine kadar dayanmaktadır. Ancak sulama kooperatifleri açısından baktığımızda 1960’lı yıllar dikkat çekmektedir. Sulama kooperatifleri tarım arazilerinde su ihtiyacını karşılamak isteyen çiftçiler tarafından yeraltı suyundan, gölet ve diğer su kaynaklarını kullanarak kurdukları demokratik, katılımcı, ekonomik ve sosyal amaçlı örgütlerdir. Sulama kooperatiflerinde amaç, devlet tarafından inşa edilmiş ya da edilecek tesislerden alınacak veya her ne sebeple olursa olsun tarım alanlarında çıkarılacak suyun tarımda kullanılmasıdır. Bu kullanımla ilgili arazi tesviyesi, tarla başı kanalları, tarla içi sulama ve drenaj kanalları gibi sulama tesisleri kurmak veya kurulmuş işletmelere ortak olmaktadır(GTB, 2015).

Sulama kooperatifleri Türkiye’de tarımsal hizmet kooperatifi olarak adlandırılabilir tek kooperatiftir. Sulama kooperatifleri 1163 sayılı Kooperatifler kanununa tabi olup 2004 yılında 2.157 kooperatif ve bu kooperatiflere bağlı 252.620 üye bulunmaktadır. Ayrıca 2004 yılında birlik sayısı 7’dir(İnan, 2004). Türkiye’de 2014 verilerine göre 2.381 sulama kooperatifi ve bu kooperatiflere üye 282.867 kişi bulunmaktadır(GTB, 2015). Ülke genelinde 13 birlik ve bir merkez birliği vardır. Genellikle bu kooperatifler yeraltı sularını kullanmak, yönetmek amacıyla kurulmuştur. 2381 sulama kooperatifinin 1.426’sı yeraltı suyu (YAS) kooperatiftir. Sulama kooperatifleri sadece YAS işletme faaliyetini yürütmemektedir. Ayrıca bu suların tarımda kullanılmasında da faaliyet göstermektedir(GTB, 2015).

GTHB verilerine göre Türkiye’de en fazla sulama kooperatifinin bulunduğu il Konya’dır. Konya (278) ilini Afyon (205), Burdur (113), Eskişehir (112), Amasya (100), İzmir (94), Edirne (88) izlemektedir. Hakkari, Muş, Trabzon, Zonguldak, Batman, Bingöl, Ordu, Siirt, Şırnak, Ardahan, Yalova ve Düzce de ise sulama kooperatifi bulunmamaktadır. Kooperatif sayısı ile kooperatife ortak sayısı paralellik göstererek en fazla kooperatif ortağının bulunduğu il yine Konya’dır. Konya (28.442) ilini Afyon (26.005), Burdur (17.167), İzmir(14.090), Denizli (13.921) ve Isparta (13.229) izlemektedir. Sulama kooperatiflerine ait yatırım projelerinin büyük kısmını devlet finanse etmektedir. Tesislerin mülkiyeti kooperatiflere değil devlete aittir. Son yıllarda sulama kooperatiflerinin rakibi İçişleri Bakanlığı tarafından kurulan sulama birlikleridir(İnan, 2004).

3.2.1.3 Su Ürünleri Kooperatifleri

Su ürünleri kooperatifinin amacı; ortakları olan balıkçıların ürünlerini değerlendirmek ve üretim girdi maliyetlerini en az seviyeye çekmektir. Bu kooperatifler ortaklarına su ürünleri üretimi, avcılığı, işleme, depolama, nakliye ve satış konularında hizmetler sunmak ve işletmeler kurmak ve bunları ortaklarının adını çalıştırmaktır. 2004 yılında 413 birim kooperatif ve bu kooperatiflere üye 21.719 ortağı vardır. Birlik sayısı 8 ve bir tane de merkez birliği kurulmuştur(Ünal ve Yercan, 2006). Tarımsal amaçlı kooperatiflerden su ürünleri kooperatifleri Halk Bankasının desteğiyle 1949 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Su ürünleri kooperatifçiliği günümüzde önemli gelişmeler ve yapılanmalar sağlamıştır. Su ürünleri kooperatifleri 1969 yılında 1163 sayılı Kooperatifler Kanununun çıkması ve 1971 yılında 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu ile kooperatif çatısı altında örgütlenmeye başlamıştır. 2004 yılında 413 kooperatif ve 21.719 kooperatif ortağı bulunmaktadır. 2014 yılı itibariyle 549 su ürünleri kooperatifi ve 30.642 kooperatif ortağı bulunmaktadır(GTB, 2015; Ünal ve Yercan, 2006). 2004 yılında su ürünleri kooperatifinin 8 birliği mevcutken bu rakam 2014 yılında 14 birliğe çıkmıştır. Ayrıca 1 merkez birliği de bulunmaktadır.

3.2.1.4 Tütün Tarım Satış Kooperatifleri

“Tarım satış kooperatifleri ve birlikleri hakkında 2834 sayılı Kanunla bu kanun hükümlerine göre, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankasının mütalaası alınmak suretiyle, Ticaret, Tarım, Gümrük ve Tekel Bakanlıklarınca müştereken hazırlanacak ana sözleşmelere istinaden tütün yetiştiren bölgelerde tütün ekicilerinin iştiraki ile tütün tarım satış kooperatifleri, bölge birlikleri ve Türk tütüncülüğünün mevzu ve meselelerini bölgeler arası işbirliği temin etmek suretiyle incelemek, tütün alım-satımını nizam içinde cereyanını sağlamak, tütüncülüğün kalkındırılması ve teşkilatın takviyesi için gerekli tedbiri almak, birlikler ve kooperatiflerce tatbik edilecek kararlar ittihaz etmek gayesiyle Türkiye Tütün Tarım Satış Kooperatifleri Genel Birliği kurulur” (Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında 2834 sayılı Kanun, 2000).

Türkiye Tütün Tarım Satış Kooperatifleri Genel Birliği hakkında, 2834 sayılı Kanunun birlikler hakkındaki hükümleri uygulanır. Tütün tarım satış kooperatifleri 2004 yılında 68 kooperatif ve bu kooperatiflere bağlı 33.000 ortağı bulunmaktadır. 2011 yılında 64 birim kooperatif ve 21.473 ortağı bulunmaktadır. 2012 yılı verilerine göre ise bu rakam 63 birim kooperatif ve 20.926 ortak şeklindedir. 2013 yılında 63 birim kooperatif ve 20.886 ortak sayıdır. 2014 yılı verisinde ise kooperatif sayısında artış olmuş ve 66 birim kooperatif haline gelmiştir. Ortak sayısı da kooperatif sayısı ile paralellik göstererek artmış ve 23.414 kişiye ulaşmıştır. Tütün Tarım Satış Kooperatiflerinin daha önceki yıllara ait verilerine ulaşılmamıştır.

3.2.1.5 Yaş Sebze Ve Meyve Kooperatifi

Türkiye’de yaş sebze ve meyve pazarlaması, ilk defa 12 Eylül 1960 tarih ve 80 sayılı Toptancı Halleri Sureti İdaresi Hakkında Kanun ile düzenlenmiştir. Bu yasanın zaman içinde ihtiyaçlara cevap vermemesi üzerine 27 Haziran 1995 tarihli 552 sayılı Yaş Meyve ve Sebze Ticaretinin Düzenlenmesi ve Toptancı Halleri Hakkında kanun hükmünde kararname ile değiştirilerek yürürlüğe girmiştir. Yine bu yasa da görülen

bazı noksanlar sebebiyle 11 Haziran 1998 tarih ve 4367 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 552 sayılı Kanunun bazı maddeleri değiştirilmiştir(Emeksiz vd, 2005).

Bu kooperatifin amacı, ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde yaş sebze ve meyve ürünlerini iyi şartlarda değerlendirmek, pazarlamak ve ortaklarının ekonomik menfaatlerini korumaktır. Bu amaçla kooperatifleri ortaklarının yaş sebze ve meyve üretiminde kullanacakları araç, gereç ve her türlü alet ekipmanı iç yada dış pazardan temin eder. Bu ürünlerin pazarlanması için pazarlanma tesisleri kurar, işletir yada kiraya verir. Ürünlerin bozulmasını önlemek için gerekli standartları sağlar. Aynı amacı taşıyan diğer kooperatiflerle iş birliği yapar. Piyasa da etkin rol alarak aşırı fiyat yükselmelerini önlemeye çalışır. Ortakları için bankalara yada diğer aracı kuruluşlara teminat karşılığı garanti verir. Gerektiğinde bayilikler verir. Amaçlar doğrultusunda aynı alanda faaliyet gösteren şirketlere ortak olur.

2011 yılında 39 birim kooperatif ve 3.171 ortağı bulunurken 2012 yılında yaş sebze ve meyve kooperatif sayısı 39 ve ortak sayısı 3.343'tür. 2013 yılında bu rakam 37 birim kooperatif ve 3.313 ortak sayısı şeklindedir. 2014 yılı verilerine göre yaş sebze ve meyve kooperatiflerinin sayısı 37 ve ortak sayısı 3.142'dir(GTB, 2015).

3.2.1.6 Tarım Satış Kooperatifleri

Tarım satış kooperatiflerinin kuruluş amaçları ürünün işlenmesi, düzenli satış, piyasanın düzenlenmesi, üretici ve tüketici arasındaki aracılığı kaldırarak, elde edilen faydadan en fazla üreticinin intikal etmesi, ürünlerin kalite standartlarına ulaşmasını sağlamak ve maliyeti minimum seviyeye indirmek ve ortakların üretimde kullanacağı alet ve makinaları temin etmek şeklinde sıralayabiliriz(İnan, 2004).

“Bir tarım satış kooperatifinin kurulabilmesi için en az otuz üreticinin, bir tarım satış kooperatifleri birliğinin kurulabilmesi için en az üç tarım satış kooperatifinin bir araya gelmesi şarttır” (Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun, 2000; madde: 1). Bir ürün piyasasında kooperatifin düzenleyici görevini üstlenebilmesi için mevcut ürünün en az yarısını toptancı düzeyde pazarlaması lazımdır. Türkiye'deki tarım satış kooperatiflerinin işlevi genelde toptancı

düzyededir. Tüketim kooperatifleri perakendecilik görevini üstlenmişse ve piyasada belirli bir güce sahipse yüksek olan perakende karı düşer. Pazarlama kooperatifleri fiyat ve benzeri sorunların çözümü için ilk başta yeterli iş hacmine ulaşmaları gerekmektedir. Yeterli iş hacmine ulaşan kooperatifler piyasaları kontrol etme olanakları yükselir ve satışını yaptığı ürünün kalitesini garanti ederek, iç ve dış piyasa da tutunmasını sağlar(İnan, 2004).

Türkiye’de ilk tarım satış kooperatifi 1911 yılında aydın ilinde “Aydın İncir Himayeyi Zürra A.Ş.” adıyla kurulmuştur. İlk kooperatif birliği ise 8 kooperatifin birleşmesi ile 1933 yılında “Aydın Zirai Satış Kooperatifi İttihadı” adıyla kurulmuştur. Türkiye’de Tarım satış kooperatifleri 1935 yılında çıkarılan 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Yasasına tabidir(Rehber, 2011). Türkiye’de Tarım Satış Kooperatifleri pamuk, üzüm, kayısı, fıstık, fındık, incir, zeytin ve zeytinyağı, gül ve gül yağı gibi çeşitli tarım ürünlerinin alım ve satımında faaliyet göstermektedir. Sayıca kooperatiflerin fazla olduğu alanlar ise pamuk ve fındıktır(İnan, 2004).

Türkiye’de 1997-2007 yılları arasında tarım ürünlerinin pazarlanmasında Tarım Satış Kooperatiflerinin yıllık ortalama koza %99, tiftik %72, ayçiçeği yağlık %47, soya %35, gül çiçeğin %34, kuru üzüm %21, pamuk %16, fındık %14, zeytin %14, zeytinyağı %13, kuru incir %10, yarfıstığı %5’dir(GTB, 2012). Bu ürünlerin önemli bir ölçüsü ihracata yöneliktir(Ertan, 2010). Bakliyat, yumurta, bal, süt ve süt ürünleri ile narenciye gibi tarımsal ürün pazarlanmasında tarım satış kooperatiflerinin payı %1-3 arasındadır. Ülkemizde 2014 yılı itibariyle 17 birliğe bağlı 304 tarım satış kooperatifi ve bu kooperatiflere ortak 402.289 kişi bulunmaktadır. Bu 304 tarım satış kooperatifi 23 tarımsal üründe faaliyet göstermektedir(GTB, 2012).

Türkiye’de tarım satış kooperatifleri ve ortak sayılarında hızlı bir artış gözlenmiştir. Mesela; 1937 yılında 15 olan kooperatif sayısı 1950’de 131’e, 1960’da 214’e, 1987’de 461’e, 2004’de 331’e düşmüştür. Bu kooperatiflerin ortak sayısı 740.545’dir(İnan, 2004). 2011 yılı itibariyle tarım satış kooperatiflerinin 595.439 ortağı, 328 kooperatifi ve 17 birliği mevcuttur. 2014 yılı itibariyle 402.289 ortağı ve 304 birim kooperatifi ve 17 birliği mevcuttur. Bu durum Türkiye’de üreticilerin %15

kadarının Tarım Satış Kooperatifi ortağı olduğunu söyleyebiliriz(Rehber, 2011; GTB,2015). Veriler her yıl için düzenli yayınlanmadığından tarım satış kooperatiflerinin bu rakamlara bakılarak krizle ilişkilendirmek doğru olmaz.Ancak Taskobirlik, Güneydoğubirlik ve Kayısibirlik tasfiye sürecine girmiştir. 2001 yılında kurulan Gapbirlik ise yeni faaliyet göstermeye başlamıştır.

Tablo 3.11 Birliklerin çalışma konusu ürünleri ve çalışma bölgeleri

Birlik adı/kuruluş yılı	Ürün	Çalışma bölgeleri	Kooperatif sayısı	Ortak sayısı
Tariş pamuk-1949	Pamuk, Yağlı Tohumlar	Ege Bölgesi	44	31.996
Tariş incir-1937	Kuru İncir	Ege Bölgesi	14	4.012
Tariş zeytinyağı-1949	Zeytin, Zeytinyağı	Ege Bölgesi	32	23.848
Tariş üzüm-1949	Çekirdeksiz Kuru Üzüm	Ege Bölgesi	13	10.385
Çukobirlik-1940	Pamuk, Yerfıstığı, Soya, Yağlı tohumlar	Akdeniz, Güneydoğu Anadolu Bölgesi	34	15.681
Antbirlik-1952	Pamuk, Narenciye	Antalya	5	6.297
Fiskobirlik-1938	Fındık	Karadeniz Bölgesi	50	178.883
Trakyabirlik-1966	Ayçiçeği	Marmara, Ege, İç Anadolu Bölgesi	48	43.441
Karadenizbirlik-1978	Ayçiçeği, Soya	Karadeniz, İç Anadolu Bölgesi	18	38.416
Güneydoğubirlik-1968	Kuru Üzüm, Kırmızı Biber, Antep Fıstığı	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	(tasfiye)	
Marmarabirlik-1954	Zeytin, Zeytinyağı	Bursa, Balıkesir, Tekirdağ	8	31.039
Kozabirlik-1940	İpek Kozası	Bursa, Bilecik, Eskişehir, Sakarya, Edirne, Antalya	5	3.344
Gülbirlik-1954	Gül çiçeği	Isparta, Burdur	6	8.000
Taskobirlik-1958	Çekirdekli Yaş ve Kuru Üzüm, Kayısı, Şeftali	Nevşehir, Konya, Karaman, İçel		
Tiftikbirlik-1969	Tiftik	İç Anadolu Bölgesi	12	19.765
Kayısibirlik-1991	Kuru Kayısı	Malatya, Elazığ	5	12.000
Gapbirlik-2001	Pamuk, Antep Fıstığı, Kırmızı Biber, Kuru Üzüm	Şanlıurfa	3	3.560

Kaynak: GTB

Bu kooperatiflerin kuruluş yılları büyük ölçüde geçmişe dayanmakta ve genellikle kooperatif ismiyle marka olmuştur. Hem yurt içinde hem de yurtdışında bu tarım satış kooperatifleri piyasalarda tüketiciler tarafından güvenle tercih edilmiştir. Tarım satış kooperatiflerinin ortağı olan çiftçilere en önemli katkısı, küçük işletme olmanın dezavantajından dolayı üreticinin pazar karşısında güçsüz kalmasını önlemiştir.

Küçük tarım işletmeleri de kooperatifleşerek büyük işletmelerle pazar da rekabet edebilme şansını yakalamaktadır(Ertan, 2010).

Tarım satış birliklerinden kooperatif sayısı en fazla olan Fiskobirliktir. Birliğe bağlı kooperatif sayısı 50 olup, 178.883 ortağı bulunmaktadır. Trakyabirlik 48 kooperatif ve 43.441 ortağı ile ikinci sırada yer alırken Tariş pamuk birliğinin 31.996 ortağı ve 44 kooperatifi bulunmaktadır. Kozabirlik ise 5 kooperatif ve 3.344 ortağı ile son sıralardadır.Gapbirlik 2001 yılında 3 kooperatif ile kurulmuş olup 3.560 ortağı bulunmaktadır.

Tarım satış kooperatifleri birliklerinden TARIŞ adıyla anılan bölge birliği (incir, zeytinyağı, pamuk ve üzüm) son yıllardaki atılımıyla tüketiciler tarafından aranan bir marka haline gelmiştir(İnan, 2004). Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri, ortaklarına tarımsal girdi temininin yanı sıra ortaklarının ürünlerini ham veya işlenmiş olarak pazarlanmasını amaçlamaktadır. Ancak kuruldukları ilk yıllarda bu işlevi tam anlamıyla yerine getirmemişlerdir. 1960'lı yıllarla birlikte tarımsal destekleme politikasıyla tarım satış kooperatif ve birlikleri tarımsal destekleri kullanarak yatırımlar yapmış ve günümüzdeki sanayi tesislerine kavuşmuştur.

Tarım satış kooperatif ve birlikleri ülkemizin geleneksel ihraç ürünlerinden üzüm, incir ve zeytinin önemli rol üstlendikleri dış satımda da önemli aktörler olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) tarafından yayınlanan "Türkiye'nin İlk 1000 İhracatçı Firması" listesinde Tariş Üzüm Birliği ve Marmara Birlik bulunmaktadır. Buda ülkenin ihracatında kooperatiflerin önemli bir yere sahip olduklarının göstergesidir (TİM, 2014).

1970'den sonra kooperatif ve ortak sayılarında artış olmuş ama bu artışla paralel gelişme olmamıştır. Tarım satış kooperatifleri yetersiz olan öz sermaye nedeniyle ürün alım, yatırım ve işletme faaliyetleri için sürekli bir dış finansmana gerek duymuşlardır. Bu finansman ihtiyacı için hükümet Ziraat Bankası aracılığıyla düşük faizli krediler vermiş olsa da daha sonra bu krediden vazgeçmiş ve bu kooperatifler ticari bankalardan cari faiz oranları ile kredi kullanmışlardır. Bunun külfeti

kooperatiflere fazla gelmiş ve bazı dönemlerde ürünler maliyetine hatta maliyetinden daha düşük fiyata satılmak zorunda kalmıştır(İnan, 2004).

1 Haziran 2000 tarihinde 4572 sayılı “Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri hakkında kanun ile 6455 sayılı kanun hükmünde kararname ile tarım satış kooperatifleri birliklerinin destekleme ve fiyat istikrar fonu (DFİF) kaynaklı kredi borçlarının yeniden yapılandırılması sağlanmıştır. Bu çerçevede de 2014 yılında başlayan DFİF yapılandırmasının ilk taksitte 31 milyon TL’si Tarım satış kooperatiflerince ödenmiştir(GTB, 2015). Bu kabul edilen yasanın amacı Tarım satış kooperatiflerini ve birliklerini etkin ve sürdürülebilir bir şekilde özerk ve mali yönden bağımsız kılmak şeklinde tanımlanabilir(İnan, 2004).

Tarım satış kooperatifleri ile kurulan kurumlar ya özelleştirme ya da başka sebeplerle faaliyetlerine son verirken yaklaşık yüz yıllık geçmişiyle tarım satış ve tarım kredi kooperatifleri ve altmış yıllık geçmişiyle pancar ekicileri kooperatifleri ülkenin tarımsal aktörlerindedir. Tarım satış kooperatif birliklerinin ve tarım kredi kooperatiflerinin siyasi müdahale ve krizlere karşı halen varlığını sürmesinde kooperatifçilik anlayışının etkisi büyüktür(GTB, 2015).

Tarım satış kooperatiflerinin piyasanın düzenlenmesinde rolü oldukça önemli olsa dahi bu rolün kararını genellikle hükümet belirlemektedir. Kooperatiflerde genel müdür düzeyindeki yöneticiler Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafında atandıkları için memur zihniyetinde olup kendilerini bakanlığın üst düzey yöneticilerine sorumlu hissettiklerinden kooperatifler için yararlı bir durum söz konusu değildir. Tarım satış kooperatiflerinin başarılı olabilmesi için; devletin kooperatif yönetimine müdahale etmemesi, mümkün olduğu kadar kooperatiflerin kredi ve finansman sorunlarına kalıcı çözümler getirmesi, kooperatiflere yetişmiş eleman sağlaması, ortakların bilgilendirilmesi, kooperatifçiliği ders olarak okutulması ve başarılı kooperatiflerin teşviki olarak özetlenebilir(İnan, 2004).

3.2.1.7 Tarım Kredi Kooperatifleri

Tarım kredi kooperatifleri ortaklarına uygun koşullarda kredi sağlamak için kurulan kooperatiflerdir. Bankaların daha çok sanayici, tüccar ve büyük çiftçilere kredi vermeyi tercih etmelerinden dolayı bir ihtiyaç olarak doğmuştur(İnan, 2004). Mithat Paşanın 1863'te başlattığı kooperatifçiliğin zihinsel alt yapısında bu düşünce mevcuttu. İlk kooperatifçilik hareketleri bu amaçla kurulmuştur(GTB, 2014). Daha sonra memleket sandıkları 1888 yılında kaldırılarak yerine 10 milyon lira sermayeli Ziraat Bankası kurulmuştur(İnan, 2004).

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımsal kalkınmaya öncelik verilmesi sebebiyle tarımsal alanda kredi sağlayacak ve çiftçiye tarımsal hizmet sağlayacak bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla 1929 yılında 1470 sayılı “Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu” çıkarılmıştır. Daha sonra 1934 yılında 2836 sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” çıkarılmıştır(GTB, 2015). Atatürk'ün desteği ile çıkarılan 2836 sayılı kanun 35 yıl uygulanmış ve 1972 yılında kaldırılarak yerine 1581 sayılı kanun çıkarılmıştır. 1984 yılında çıkarılan 238 sayılı kanun hükmünde kararname ile devletin kooperatiflere müdahalesi arttırılmış kooperatifler adeta kamu iktisadi teşebbüslerine dönüştürülmüştür. 238 sayılı kanun hükmünde kararname 1985 yılında meclisten geçerek 2332 sayılı yasa halini almıştır. 1995 yılında 553 sayılı kanun hükmünde kararname ile kooperatifler daha özerk bir yapıya kavuşmuşlardır.

Tarım kredi kooperatifleri 2014 verileri itibariyle 16 bölge birliği, 1.625 kooperatif ve 1.054.340 ortağı bulunmaktadır(GTB, 2015). Tarım Kredi Kooperatifleri müdürlüklerini ve merkez birliği genel müdür atamalarını siyasi iktidarlar belirlediklerinden kooperatifler de hala devlet müdahalesinin tam anlamıyla bittiğinden söz edilemez.

1929 yılında faaliyete başlayan tarım kredi kooperatiflerinin ortak sayıları ve kooperatif sayısı onar yıllık olacak şekilde tabloda verilmiştir.

Tablo 3. 12Tarım Kredi Kooperatifleri Sayısal Büyüklükleri

Yıl	Kooperatif sayısı	Ortak sayısı	Ortalama ortak sayısı
1930	191	20.170	105,6
1940	543	138.126	254,3
1950	900	438.410	487,1
1960	1.572	937.696	596,4
1970	2.021	1.305.461	645,9
1980	2.236	1.435.790	642,1
1990	2.459	1.579.208	642,2
2000	2.489	1.569.844	630,7
2010	1.791	1.083.041	604,7
2014	1.625	1.054.340	648,8

Kaynak:Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği

1930 yılında sadece 191 olan Tarım Kredi Kooperatif sayısı 2000 yılında 3.489'a ulaşmıştır. 2000 yılından sonra kooperatif sayısı azalış göstermiş ve 2014 yılı sonu itibariyle 1.625 olmuştur. Ortak sayısı ve kooperatif sayısı yıllar itibariyle paralellik göstermiştir.1990'lı yıllarda 1,5 milyon kişi olan ortak sayısı 2014 yılında 1.054.340 kişiye düşmüştür. Ortalama ortak sayısı 1970 yılında zirveye ulaşarak 645,9 iken 2014 yılında 648,8 olmuştur.

Bu durumu Tarım Kredi Kooperatiflerinin krizden etkilenmesi ile bağdaştırabiliriz. Krizin yaşandığı dönem öncesi ve sonrasındaki rakamlara bakacak olursak kooperatif sayısında azalmalar olmuştur.

2000'li yıllara kadar tarım kredi kooperatiflerinde sürekli bir artış izlenmiştir. Ancak bu sürekli artış işletmecilik açısından sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu süre içerisinde enflasyon ve kredi faiz oranları yüksek olması, ürün bedellerinin geç ödenmesi gibi sebeplerle kooperatiflerin mali açıdan yönetimi zora giriyor ve zarar eden kooperatif sayısında sürekli bir artış gözlenmekteydi. Kooperatif ortakları bu duruma çözüm olarak yeni bir kooperatif kurma girişiminde bulunuyor ya da başka kooperatife ortak oluyordu. Bu sebeplerden dolayı kooperatif ve kooperatif ortak sayısı irrasyonel bir biçimde artış göstermektedir(GTB, 2014).

Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatiflerinde yeniden yapılanma sürecinde sayısal olarak azalışlar olumsuz bir etki şeklinde görünse de aslında bu kooperatiflerin işletmecilik açısından etkinlikleri artmış ve sürdürülebilir duruma getirmiştir. Bu sayısal azalışlar işletmeciliğin gereği olarak yapılmış olması bir yana kooperatif

işletmeciliği bakımından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilecektir(GTB, 2014). Tabloda tarım kredi kooperatiflerinin 2004 ve 2013 yılı karşılaştırması yapılmaktadır.

Tablo 3.13 Tarım Kredi Kooperatifleri Kooperatif Sayısı Değişimi

Bölge	2004	2013	Değişim oranı (%)
İzmir	274	231	-15,6
Balıkesir	160	153	-4,3
Kütahya	185	152	-17,7
Ankara	169	148	-12,4
Kayseri	125	118	-5,6
Mersin	116	110	-5,1
Konya	132	105	-20,4
Tekirdağ	101	101	-
Sakarya	114	88	-22,8
Antalya	95	87	-8,4
Samsun	121	69	-42,9
Sivas	113	62	-45,1
Malatya	70	60	-14,2
Gaziantep	69	58	-15,9
Trabzon	88	56	-36,3
Erzurum	60	45	-25,0
Toplam	1.992	1.641	-17,6

Kaynak: GTB

2001 ekonomik krizi sonrasında yeniden yapılandırma programı çerçevesinde Tarım Kredi Kooperatiflerinin kooperatif sayısında değişmeler görölmüştür. Bunlar birleşme ya da kapanma şeklindedir. Tablo 3.13’de 2004 ve 2013 yılı karşılaştırılmıştır. Kooperatif sayısı on yılda %17,6 azalmıştır. Bölge birliklerinden sadece Tekirdağ bölgesinde azalış olmazken geriye kalan on beş bölge birliğinde azalışlar meydana gelmiştir. Kooperatif sayısında en fazla kapanışın olduğu bölgeler Samsun, Erzurum, Sivas ve Trabzon’dur.

İlk kuruldukları yıllarda sadece kredi kooperatifi şeklinde çalışan tarım kredi kooperatifleri daha sonra ki yıllarda ortaklarına girdi temini, tüketim malzemeleri temini, sigorta hizmetleri ve pazarlama gibi alanlarda faaliyet göstermeye başlamıştır. Tarım kredi kooperatifleri ayrıca birçok alanda ticari şirketlere ortak ya da iştirak ederek tarım alanında faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu alanlar gübre fabrikaları, yem fabrikaları, gıda ve süt sanayi gibi alanlardır.

2014 yılı sonu itibariyle Tarım kredisi kooperatifleri ile sermayeli ticari şirketlerin 697 milyon TL ortaklık ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca tarım kredi kooperatifleri bağlı ortaklardan 1.521 kişiye istihdam yaratmıştır.

Tarım kredi ve kredi kefalet kooperatifleri destek programından yararlanan kooperatiflerdir. Bu programdan yararlanan kooperatifler ortaklarına düşük faizli kredi verme imkânına sahip olmaktadır. Tarım kredi kooperatiflerinin 2009-2013 yılları arasında kredilere uyguladığı nominal faiz oranı %10 ile %15 koridoru arasında değişkenlik gösterirken, sübvansiyonlu faiz oranları %0 ile %9 arasında değişmektedir. Kredi talebinin sürekli artmasının nedeni kooperatiflerin ortaklarına düşük faizle kredi vermesidir(GTB, 2014).

Tarım kredi kooperatifleri ortaklarına 2 tür kredi imkanı sağlamaktadır. Bunlar işletme kredileri ve yatırım kredileri şeklindedir. İşletme kredileri genellikle bir sene vadeli girdi temini ya da genel ihtiyaç kredisi şeklindedir. Kısa vadeli kredilerin tahsilatında ürün bedelinden mahsuplaşma yöntemi kullanılmaktadır. Orta ve uzun vadeli krediler ise daha çok ortakların araç ve gelir getirici yatırımları için kullanılmaktadır. Bu kredilerin süresi ise dört yıl kadardır(GTB, 2015). Tarım kredi kooperatiflerinin ortaklarına yönelik kredi miktarları 2004-2014 yılları arasında dağılım tablosunda gösterilmiştir.

Tablo 3.14 Tarım Kredi Kooperatiflerinin Kredi Kullanan Ortak Sayısı ve Kredi Hacmi

Yıl	Kredi kullanan kooperatif ortak sayısı	Bir önceki yıla göre değişim (%)	Kredi hacmi(TL)	Bir önceki yıla göre değişim (%)
2004	333.350	-	808.666.493	-
2005	376.652	12,9	1.207.514.759	49,3
2006	414.513	11,0	1.698.811.713	40,6
2007	376.797	-9,1	1.892.254.206	11,4
2008	355.698	-5,5	2.115.137.910	11,7
2009	318.956	-10,3	1.678.409.183	-20,6
2010	343.869	7,8	2.664.256.827	58,7
2011	378.543	10,0	3.873.119.280	45,3
2012	391.892	3,5	4.325.055.551	11,6
2013	409.496	4,4	5.220.823.769	20,6
2014	421.286	2,9	5.947.587.441	13,9

Kaynak: Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği

Tablo 3.14'den de anlaşılacağı gibi 2014 yılında kredi kullanan kooperatif üyesi sayısı 421.286'dır. Bu ortakların yarattığı kredi hacmi ise 5.94 milyar TL'dir. Kredi miktarında ve kredi kullanan ortak sayısında sürekli bir artış göstermiştir. Ancak küresel finansal krizin kendini hissettirdiği 2007, 2008 ve 2009 yıllarında kredi kullanan ortak sayısında bir önceki yıla göre düşüş gerçekleşmiştir. Kredi hacminde düşüşün yaşandığı tek yıl 2009 yılıdır. Buradan anlaşılacağı üzere 2008 küresel finansal krizinin etkili olduğu yıllarda tarımsal kredi kooperatif ortaklarında kredi kullanımına ilişkin bir gerileme vardır. 2008 küresel finansal krizi tarımsal kredi kooperatiflerini olumsuz etkilemiştir.

Tarım kredi kooperatiflerin de önemli bir durum da öz kaynak-kredi ilişkileridir. Tarım kredi kooperatiflerine 2000'li yılların başlarında kredilerdeki öz kaynak oranı %10-20 iken, bu oran 2004 yılında ciddi bir artış göstererek %89,5 olarak kaydedilmiştir (Tanrıvermiş ve Demir, 2005).

Türkiye'de tarımsal işletmeler ile esnaf ve sanatkar kooperatiflerine kooperatifler aracılığıyla hükümet tarafından kullanılan kredi faiz oranının düşmüş olması sebebiyle 2005-2014 yıllarında daha fazla sayıda kooperatif ortağı daha yüksek miktarda kredi kullanmıştır. Bu uygulama ise ekonominin ayakta kalmasına sebebiyet vermiş ve mevcut istihdam korunmuştur.

Halk bankasından kullanılan kredi miktarlarına bakarsak eğer, kredi kullanan kooperatif üye sayısı 2008, 2009 ve 2010 yıllarında bir önceki yıla göre azalış göstermiştir. Tarım kredi kooperatiflerinden kredi kullanan üye sayısı da, Halk bankasından kredi kullanan kooperatif üye sayısı gibi önceki yıllara göre azalış göstermiştir. Yine aynı yıllarda tarım satış kooperatiflerinden kullanılan kredi miktarında artarak azalışlar meydana gelmiştir. Bu sebeplerden dolayı küresel mali kriz ile kooperatifleri ilişkilendirmek mümkündür(GTB, 2014).

Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliğinden alınan bilgiye göre Hakkari dışındaki tüm illerde tarım kredi kooperatifi vardır. İl bazlı baktığımızda en fazla tarım kredi kooperatifi 64 kooperatif ve 33.304 kooperatif ortağı ile Manisa ilindedir. Bunu 60 kooperatif ile Balıkesir ve Afyonkarahisar takip etmektedir. En az tarım kredi

kooperatifinin bulunduğu iller ise Bingöl, Siirt ve Şırnak'tır. En verimli örgütlenme ise Ordu'da gerçekleşmiştir. Ordu'da kooperatif sayısı 10 ve ortak sayısı 30.137 kişidir. Kooperatif başına üç binden fazla kişi düşmektedir.

3.2.1.8 Pancar Ekicileri Kooperatifleri

İlk pancar ekicileri kooperatifi Adapazarı'nda şeker fabrikasına ortak olmak amacıyla kurulmuştur. Daha sonra 1972 yılında ülkedeki tüm pancar ekicileri kooperatifleri birleşerek Sınırlı Sorumlu Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği (PANKOBİRLİK) kurmuşlardır. Türkiye'deki 81 ilden 64'ünde pancar üretimi yapılmaktadır(GTB, 2014). 2002 yılı sonunda sayıları 31'e yükselmiş ve ortak sayısı ise 1.772.450'ye ulaşmıştır(İnan, 2004) 2014 verilerine göre Pankobirliğin 1.564.320 ortağı bulunmaktadır(GTB, 2015). 2014 yılında 31 adet pancar ekicileri kooperatifi bulunmaktadır. Bu 31 kooperatifin 312 şubesi bulunup ayrıca 5 tane de şeker fabrikası(Kayseri, Konya, Amasya, Boğazlıyan, Çumra) vardır. 11 adet yem fabrikası ve 50'nin üzerinde iştirak ve bağlı ortaklığı bulunmaktadır.

Şeker fabrikalarında kooperatif üyeleri aynı zamanda fabrikanın da ortağı sayılmaktadır. Başlangıçta pancar ekicileri kooperatiflerinin amacı çiftçinin ürününün işlenmesidir. Daha sonra ortaklara tarımsal destek sağlamak, tarımsal girdi temin etmek, şekerpancarının işlenmesi ve doğrudan ya da dolaylı pazarlanmasını sağlamak gibi amaçlara iştirak etmektir. Pankobirlik sadece şeker üzerinde bir ilerleme kaydetmemiş sektör içinde daha fazla yer almak amacıyla şeker dışında yem gibi ürünlerin değerlendirilmesi için tesis kurmuş, kurum ya da kuruluşlara ortak olmuştur.

Pancar kooperatifleri sayıca az olmalarına rağmen ortak sayısı ve sermaye açısından oldukça güçlüdürler(İnan, 2004). Kooperatifçilik faaliyetinin yanında iştiraklerinde katılımıyla 2013/2014 yılında 660 milyon ABD Doları sermaye, 1866 milyar ABD Doları ciro büyüklüğüne ulaşmıştır. Ayrıca 6.655 kişiye istihdam sağlamış ve ortaklarına 172 milyon ABD Doları ayni ve nakdi destek sağlamıştır. Ayrıca Pankobirlik, ICA, Raiffeisen Kooperatifler Birliği (IRU), Uluslararası Avrupa Pancar

Üreticileri Konfederasyonu (CIBE) ve Dünya Pancar ve Kamış Üreticileri Birliği (WABCG) üyesidir(GTB, 2015).

Pankobirlik Türkiye’de şeker pancarı üretimi, pancarı ekimi ve şeker üretiminde önemli bir yere sahiptir. Yıllar itibariyle bu ortalama değer değişse de şeker pancarı ekim alanının %31-37’sini, şeker pancarı üretiminin %36-46’sını ve şeker üretiminin %34-40’ını karşılamaktadır.

3.3 Kooperatiflerde Üst Örgütlenme

1163 sayılı Kooperatifler Kanununun 70. Maddesine göre üst örgütlenme hiyerarşisi; “Kooperatif, Birlik, Merkez Birliği, Milli Birlik” şeklindedir. Ancak kooperatiflerin üst örgütlenmelere katılımı yetersiz seviyededir. Ülkemizde kooperatiflerde üst örgütlenmeye katılım oranı %25 civarındadır. Türler itibariyle inceleyecek olursak Tarım Kredi, Pancar Ekicileri, Tarım Satış, Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatiflerinde üst örgütlere katılım oranı en fazla olan kooperatiflerdir. Bunların dışında kalan kooperatiflerde üst örgütlenmelere katılım oranı düşüktür(GTB, 2012).

Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, kooperatiflerin en üst örgütlenmesidir. Bu birliğe bağlı merkez birlikleri ve bağımsız kooperatifler vardır. Türkiye Milli Kooperatifler Birliği 1163 sayılı Kooperatifler Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra 30 Aralık 1991 tarihinde kurulmuştur. Milli kooperatifler kanununun yürürlüğe girmesinden sonra ortak sayısı ve kooperatifin kuruluş yılı geçmişe dayanan köklü kooperatifler de örgütlenmeler başlamıştır. 2013 yılı sonu itibariyle 34 kooperatif türünden 16’sı üst örgütlenmeyi gerçekleştirmiştir. Bu 16 üst birlikten 8’i merkez birliklerini kurmuşlardır. 2013 ve 2014 yıllarının birlik ve merkez birliğine katılım oranları tabloda verilmiştir.

Tablo 3.15 Kooperatiflerde Bir Üst Birliğe Katılım

Kooperatif türü	Birliklere Katılım				Merkez Birliklerine Katılma			
	Kooperatif sayısı		Katılım oranı (%)		Kooperatif Sayısı		Katılım oranı (%)	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014
Pancar Ekicileri Kooperatifi	31	31	100	100	1	1	-	-

Tarım Kredisi Kooperatifi	1.641	1.625	100	100	16	16	100	100
Kredi Kefalet Kooperatifi	986	994	98	97	32	32	100	100
Tarım Satış Kooperatifi	336	304	98	96	17	13	-	-
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	8.104	7.534	63	68	84	83	100	100
Su Ürünleri Kooperatifi	577	549	36	41	16	16	81	84
Sulama Kooperatifi	2.477	2.381	30	30	13	13	100	100
Konut Yapı Kooperatifi	44.910	44.910	17	17	282	282	22	22
Küçük San. Sit. Kon. Yapı Kooperatifi	1.094	1.094	16	16	5	5	-	-
Üretim pazarlama Kooperatifi	435	428	12	12	4	4	-	-
Taşıma Kooperatifi	6.681	6.491	10	12	40	40	38	38
Turizm Geliştirme Kooperatifi	381	360	9	10	3	3	-	-
Tüketim Kooperatifi	2.766	2.617	5	5	13	13	54	54
Küçük Sanat Kooperatifi	310	295	5	5	2	2	-	-
Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	1.617	1.617	3	3	4	4	-	-
İşletme Kooperatifi	642	640	1	2	1	1	-	-
Ortalama	72.988	72.563	24,8	27,2	528	533	45,4	48,4

Kaynak: GTB, GTHB

Tablo 3.15 incelendiğinde 16 birlik kuran kooperatif türünde 2013 yılı birliklere katılma oranı 24,8 iken, 2014 yılında bu oran 27,2'ye çıkmıştır. Tarım Kredisi ve Pancar Ekicileri Kooperatiflerinin tamamı birliğe üye iken, Kredi Kefalet ve Tarım Satış kooperatiflerinde 2013 yılı verilerine göre %98, 2014 yılında ise Kredi Kefalet Kooperatifinde %97, Tarım Satış Kooperatifinde ise %96'dır. Yıllar itibariyle karşılaştırma yapacak olursak Tarımsal Kalkınma, Su Ürünleri, İşletme ve Turizm Geliştirme kooperatiflerinin üst birliğe katılma oranlarında artış gerçekleşmiştir. Kooperatiflerce sayı bakımından en fazla olan Konut Yapı Kooperatiflerinde birliklere katılım oranı %17'dir. Bu durum kooperatiflerin birliklere katılım oranını düşürmektedir. Birliklerin merkez birliklerine katılma oranı, kooperatiflerin birliklere katılma oranına kıyasla daha yüksek olsa da yine de %50'nin altındadır. Tarım Kredisi Kooperatifi, Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Kredi Kefalet Kooperatifi ve Sulama Kooperatifinde birliklerin merkez birliğine katılımı tamdır. Bunları sırasıyla Su Ürünleri Kooperatifi (84), Tüketim Kooperatifi (54), Taşıma Kooperatifi (38), Konut Yapı Kooperatifi (22) izlemektedir.

3.4 Kooperatiflerin Sanayileşmeye Katkısı

Kooperatiflerin temel amacı ortaklarının küçük birikimlerini büyük yatırımlara dönüştürmektedir. Pancar ekicileri kooperatifinin kuruluş gayesi yeni kurulacak olan şeker fabrikalarına sermaye sağlamaktır. Ama şuan itibariyle geldiği durum 6 şeker fabrikasıyla Türkiye şeker üretiminin % 35-40'ını karşılamaktadır. Pankobirlik gibi tarım satış birlikleri ürünlerini işleyecek sanayi tesisleri kurmuş, tarım kredi kooperatifleri ise başta gübre fabrikası olmak üzere yem fabrikaları şeklinde tesislere sahiptirler. Bu kooperatiflerin sahip olduğu sanayi tesisleri kendi alanlarında birer önemli güç durumuna gelmişlerdir. Tarım kredi kooperatifinin hissedarı olduğu Gübre Fabrikaları Türk Anonim Şirketi (Gübretaş), gübre piyasasında %15'e varan bir paya sahiptir. Tarım satış birlikleri ise depolama ve işletme tesisleriyle sektörde önemli bir paya sahip olmuşlardır.

İstanbul Sanayi Odasının (ISO) her yıl yayınladığı "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" araştırma raporunda ülkenin mevcut sanayi durumunu ortaya koyan, sanayi sektöründeki durumu ortaya koyan ve gelişmeleri gösteren bir çalışmadır. Bu çalışma sonuçlarına göre ilk 500 içerisinde yer alan kooperatifler ve bu kooperatiflerin ortak oldukları veya hisselerinin buldukları kuruluşlar Tablo 3.16'da özetlenmiştir.

Tablo 3.16 Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşunda Kooperatifler

Kooperatifler ve kuruluşlar	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Konya Şeker	61	55	54	52	58	36	34	49	44	39	40	37
Kayseri Şeker	70	99	113	149	114	58	95	120	135	101	97	101
Amasya Şeker	177	335	467	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Trakyabirlik	167	126	118	82	101	65	76	77	77	77	129	126
Marmarabirlik	384	475	364	388	401	345	340	418	465	433	418	382
Tariş Pamuk Birliği	88	111	141	132	301	459	-	-	-	-	-	-

Tariş Üzüm	-	-	439	427	-	-	-	-	-	-	-	-
Gübretaş	241	255	252	240	147	218	259	207	215	246	232	184
Tariş Zeytin	431	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: ISO

Tabloyu incelersek Konya Şeker, Kayseri Şeker, Trakyabirlik, Marmarabirlik ve Gübretaş 2004-2015 yılları arasında “Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu” listesinde sürekli yer almıştır. Tariş Zeytin, Tariş Pamuk, Tariş Üzüm ve Amasya Şeker ise bazı yıllarda ilk 500 arasında yer alabilmektedir.

3.5 Türkiye’de Kooperatifçiliğin Genel Sorunları

Küreselleşme sürecindeki gelişmeler, özelleştirmeler ve kamu sektörünün küçülmesiyle birlikte zaten var olan kamu sektörünün sadece kar gütmek amacıyla yaklaşması “sosyo ekonomi”, “üçüncü sistem” yada “üçüncü sektör” olarak adlandırılan yeni bir yapının ekonomik, toplumsal ve siyasal yaklaşımını gündeme getirmiştir(Köstekli, 2005).

Kooperatiflerin kurulmasındaki amaç birlikte hareket etme, dayanışma ve sorunlara çözüm bulmaktır. Dünyada yaşanan gelişmeler ve ülkemizde yaşanan mali krizler ve ekonomik, sosyal sorunlar neticesinde “program esaslı” çözüm önerileri zorunlu kalmıştır. Bu programda genel amaç ekonomi de istikrarın sağlanmasıdır. Bu yaklaşıma göre ülkemizde ve dünyadaki ekonomik gelişmeleri dikkate alınmalı ve buna göre kooperatifçilik geliştirilmesi gerekli adımlar atılmalıdır. GTB, 2015).

Nitekim Dokuzuncu Kalkınma Planında ortaya konulan hedefler doğrultusunda ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği’nce hazırlanan “2012 yılı Uluslararası Kooperatifler Bildirgesi” gereğince “Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı (2012-2016)” hazırlanmıştır. Kooperatifçilik stratejisinde öngörülen hedefler büyük ölçüde Birleşmiş Milletlerin bildirgesi ile örtüşmektedir. Dolayısıyla Türkiye, Birleşmiş Milletler “2012 Uluslararası Kooperatifler Yılı” hedeflerini ilk uygulayanlardan biri olmuştur.

Bu plana göre Türkiye'deki kooperatiflerin belli başlı sorunları şu şekilde belirlenmiştir. Kamu hizmet sunumu ve kooperatifçiliğe elverişli ortam oluşturulamaması, eğitim, bilinçlendirme, araştırma faaliyetlerindeki yetersizliklerdir. Ayrıca kooperatiflerdeki örgütlenme ve kooperatifler arası işbirliğinin mevcut olmaması, sermaye yetersizliği ve finansmana erişim sorunu sermaye açısından sorunlardır. Kooperatiflerdeki denetim ve imaj sorunu, yönetimdeki aksaklıklar, mevzuat ve uygulamadan kaynaklanan sorunlar ise işleyişteki sorunlardır. (Tan ve Karaönder, 2013).

Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem planı ile; kooperatifçilik ilkleri çerçevesinde kooperatifçiliğin yapısal sorunlarına çözüm önerisi getirip, kooperatif işletmelerinin önemini kavrayarak devamlılığını sağlayacak vizyon ve misyon geliştirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte kooperatifçilik anlayışı yeni bir anlam kazanmıştır. Ayrıca bu döneme uyum sağlayan birçok kooperatif üst kuruluşu "Strateji Belgesi" yayınlamıştır.

Kooperatifçilik politikası da zaman içerisinde ekonomik ve sosyal yapıyla eş zamanlı olarak biçim değiştirmiştir. Kooperatif örgütlenmeleri devletin aracı konumuna gelmiştir. Devletin desteklemek istediği tarım ile esnaf ve sanatkar kesimine kaynak aktarmada araç görevini üstlenmektedir. Ayrıca kentleşme sürecinde konut yetersizliği de kooperatifler aracılığıyla geniş çerçevede çözüm bulmuştur(GTB, 2012). Tarımsal alt yapıdaki ve sanayideki gelişmeler tarım da üretim artışına neden olmuştur. Üretim seviyesi ve kalitesi tarım sektöründeki sorunlardan bazıları olsa da esas sorun etkin işleyen bir piyasa sisteminin olmamasıdır. Üreticiler pazara erişim konusunda ciddi sıkıntılar yaşamaktadır(GTB, 2014).

Türkiye'deki kooperatiflerin en önemli sorunu üretimden nihai tüketiciye kadar geçen süreçteki örgütlenme yetersizliğidir. Kooperatifleri şirketler gibi piyasa da söz sahibi olmaları için kar payı olası, rekabet koşulların ayak uydurması ve piyasa da gelişen duruma hemen cevap vermesi gerekmektedir. Ayrıca kooperatiflerde eğitim, danışmanlık, denetim ve teknik hizmet gibi aksaklıkların olmasının sebebi ise üst örgütlenme sorununu aşamamasındandır. Bu sorunlar aşıldığı durum da dengeli ve

sürdürülebilir bir kooperatifçilik politikasından söz edilebilir. Bu eksiklikler kooperatiflerin zayıf yönleridir (Anonim, 2010).

Türkiye’de diğer pazarlarda olduğu gibi tarımsal üretim pazarı da aracılardan hamiyetindedir. Gelişmekte olan ekonomilerde de hayvansal ve bitkisel üretimde üreticiden tüketiciye değiştirilen el sayısı oldukça fazladır. Hayvansal üretimde 6-7 kez el değişirken bitkisel üretimde 5-6’dır. Gelişmiş ekonomilerde bu durum 2-3 defa el değiştirir. Burada en önemli nokta kooperatiflerin pazara nasıl hakim olduklarına bağlıdır.

Eğer Türkiye’de kooperatifçiliğin gelişmesi isteniliyorsa ilk başta finansman, eğitim, araştırma, denetim ve mevzuat gibi genel sorunlardan ayrı olarak kooperatiflerle ilgili derin bir araştırma ve konunun ülke ekonomisi için ne kadar gerekli olup olmadığının irdelenmesi gerekmektedir. Belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda yapılması gerekenler ele alınmalıdır.

Kooperatiflerin ekonomi içerisinde özel sektör gibi etkin olmamasının sebepleri kooperatif üreticilerinin ve yöneticilerinin eğitim seviyelerinin az olması, kadınların işletme dışı faaliyetler de aktif rol almaması, kooperatif bilincinin kooperatif bilincinin hala tam anlamıyla anlaşılması sayılabilir. (Özdemir, Keskin ve Özudoğru, 2011).

Türkiye’deki kooperatif türlerinde sadece pancar üreticileri kooperatiflerle sorun yaşamamaktadır. Çünkü pancar üreticileri kooperatiflerle sözleşmeli üretim ilişkisi içerisinde olduklarıdır. Ayrıca pancar ekicileri kooperatifleri tek merkez birliğinde toplandırmalarının da büyük önemi vardır. Tarım satış kooperatifinde en büyük sorun fiyat politikalarından kaynaklanmaktadır. Ürün alımındaki bu dalgalanmaların sebebi fiyat politikalarından kaynaklanmaktadır. Bu durumda ilk tepki olarak ürün bedeli olmak üzere finansman yetersizliği sorunu baş göstermektedir. Böyle bir durumda ise kooperatifler mali yönden sıkıntıya girmektedir.

Türkiye’de tarım sektörünün güçlenmesi için tarımda güçlü bir örgütlenme şarttır. Kooperatiflerin başarılı olabilmesi için kooperatifine sahip çıkan kooperatifçilik

bilinci yüksek ortakların olması gerekmektedir. Kooperatiflerin sayıca çok olmaları bir önem arz etmez. Önemli olan kooperatif bilincine sahip kooperatiflerin varlığıdır(Everest ve Yercan, 2015).

Türkiye’de kooperatifler açısından asıl sorun üreticilerin kooperatif hareketinin ekonomik gücünü ve önemini kavrayamadıklarından rekabet gücünü koruyamıyorlar. Hem birim düzeyde hem üst örgütlenmede aynı sorun olduğundan gelişmiş ekonomilerdeki kooperatifler gibi piyasada etkin değiller. Üretici açısından bu sorun varken makro düzeyde devlet açısından yapısal sorunların çözümü için gereken destekleme politikaları oluşturulmalıdır. Ülkemizdeki kooperatif bankası ticari bankalara göre daha az risk aldığından dolayı yaşanan krizde önemli bir aşama kaydedecektir. Ayrıca kooperatif bankaları kriz ortamında tarımsal kredi pazarında oluşan olumsuz havayı minimize edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca bu bankalar ülkemizde çiftçilerimizin karşılaştığı kredi borcu ve icara olaylarına karşı da bir engel teşkil edecektir. Denetim birliklerinin de kurulması örgütlenmenin olmazsa olmazlarından.

Kooperatifler için mikro düzeyde yapılacak şeyleri şu şekilde özetleyebiliriz. Kooperatif ortaklarının ve halkın kooperatifçilik ile ilgili eğitim verilmesi, kooperatiflerin kuruluş yıllarından itibaren bir kaç yıl finansal açıdan desteklenmeli üstelik bazı koşullar çerçevesinde hibe yoluna gidilmelidir. Ayrıca muhasebe işlemleri açısından profesyonel destek verilmesi gerekmektedir. Makro düzeyde yapılması gerekenler ise devlet müdahalesinin ve bürokrasinin azaltılması için yasal düzenlemeler gerekmektedir. Kamu kurumlarında yöneticilik yapanlara kooperatifçilik bilincinin yerleştirilmesi, kooperatifler ve üst birliklere finansman, kooperatifçilik eğitimini daha geniş bir tabana yayılması gerekmektedir. Hükümetlerin ilk yapması gereken şey kooperatiflerin bağımsızlığını temin etmek ve sadece yol gösterici olmasıdır. Kooperatif bankasının kurulması ve güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu sorunların çözümünden sonra ülkemiz kooperatifçiliği dünya kooperatifçiliğine uyum sağlayabilir(Özdemir, Keskin ve Özüdoğru, 2011).

Genç nüfusa sahip Türkiye’de nerdeyse en önemli sayılabilecek sorun işsizliktir. Kooperatifler üyelerine iş imkanı sağlamakla birlikte kendi bünyesinde personel

bulundurarak istihdam da yaratırlar. Türkiye’de ortalama kooperatif kuruluşlarının 7,3 milyon ortağı vardır. Kurumsal yapılarda geçici ya da sürekli 50.000 kişiye istihdam sağlamaktadırlar(GTB, 2014).

Kooperatiflerin değerlendirilmesi açısından karşılaşılan en büyük sıkıntı verilerin temini ve bu verilerin güvenilirliğidir. En basit örnek olarak kooperatif sayısı ve kooperatiflere bağlı ortak sayısında bile birbirinden bağımsız rakamları çıkabilmektedir. Ayrıca kooperatiflerin hukuki durumu da diğer bir sorundur. Kooperatifleri tasfiye sürecinde olup olmadıkları veya gayri faal oldukları gibi nedenlerle veri güvenirligi büyük sıkıntıdır(GTB, 2015).

SONUÇ

“Kooperatifler, tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortakların belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve kamu tüzel kişileri ile özel idareler, belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli teşekküllerdir.”

Modern anlamda ilk kooperatif 19.yy da Rochdale Öncülerinin oluşturduğu tüketim kooperatifçiliği şeklinde İngiltere’de doğmuştur. Her ülkenin kooperatifçilikte öncülük yaptığı alan farklıdır. İngiltere tüketim kooperatifçiliğinde, Fransa üretim kooperatifçiliğinde ve Almanya ise kredi kooperatifçiliğinde öncülük etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da liberalizm ve sosyalizmin yanında kooperatifçilik hareketi yerini almaya başlamış ve bu hareket zamanla Avrupa’dan bütün dünyaya yayılmıştır. Daha sonra kooperatifçilik hareketi İsveç, Danimarka ve İsviçre’ye geçmiştir.

Türkiye’de ise kooperatif düşüncesinin ve hareketinin gelişimi, Mithat Paşa öncülüğünde gerçekleşen Memleket Sandıkları ile başlamıştır. Bu nedenle Mithat Paşa, ülkemiz kooperatifçiliğinin öncüsü kabul edilmektedir. Kooperatifçilik hareketinin ilk fikri ve fiili kaynağı olarak nitelendirilebilecek Memleket Sandıkları, bugünkü tarım kredi kooperatiflerinin de nüvesini oluşturmuştur. Günümüzde ki çağdaş kooperatif hareketi kapitalist sistem içinde bu sistemin yarattığı olumsuzlukları gidermek için ortaya çıkmıştır.

Bugün yaşanan küresel finansal kriz, faiz seviyesinin düşük tutulduğu bir dönemde, gayrimenkul fiyatlarının sürekli yükselişte olacağı varsayımı ile bankaların ya da aracı kuruluşların geri ödeme de sıkıntı yaratacak kişilere çok düşük peşinat teminatlarıyla ciddi bir risk analizi yapmadan verdiği konut kredileriyle başlamıştır. Daha sonra finansal kurumların çökmüş, piyasalarda tüketici güven kaybına uğramış ve panik oluşumuna neden olarak reel sektörde de talebin gerilemiş ve finansal sektördeki krizin reel sektöre yansımaya neden olmuştur.

CICOPA tarafından yapılan 2008 yılından itibaren kendini hissettirmeye başlayan kriz karşısında, gelişmiş ekonomilerin ve oradaki işçi ve sosyal kooperatiflerin etkisini ölçen araştırmada İtalya'da 2007 yılında sosyal kooperatiflerin cirolarında % 9 oranında bir artış kaydetmişken, krizin kendini daha belirgin hissettiği 2008 yılında cirolarında belirgin bir düşüş görülmemiştir. İngiltere'deki kooperatifler risk yatırımlarını yüksek tutmadıkları ve yatırımlarda etik değerlendirme politikalarını izlediklerinden dolayı krizden etkilenmemiştir. Aynı dönemde, Romanya, Slovakya, Bulgaristan ve İtalya gibi ülkelerde, sektörel açıdan bakılırsa tekstil sektöründeki kooperatiflerde ciddi bir krize rastlanmamıştır. Öte yandan, CICOPA üyeleri ve onların yan kuruluşlarının hiçbirinde, kapanma görülmemiştir. Bir başka önemli nokta ise 2008 krizinin finansal ağırlıklı bir kriz olduğu düşünülürse, Kooperatif bankalarının bu finansal krizden etkilenmemesidir. Kooperatif bankaları genellikle bölgesel bir özellik göstermekle birlikte, özellikle kooperatif üyeleri ile kooperatif bankaları arasındaki güven, krizden etkilenmemeleri önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Sadece Avrupa'daki kooperatifler değil, benzer bir performansı dünyadaki diğer kooperatiflerde göstermiştir.

2001 krizi sonrası Tarım Kredi Kooperatifleri, Pancar Ekicileri Kooperatifleri, Konut Yapı Kooperatifleri Ve Tüketim Kooperatiflerinde hem kooperatif sayısı hem de ortak sayısında azalışlar olmuştur. 2008 küresel finansal krizinde Türkiye'deki tarımsal amaçlı kooperatifler etkilenmiştir. 2008 Haziran itibariyle faal kooperatif sayısı 54.888, kooperatif ortak sayısı 7.355.218 iken, bu rakamların 2009 Mayıs ayında 48.785 kooperatife ve 6.929.884 ortak sayısına düşmüştür. Bu düşüş, 2008 yılında yaşanan 2009 yılında da kendini ağırlıklı olarak hissettiren krizin kooperatifler üzerindeki etkisine de bağlanabilir. Ekonomik krizlerin kooperatifler üzerine etkisi; kooperatif sayısındaki değişim, ortakların kooperatiflerden ayrılması, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin azaltılması, faaliyet etkinliğine bağlı olarak işsizliğin artması gibi sonuçlarla ölçülebilmektedir. Ancak, Kooperatiflerin 2008-2009 yıllarına ait herhangi bir finansal veriye ulaşmak mümkün olmamıştır. Türkiye de krizin kooperatifler üzerindeki etkisine kurulan ve kapanan kooperatifler şeklinde incelersek TÜİK VE TOBB verilerine göre sayıca fazla olan yapı kooperatiflerinde diğer kooperatiflere göre kapanma durumu da fazladır. Burada önemli nokta kooperatiflerde ekonomik sebepler yüzünden piyasadan çekilme gibi bir durum

diğer ticaret şirketi türlerinde olduğu gibi çok fazla belirgin değildir. Özellikle yapı kooperatifleri kooperatifin amacının gerçekleşmesi yani inşaatların tamamlanması ile kapanmaktadırlar. Diğer kooperatiflerde ise, kooperatiflerin kuruluş amacını gerçekleştirmemesi veya diğer bir kooperatifle birleşme yolunu tercih etmesi gibi durumlar söz konusu olabilmektedir. Ancak, tüketim kooperatiflerinin özellikle perakende sektöründe faaliyet gösteren kooperatiflerde kuruluş sayılarındaki düşüş ve kapanış sayılarındaki artış, sektörde rekabet edememeleri nedeniyle ortaya çıkan bir durumdur.TUİK'in hukuki durumu kooperatif olan girişim sayılarına bakarsak eğer 2009 yılında bir önceki yıla göre girişim sayısında bir azalma meydana gelmiştir. Türkiye ekonomik krizlerden çıkış için kooperatiflerde yeniden yapılanmaya gitmişlerdir. Tarım kredi kooperatiflerinde 2000-2010 yıllarındaki rakamları karşılaştırdığımızda ise düşüş meydana gelmiştir. Tarım kredi kooperatiflerinin verdiği kredilere bakacak olursak 2009 yılında bir önceki yıla göre kredi miktarında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Pancar ekicileri kooperatifleri sayı olarak bir azalma gerçekleşmezken, kooperatif ortak sayısında bir azalma meydana gelmiştir.Kooperatifler ile ilgili en büyük sıkıntı düzenli verinin yayınlanmamasıdır.

2008 yılında ilk etkileri görülmeye başlayıp kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik kriz sonrasında ülkemizde tarımsal kooperatifler olumsuz etkilenmiştir. Bu etkilenmenin sebebi ise ülkemizdeki kooperatiflerde yatay ve dikey bütünleşme sürecinin tam olarak gerekleşememesidir. Eğer bütünleşme tam anlamıyla gerçekleşmiş olsaydı ve ölçek ekonomi avantajlarından yararlanılsaydı bu son krizden kooperatifler daha az etkilenecekti.

KAYNAKÇA

- Akbulut R (2010) Son Yaşanan Küresel Finansal Kriz Ve Türk Finans Sektörü Üzerindeki Etkileri. *Akademik Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi* 2(2): 45-68.
- Akçay B(2012) *21. Yüzyılın Finansal Krizi: Suprime Mortgage Krizi* (Seçkin Yayıncılık, İstanbul).
- Akgüç Ö (2009) Kriz Nedeni Ve Çıkış Yolları, *Muhasebe ve Finansman Dergisi* 42: 6-11.
- Akyüz Y, Boratav K (2002) Türkiye’de Finansal Krizin Oluşumu, *İktisat, İşletme, Finans* 17(197): 14-46.
- Alantar D (2008) Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme, *Maliye Ve Finans Yazıları* 81. <http://www.finanskulup.org.tr/maliyefinans/maliyefinans.html>.
- Albert M (2004) *Katılımcı Ekonomi*. (Aram Yayıncılık, İstanbul).
- Alper CE (2001) “The Turkish Liquidity Crisis Of 2000: What Went Wrong.” *Forthcoming: Russian And East European Finance And Trade* 37(6): 51-71.
- Altinkaya Z (2010) Türkiye’de Kooperatiflerin Yapısı Değişmeli Mi? *ABMYO Dergisi* 17: 59-70.
- Altuntepe N 2008 Küresel Krizin Ülkelerin İstihdam Yapısı Üzerine Etkilerinin Dinamik Bir Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 1(1): 129-145.
- Anbarlı Ş, Acar A (2005) Bir Selçuklu Ve Osmanlı Örgütlenme Örneği Olarak Ahiliğin Yapısı Ve Fonksiyonları, *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1(5):101-113.
- Anonim (2010) *Coop. Statistics* <http://ica.coop/coop/statistics.html>, erişim(14.09.2016)
- Aslan H (2008) İpotekli Konut Finansman Sisteminde Kriz. *BDDK 8. Kuruluş Yılı Dönümü Konferansı Notu*: 11.
- Ayanoğlu GG (2013) Kooperatiflerde Toplumsal Sorumluluk İlkesi Ve Yeniler Enerji Kooperatifleri. Uzmanlık Tezi, Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Ankara.

- AydođuŖ O (2009) 2008-09(?) Küresel Krizden Geçerken Bazı Gözlem Ve Değerlendirmeler *Tisk Akademi* 4(2): 26-49.
- Bajari P, Chenghuan S ve Minjung P (2008) An Emprical Model Of Subprime Moertgane Default From 2000 To 2007. NBER WorkingPaper 14624, December <http://www.nber.org>.
- BaŖar H (1983) Türkiye’de ve Dünyada Kooperatif KuruluŖlarının Sosyo-Ekonomik Yapısı. *Uludağ Üniversitesi Basımevi, Uludağ Üniversitesi Yayınları Yayın No: 3-020-0060*, Bursa.
- Batirel F (2008) Global Ekonomik Kriz ve Türk Kamu Maliyesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7(13):1-9.
- Bilgin N, Tanyıcı Ŗ (2008) Türkiye’de Kooperatifler Ve Devlet İliŖkilerinin Tarihi GeliŖimi. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10(15): 136-159.
- Bocutoğlu E, Ekinci A (2009) Genel Teori, Küresel Kriz ve Yeniden Maliye Politikası. *Maliye Dergisi* 156(1): 66-82.
- Brownell C (2008) Subprime Meltdown:From U.S. Liquidity Crisisto Global Recession.
- Can MF, Sakarya E (2012) Dünya Ve Türkiye’de Tarım Ve Hayvancılık Kooperatiflerinin Tarihsel GeliŖimi, İktisadi nem Ve Mevcut Durum. *Vet Hekim Dergisi* 83(1):27-36. www.vethekimder.org.tr/dergi
- Caramazza MF, Ricci L and Salgado R (2000) Luca Ricci & RanilSalgado, *Trade And Financial Contagion In Currency Crises. IMF WorkingPaper* <http://www.imf.org>.
- Chor D, Monova K (2012) Of The Cliff And Back? Credit Conditions And International Trade During The Global Financial Crisis *Journal Of InternationEconomics*87-1:117-133.
- ıkın A (2005) Türk Tarımını İçin Bir Vizyon Ve Tarım Politikası TaslağıRapor. http://www.elelebizbize.com/ekutuphane/ayhancikin/Prof.Dr.AyhanCikin_01.pdf
- Claessens S, Dell’ariccia G, Igan D ve Leaven L (2010) Cross-Country Experiences And Policy İmplications From The Global Financial Crisis *Economic Policy* 25-62:267-293.

- Delice G (2003) Finansal Krizler: Teorik Ve Tarihsel Bir Perspektif. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,20: 57-81.
- Demir F, Karabıyık A, ErmişoğluE, ve Küçük A (2008) ABD Mortgage Krizi. *BDDK Strateji Ve Geliştirme Başkanlığı Çalışma Tebliği*, 3:1-100.
- Demirgüç-Kunt, A, DetragiacheE (1998) “Determinants Of Banking Crises In Developing Countries” *IMF StaffPaper* 45(1):81 <http://imf.org>.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2006) Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 Resmi Gazete TBMM Kararı 1 Temmuz 2006 Sayı 26215 Ankara
- Devrim F ve Altay A (1997) Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerde Finans Piyasalarının Gelişimi Ve Kamu Müdahalesi. Prof. Dr. Nehize Sönmez’e Armağan *Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Maliye Bölümü Yayını*.
- Durmuş M (2009) *Kapitalizmin Krizi; Küresel Krizin Eleştirel Bir Çözümlemesi* (Tan Yayınevi, Ankara).
- Eğilmez M (2009) *Küresel Finans Krizi* (Remzi Kitabevi, İstanbul).
- Foster JB (2011) *Kapitalizmin Finansal Krizi: Büyük Finansal Krizin Nedenleri Ve Sonuçları*, Çev: Abdullah Ersoy.(İmaj Yayınevi, Ankara)
- Emeksiz F, Albayrak M, Güneş E, Özçelik A, Özer OO, Taşdan K (2005) Türkiye’de Tarımsal Ürünleri Pazarlama Kanalları ve Araçlarının Değerlendirilmesi. *Tarım Haftası 2005 Kongre VI Teknik Kongre* 1155-1171 Ankara.
- Ertan A (2010) Prestijli Tarım Ürünlerinin Pazarlanmasında Kalite ve Coğrafi İşaret Kavramlarının Tutundurulması ve Bu Bağlamda Tarım Satış Kooperatiflerinin Önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Enstitüsü Dergisi* 2012(2): 157-170.
- Esen O (1997) Küreselleşme, Gelir Dağılımı Ve Gelişmekte Olan Ülkeler. *Ekonomik Yaklaşım* 8.
- Everest B, Yercan M (2015) Kooperatif Ortaklarının Kooperatifçilik İlkelerini Algılamaları Üzerine Bir Araştırma: Tarım Kredi Kooperatifleri Örneği. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 2016 53(1); 67-73.
- Erçin F (2005) *Türk Hukuku’nda Kooperatif Tüzel Kişiliğinin Ayırıcı Özellikleri* (Der Yayınları, İstanbul).
- Galbraith JK (2009) *Büyük Kriz 1929*, çev. Elif Nihan Akbaş.(Pegasus Yayınları, İstanbul).

- Geray C (1992) Kooperatifçiliğin Dünyada Ve Türkiye'deki Nicel Gelişimi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 1:427-441.
- Gökal İsmail (1997) Global Değişim Stratejik Ticaret Politikası Ve Türkiye İçin Bir Ticaret Senaryosu. *T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları* <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/nis97/4.html>.
- Güloğlu T, Korkmaz A (2005) Kooperatifçilik İlkeleri, Küreselleşme Ve Kooperatifçilikte Yeni Eğilimler, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Prof. Dr. Toker Dereli 'ye Armağan* 55(1) :812-830.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2012) *Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi Ve Eylem Planı 2012-2016* (Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara).
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2013) *Gelişmiş Ülkelerde Kooperatifçilik Uygulamaları* (Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara).
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2014) *Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2013* (Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara).
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2015) *Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2014* (Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara).
- Hazar N (1996) *Kooperatifçilik Dersleri* (Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları:4 Tolga Matbaası, Ankara).
- Hazar N (1990) *Kooperatifçilik Tarihi* (Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları 3(3), Ankara).
- ICA (2007) General Assembly Edition. Genave: Review Of International Cooperation 100(1) <http://www.ica.coop>.
- ICA (2011) Review Of International Cooperation 100(1)
- ICA (2015) Review Of International Cooperation 100(1)
- IMF (1998) World Economic Outlook <http://www.imf.org>
- IMF (2008) World Economic Outlook April <http://www.imf.org>
- Işık S, Duman K, Ve Korkmaz A (2004) Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 19(1):45-69.

- Işık N, Tünen T (2010) Türev Ürünlerinin 2008 Küresel Finansal Krizdeki Rolü. *İnönü Üniversitesi Turgut Özal Uluslararası Ekonomi Ve Siyaset Kongresi-1*.
- İnan İH (2004) *Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Ve AB Modeli*. (Mega Ajans, İstanbul).
- Ivashina V, Scharfstein DS (2010) Bank Lending During The Financial Crisis of 2008. *Journal Financial Economics* 97:319-338.
- Karabıçak M (2002) Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim Ve Tepkiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7(1):115-131.
- Karalar R (2002) *Kooperatifçilik Teknikleri* (Milli Eğitim Basımevi, İstanbul).
- Kazgan G (2012) 2008 Küresel Krizi, Nedenleri Etik İlkeleri Ve İktisat Eğitimi. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni* 98. <http://www.tek.org.tr>.
- Kılıçbay MA (1993) Globalleşmenin Programı (Batılılaşma), *Ekonomik Yaklaşım* 4(9).
- Kibritçioğlu A (2001) Türkiye’de Ekonomik Krizler Ve Hükümetler. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayı* 1(41): 174-182.
- Kök R (1999) Küreselleşme Sürecinde Türkiye (GSMH Açıklarının Analizi), *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 4(3): 1-14.
- Köstekli Şİ (2005) İstihdam Stratejileri ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Doktora Tezi 97.
- Koç H (1995) *Kooperatifçilik* (Gazi Büro Kitapevi, Ankara).
- Kutlu HA, Demirci S (2011) Küresel Finansal Kriz (2007-?) Ortaya Çıkan Nedenleri, Krizin Etkileri, Krizden Kısmi Çıkış Ve Mevcut Durum. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi* 1304(0391) :121-136.
- Memiş İ, Fırat A (1979) *Kalkınmada Türk Kooperatif Modeli Araştırması* (Yetkin Yayınları, Ankara).
- Mendoze, EG, Quadrini V (2010) Financial Globalization, Financial Crises And Contagion. *Journal Of Monetary Economics* 57:24-39.
- Mishkin SF (1999) Lessons From The Asian Crisis. *NBER Working Papers* 7102-April.

- Mishkin SF. (2011) Over The Cliff: From The Subprime To The Global Financial Crisis *Journal Of Economic Perspectives* 25-1:49-70.
- Mülayim ZG (2003) *Kooperatifçilik* (Yetkin Yayınları, Ankara).
- Mülayim ZG (2006) *Kooperatifçi Atatürk ve Kooperatifçilik* (Yetkin Yayınları, Ankara).
- Müftüoğlu H, Aydos V (2001)*Türkiye’de Kooperatifçilik: Türk Konut Kooperatifçiliğine Alternatif Bir Model: Almanya.* (Lebib Yalkın Matbaası, İstanbul).
- O’connor (2004) Issues in Establishing Agricultural Cooperatives (Cooperatives: Issues and Trends in Developing Countries, Report Of A Workshop, Held In Perth, 24-25 March 2004, Edited by R.Trewin 3-8.
- Oman C (2001) *Yeni Ekonominin Ticaret Model*, Çev: Serkan Erkan. Liberal Düşünce 6(21).
- Oktar S, Dalyancı L (2010) Finansal Kriz Teorileri Ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler. *Marmara Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 29(2):1-22.
- Ökçesiz A (1999) *Üçüncü Sektör; Kooperatifler- Kooperatifçilik* (Yüzyıl Yayıncılık, Trabzon).
- Öksüz E (1982) Kooperatifçilik Kavramı Ve İlkelerin Işığında Türkiye’de Köy Kalkınma Kooperatifleri, Sosyal Siyaset Konferansları(Orhan Tuna’ya Armağan) *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları* 31.
- Önder İ (2009) Küresel Kriz Ve Türkiye Ekonomisi, *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*42.
- Özatay F (2009) *Finansal Krizler Ve Türkiye* (Doğan Kitabevi, İstanbul).
- Özcan O (2007) Türkiye’de Kooperatifçiliğin Tarihi Gelişimi ve Cumhuriyet Dönemi Kooperatifçiliği, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal BilimlerEnstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kooperatifçilik Bilim Dalı, İstanbul.
- Özdemir G, Başaran B (2003) Türkiye’de Kooperatifçiliğin Fikir, Anayasa Ve Kalkınma Planları Çerçevesinde İncelenmesi. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi* 142: 33-46.

- Özdemir G, Keskin G, Özüdoğru H (2011) Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Tarımsal Kooperatiflerin Önemi. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi* 8(1): 101-113.
- Özköse K(2003)Anadolu’nun Türkleşmesinde Ve İslamlaşmasında Tasavvufu Zümre Ve Akımların Rolü. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7(1):249-279.
- Özsan O (2005) Mortgage Sisteminin Temelleri, *Active Finans Dergisi*.
- Öztürk S, Gövdere B (2010) Küresel Finansal Kriz Ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 15(1):378-397.
- Pathak RD, Kumar N (2005) The Key Factors Contributing Towards Successful Performance Of Cooperatives In Fiji For Building A Harmonious Society. *Workshop On Enlarging Citizen Participation And Increasing Aoutonomy Of Local Government In Achieving Societal Harmony. Network Of Asia-Pacific School And Institutus Of Public Administration And Governance (NAPSIPAG) Annual Conferenca Beijing*.
- Reinhart C, Kenneth SR (2008) Is The U.S sub-pirme Financial Crisis So Different? An International Historical Comparasion. *NBER WorkingPaper*, 13761.
- Perelman M (2008)“Kriz Hakkında Nasıl Düşünülmeli: Neoliberalizm Ve Kriz (Kalkedon Yayınları, İstanbul).
- Rehber E (2011) *Kooperatifçilik*(Ekin Yayınevi, Bursa).
- Rehber E, Çetin B (1998) Tarım Ekonomisi, *Bursa Uludağ Üniversitesi Güncelleştirme Vakfı* (134).
- Saxton J (2002) Why Currency Crises Happen. *Joint Economic Committee United States Congress* <http://www.house.gov/jec/>
- Selçuk B (2010) Küresel Krizin Türk Finans Sektörü Üzerindeki Etkileri. *Ekonomi Bilimleri Dergisi* 2(2): 21-27
- Serinikli N, İnan İH (2011) Küreselleşme Sürecinde Tarım Kooperatifleri Ve Küreselleşmenin Tarım Kooperatiflerine Etkisi *Tarım Ekonomi Dergisi* 17(1): 19-27.
- Seyidoğlu H (2007) *Uluslararası İktisat*(Güzem Yayınları, İstanbul).
- Şengönül A, Songur M (2010) Türkiye’de Mali Kural: Olsaydı yada Olacaksa, *Seta Analiz Dergisi* 29: 1-22.

- Tan S, Karaönder İ (2013) Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme Politikalarının ve Mevzuatının İrdelenmesi: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 1(1): 87-94.
- Tanrıvermiş H, Demir E (2005) Türkiye’de Tarımın Kredi Sorunu; Kredi Kooperatifçiliği ve Yeniden Yapılandırma Gereği Üzerine Bir İnceleme. 18. *Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi*, Ankara.
- Taylor, JB (2009) “The Financial Crisis And The Policy Responses: An Emprical Analysis Of What went Wrong”, *NBER WorkingPaper* <http://www.nber.org>
- TCMB (2009) *Enflasyon Raporu 2009 II* <http://tcmb.gov.tr>
- Tokgöz Z (2014) *Kooperatifçilik Bilgisi* (Ankara).
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (2015), İlk 1000 İhracatçı Araştırması <http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-arastirma-raporlari-ilk-1000-ihracatci-arastirmasi.html>
- Tutar F, Alpaslan C, Tutar E, Turgut A (2014) Türkiye’de Yerel Kalkınmanın Yeni Aktörü Üçüncü Sektör: Kooperatifler. *Akademik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2(1): 501-524.
- Uludağ FA (2013) Kooperatiflerde Vergilendirme Türkiye Ve AB Uygulamaları. Uzmanlık Tezi, Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Uygur E (2001) Krize Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2001/1* <http://www.tek.org.tr>
- Uysal AZ (2013) Ticari Hayatın Değişen Kuralları Çerçevesinde Kooperatifçiliğin Yeni Açılımları. Uzmanlık Tezi, Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Ünal A, Kaya H (2009) Küresel Kriz Ve Türkiye. *Ekonomi ve Politika Araştırmaları Merkezi*, İstanbul.
- Ünal V, Yercan M (2006) Türkiye’de Su Ürünleri Kooperatifleri ve Balıkçılar İçin Önemi. *Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi* 23 (1-2): 221-227.
- Valention V (2005) The Organizational Nature Of Agricultural Cooperatives: A Perspective From The Form Problem Theory *Journal Of Rural Cooperation* 33(2): 139-151.
- Yay T, Yay GG, Yılmaz E (2001) Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler Ve Finansal Düzenlemeler. *İstanbul Ticaret Odası Yayın No:2001-47*: 15-30.

- Yıldırım S (2010) 2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya Ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 12(18):47-55.
- Yüksel ŞE (2006) Kooperatiflerde Örgüt Kültürü, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Yılmaz D (2009) 77. Olağan Genel Kurul Toplantısı Açılış Konuşması TCMB Ankara <http://www.tcmb.gov.tr>
- Weaver K (2008)The Sub-Prime Mortgage Crisis: Asynopsis Global Securiti sation And Structured Finance Deutsche Bank.
- Wikimedia commons,
http://commons.wikimedia.org/wiki/File:MBS_Downgrades_Chart.png.
Erişim 25 Mayıs 2015.
- 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu, 1969, T.C. Resmi Gazete, 13195, 10.05.1969.
- 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961, T.C. Resmi Gazete, 10859, 20.07.1961.
- 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, T.C. Resmi Gazete, 2709, 7.11.1982.
- 2834 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun, 1935, T.C Resmi Gazete, 3146, 2.11.1935.
- 4572 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun, 2000, T.C Resmi Gazete, 24081, 16.06.2000.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Döndü AKINCI

Uyruğu: TC

Doğum Yeri ve Tarihi: Nevşehir- 23.04.1991

Tel: 0553 296 67 88

E-posta: akinci.91@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
İlk Öğretim	Sarılar İ.Ö.O	2004
Lise	Mehmet Akif Ersoy Lisesi	2007
Lisans	Kafkas Üniversitesi	2010
Lisans	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	2013
Yüksek Lisans	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	2018

YABANCI DİL

İngilizce